PĂRINȚII BISERICII

SFÂNTUL GRIGORIE PALAMA
Ο ΑΓΙΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ

OPERE COMPLETE
III

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ
Γ΄

EDITURA GÂNDUL APRINS 2015

PĂRINȚII BISERICII

SFÂNTUL GRIGORIE PALAMA

Ο ΑΓΙΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ

OPERE COMPLETE
III

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ
Γ'

EDITURA GÂNDUL APRINS 2013

SFÂNTUL GRIGORIE PALAMA
Ο ΑΓΙΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ

OPERE COMPLETE III

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ Γ'

SFÂNTUL GRIGORIE PALAMA

Ο ΑΓΙΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ

OPERE COMPLETE III

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ Γ'

CUVINTE ÎN APĂRAREA
CELOR CE SE LINIŞTESC ÎN CHIP SFÂNT
ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ
1, 1; 1, 2; 1, 3; 2, 1; 2, 2; 2, 3

Introducere, traducere şi note de
Cornel Coman, Adrian Tănăsescu, Cristian Chivu,
Cristina-Costena Rogobete, Caliopie Papacioc

Coordonator: Cristian Chivu

EDITURA GÂNDUL APRINS 2015

Tehnoredactare: Larisa Barbu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
GRIGORIE PALAMAS, sfânt
Opere complete / Grigorie Palama. - Bucureşti : Gândul aprins, 2013-
15 vol.
ISBN 978-606-93430-1-2
Vol. 3. : Primele două Triade în apărarea isihaştilor / trad., pref., autori ai notelor: Cornel Coman, Adrian Tănăsescu, Cristian Chivu. - 2015. - ISBN 978-606-93430-5-0

I. Coman, Cornel (trad. ; pref.)
II. Tănăsescu, Adrian (trad. ; pref.)
III. Chivu, Cristian (trad. ; pref.)

2

Mulțumim d-lui Vasilios Hristou,
fiul profesorului Panagiotis Hristou,
realizatorul ediției critice a *Operelor*
sfântului Grigorie Palama,
pentru permisiunea de a folosi
şi de a publica textul ediției critice
a tatălui său.

Întru pomenirea veşnică
a robului lui Dumnezeu, Gheorghe!

ABREVIERI

ΒΕΠΕΣ	*Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων*
CC	*Corpus Christianorum*
CFHB	*Corpus Fontium Historiae Byzantinae*
ΕΠΕ	*Ἕλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας*
Ε.Θ.Σ.Π.Θ	*Ἐπετηρίς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*
GA	*Editura Gândul Aprins*
GCS	*Die griechischenchristlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte*
GOThR	*Greek Orthodox Theological Review*
FG	*Filocalia Greacă*
FR	*Filocalia Românească*
Mansi	*T. D. Mansi, Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collection*
OCA	*Orietalia Christiana Analecta*
PG	J. P. Migne, *Patrologia Graeca*
PL	J.P. Migne, *Patrologia Latina*
PTS	*Patristische Texte und Studien*
SC	*Sources Chretiennes*
WBS	*Wiener Byzantinistische Studien*

Gnoza filosofică, gnoza teologică şi gnoza teoptică după Grigorie Palama

„nu totuna este a spune ceva despre Dumnezeu şi a te afla dimpreună cu El"

Nu conteneşte Palama a fascina peste veacuri; şi nu conteneşte a stârni reacţii, nu toate de admiraţie, ci şi de reţinere, ba unele chiar de opoziţie; toate acestea îl ţin, însă, în prim planul teologiei, cum o dovedeşte numărul mare de lucrări legate de opera sa apărute în ultima vreme. Negreşit, a devenit un reper de prim rang al lumii teologice contemporane.

Se poate însă lesne constata că, din păcate, foarte adesea se vorbeşte *despre el fără el*, uneori chiar *cu el fără el*! Vom căuta, astfel, în mica noastră introducere, să îi îngăduim să vorbească el însuşi despre sine, străduindu-ne a folosi cât mai multe citate din lucrările sale, în încercarea noastră de a analiza foarte succint cea mai importantă operă a sfântului, şi anume tratatele în apărarea isihaştilor[1], cuprinsul cărora

[1] Tratatele acestea au următoarele titluri: 1, 1. *În ce privinţă şi până unde este folositoare îndeletnicirea cu ştiinţele discursive;* 1, 2. *Cum că celor ce în linişte iau aminte la ei înşişi nu fără folos le este a încerca să-şi ţină mintea înlăuntrul trupului;* 1, 3. *Despre lumină şi dumnezeiasca luminare;* 2, 1. *Împotriva celor ce spun că este cu adevărat mântuitoare cunoaşterea venită din instruirea cea dinafară;* 2, 2. *Despre rugăciune;* 2, 3. *Despre sfânta lumină;* 3, 1. *Despre îndumnezeire;* 3, 2. *Catalogul absurdităţilor ce reies din premizele filosofului Varlaam;* 3, 3. *Catalogul absurdităţilor ce reies din concluziile filosofului*

îl fac teme ca: raportul filosofie/teologie, raportul teologie/teoptie, rugăciunea, fotofaniile şi teofaniile, îndumnezeirea. Întreprinderea noastră în studiul de faţă ar fi cea de a sintetiza viziunea palamită despre cunoaşterea – gnoza adică – proprie filosofiei, cunoaşterea proprie teologiei şi cunoaşterea proprie teoptiei, cea pe care o primeşte omul atunci când Îl vede pe Dumnezeu.

Întrebarea ce neîndoielnic va sta pe buzele cititorilor după parcurgerea primului opuscul al Triadei întâia şi primul al Triadei a doua – cele privitoare la vechea filosofie elină – va fi, credem, pe bună dreptate aceasta: de ce a înfierat Palama filosofia elină atât de aspru? Căci, de trecem în revistă datele sale biografice şi luăm cunoştinţă de susţinută îndeletnicirea lui cu ştiinţele eline, întrebarea devine vădit justificată.

Cum ştim, Palama a primit o educaţie aleasă, atât în sânul familiei, cât şi la şcolile renumite ale vremii. Filothei Kokkinos, biograful său, ne spune că „acesta s-a îndeletnicit şí cu ştiinţele dinafara Bisericii, pentru că nu se putea ca un astfel de suflet şi o astfel de fire să nu se întrarmeze şi cu săgeţile şi armele de acolo"[2]. Instrucţia elină a tinerilor vremurilor acelora presupunea trecerea prin ciclul 'celor patru ştiinţe', astfel că tânărul Grigorie, după ce a terminat studiile de filosofie şi retorică, a urmat lecţiile de fizică şi logică, pe baza scrierilor lui Aristotel. Capacitatea lui de a asimila aceste materii este adeverită de cuvintele învăţatu-

---

Varlaam. Vezi şi J. Meyendorff, *Gregoire Palamas, Deffense les Saints Hesychastes,* Louvain 1959, p. 28. Trimiterile către *Triade* le vom face indicând numărul triadei, numărul lucrării din fiecare triadă şi numărul paragrafului. Trimiterile la pagini sunt la ediţia critică a lui Hristou.

[2] Filotei al Constantinopolei, *Viaţa sfântului Grigorie Palama,* EΠE 1, p. 48.

lui Theodor Metohitis, care, după o discuție în fața împăratului, a profesorilor și a învățaților orașului, în care Grigorie analizase pe larg o temă din logica lui Aristotel, acesta a exclamat: „Și Aristotel însuși, de-ar fi fost de față ca ascultător, mult l-ar fi lăudat"[3]. Întâmplarea este evocată și de Palama însuși, ca răspuns către Grigoras, la acuza acestuia cum că este incult și nu stăpânește principiile filosofice[4]. Acuze asemănătoare i-au adus sfântului, de altfel, și ceilalți adversari ai săi, Varlaam și Achindin[5]. De bună seamă, Grigore nu și-a închinat întreaga viață filosofiei aristotelice și științelor vremii, cum au făcut Varlaam și Grigoras; însă, îndeletnicindu-se cu aceste studii – cu mintea sa excepțională – la vârsta tinereții, și-a însușit îndestulător noțiunile din ele.

Înainte de a analiza prima temă, cea a concepției palamite despre filosofie și a raportului acesteia cu teologia, reamintim că Sfinții Părinți au fost oameni duhovnicești, al căror singur scop al vieții a fost unirea cu Dumnezeu; fapt pentru care nu îi interesau problemele filosofice în sine.

---

[3] Ibidem, p. 52. Vezi și *Introducerea* prof. Hristou în ΕΠΕ 1, p. 9.

[4] *Împotriva lui Grigoras,* I, vol. IV, 4, 14, p. 242. Acesta îl apostrofează pe Sfântul Grigore ca fiind „analfabet" (*CFHB,Istoria Bizantină* 30, 20, 282).

[5] În *Epistola I către Palama,* ed. Schiro, 1954, p. 253, Varlaam îl catalogheazǎ pe Sfântul Grigore „neînvățat și incult", iar Achindin în *Epistola către un anonim,* în ΕΕΒΣ 27, Atena 1957, p. 106 scrie despre Sfânt că „nu cunoaște nici măcar principiile primare ale filozofiei". În zilele noastre, profesorul Dimitrakopoulos pune la îndoială cunoștințele de filosofie ale lui Palama. Vezi *Augustin și Palama,* Thessalonic, p. 120. Regretabil de asemenea este că și episcopul Kallistos Ware scrie despre Palama că acesta, în *Captele naturale* referitoare la cosmogonie, lasă să se înțeleagă faptul că nu cunoștea în adânc gândirea filosofilor elinilor (*Introducere la operele filocalice ale Sfântului Grigore Palama,* în CD *Filocalia,* ed. Nemesis, 1998), spre deosebire de profesorul Hristou care, în ediția sa critică, observă cât de profund cunoștea Sfântul gândirea antică, chiar dacă uneori nu îi citează foarte precis (vezi *Introducere,* volumul V al *Operelor* lui Palama).

Nu au făcut filosofie de dragul filosofiei, ci au folosit-o pe aceasta în alcătuirea terminologiei teologice şi în respingerea ereziilor (pentru că – trebuie să o spunem – toţi ereticii s-au bazat pe terminologia şi gândirea filosofiei antice, minţile „furându-li-se cu filosofia şi cu deşarta înşelăciune, după predania omenească, după stihiile lumii, şi nu după Hristos"[6]). Totuşi, deşi nu au urmărit aceasta, aceşti mari smeriţi, prin gândirea lor formată în rugăciune, asceză, tăcere, plânsul păcatelor, trăirea Tainelor, au creat şi o filosofie uriaşă, unică şi de neegalat. Aşa se face, de exemplu, că filosoful Ammonios din secolul al V-lea încadrează învăţătura Sfinţiilor Vasile cel Mare şi Grigorie al Nyssei despre provenienţa numirilor (anume că gândirea este provenienţa numirilor) între principalele concepţii care s-au formulat în vremea lui pe respectiva temă[7].

Referitor la atitudinea marilor teologi ai Bisericii, uneori foarte critici la adresa filosofiei, vrednicul de pomenire profesor Matsoukas subliniază că aceştia nu s-au opus filosofiei în sine, ci o preţuiau câtă vreme ea se referea la realităţile create şi urmărea cunoaşterea zidirilor, fără a purcede, ilegitim, la explicarea celor necreate. Când însă, prin anumite erezii, încerca să înlocuiască sau să explice teologia harismatică, Părinţii au respins-o, ca fiind demonică[8]. Aşa se explică de ce uneori Părinţii au criticat foarte aspru filosofia.

Astfel, Teofil al Antiohiei scrie lui Autolic, prietenului său, că „vechii filosofi au vorbit din gândirea omenească şi nu după adevăr [...], în închipuire şi rătăcire, nu în duh

[6] Coloseni 2, 8.
[7] *Comentariu la opera Despre erminie,* ed. A. Russe, Berlin, 1897, p. 35. Vezi mai multe detalii la G. Martzelos, Op. cit., p. 22-23.
[8] *Dogmatica,* I, ed. Pournaras, 2000, p. 141.

curat, ci [în duh] de rătăcire"[9]. Platon şi toţi ceilalţi filosofi, iubind slava deşartă, nici ei n-au cunoscut adevărul, nici pe alţii nu i-au lăsat să-l cunoască[10]. Teofil întreabă retoric: „La ce i-a folosit lui Platon cultura? Sau celorlalţi filosofi învăţăturile lor?"[11] Recunoaşte, totuşi, că uneori au ajuns şi aceştia, oarecum, la adevăr şi au recunoscut pe Dumnezeul Cel Unul, precum şi judecata de apoi, răsplătirea faptelor şi alte învăţături religioase; ajunge însă la concluzia că aceste elemente le-au luat de la prorocii dinaintea lor[12]. Teofil recunoaşte o oarecare capacitate a filosofilor de a se apropia de adevăr[13].

În lucrarea sa *Împotriva tuturor ereziilor*, Ipolit al Romei conchide că ereticii nu îşi alcătuiesc învăţăturile pe baza Sfintelor Scripturi, ci pe cea a învăţăturilor filosofice şi a iniţierilor mistice proprii religiilor idololatre[14]. Ton aspru faţă de filosofia antică elină în general foloseşte şi sfântul Grigorie Teologul, deşi foarte instruit în aceasta: „Aruncă tăcerea lui Pitagora şi bobul orfic şi mai noua aroganţă despre 'El a zis'; aruncă ideile lui Platon şi metempsihozele şi plimbările sufletelor noastre, şi amintirile, şi nu frumoasele iubiri venite în suflet prin frumoasele trupuri; [aruncă] ateismul lui Epicur, şi atomii, şi neiubitoarea-de-înţelepciune [adică nefilosoafa] plăcere; neînsemnata providenţă a lui Aristotel [...] şi cuvintele cele moarte despre suflet [...]; înfumurarea Stoiei [a stoicilor, adică], lăcomia şi vulgaritatea cinicilor"[15].

---

[9] Teofil al Antiohiei, *Către Autolic*, B, 8, ΒΕΠΕΣ 5, p. 26.
[10] Idem, III, 3, p. 51.
[11] Ibidem.
[12] A, 14, p. 20
[13] B, 8, p. 27
[14] Ipolit al Romei, *Combatarea ereziilor*, II, ΒΕΠΕΣ 5, p. 199.
[15] Grigorie Teologul, *Cuvântul 27*, 10, PG 36, 201B.

Sfântul Ioan Damaschin, cel care s-a folosit foarte mult de filosofie, mărturiseşte că a luat din ea ce era bun, pentru că „toată darea cea bună [...] de la Părintele Luminilor se pogoară"[16]. El a dat cele şase definiţii ale filosofiei, având la bază – bineînţeles – dubla metodologie a Părinţilor şi, prin filosofie, înţelegând şí teologia şí îndumnezeirea[17]; ne spune, însă, că acea cunoaştere a lui Dumnezeu fără credinţă, bazată numai pe raţionamente fireşti, este sufletească şi demonică[18].

Un exemplu elocvent pentru ceea ce vrem să subliniem este sfântul Grigore al Nyssei, cel ce s-a folosit de *instruirea dinafară* – cum numesc Părinţii instruirea în ştiinţele eline – mai mult decât orice alt Părinte. Acesta, deşi recunoaşte anumite părţi bune ale filosofiei şi, în general, ale culturii anticare, distinge *cunoaşterea celor ce sunt* de *cunoaşterea revelată*[19]. Referindu-se la viaţa lui Moise – concret: la faptul că Moise a fost crescut de împărăteasa Egiptului – scrie că este bine să trăiască cineva în palatul împărătesei Egiptului, adică lângă cultura din afară, dar, căutând cele mai bune, să se întoarcă la mama lui naturală, la Biserica Mamă, adică la hrănitoarea lui cea adevărată[20]. Instruirea din afară

[16] Iacov 1, 17. *Dialectica, Prefaţa,* ΕΠΕ 1, p. 22.
[17] Idem, 48, p. 204. Definiţiile filosofiei: "1. Filosofia este cunoaşterea celor ce sunt aşa cum sunt, adică cunoaşterea firii lor, 2. cunoaşterea lucrurilor dumnezeieşti şi omeneşti, 3. Cercetarea (μελετὴ) morţii, 4. asemănarea cu Dumnezeu pe cât îi este cu putinţă omului, 5. arta artelor, ştiinţa ştiinţelor, pentru că este începutul tuturor artelor şi ştiinţelor şi 6. iubirea (φιλία) înţelepciunii, adevărata înţelepciune este Dumnezeu; iubirea (ἀγάπη) către Dumnezeu, aceasta este filosofia cea adevărată.
[18] *Expunerea precisă a credinţei ortodoxe,* PG 94, 1128C.
[19] M. Farantos, *A teologhisi ortodox si a teologhisi eretic conform lui Grigorie al Nyssei, Θεολογία* 70, nr. 2-3, 1999, p. 226.
[20] Grigorie al Nyssei, *La viaţa lui Moise,* ΒΕΠΕΣ 65A, p. 113-114.

este „neroditoare şi stearpă, pururea chinuindu-se a naşte şi niciodată ajungând a naşte rod viu"[21], aceasta deoarece, în mod contrar faţă de învăţătura creştină, care are origine dumnezeiască, filosofia este de origine omenească[22]. Filosofia nu poate pătrunde în tainele teologiei, pentru că „nu putem cunoaşte nimic despre Dumnezeu din cele făcute cunoscute din conceptele omeneşti"[23].

Palama este – negreşit – cel mai aspru critic al filosofiei eline şi cel mai laborios, de vreme ce a scris două tratate anume pe această temă[24].

Pentru înţelegerea motivului criticii acesteia virulente, în primul rând trebuie avut în vedere cadrul istorico-dogmatic în care au fost scrise tratatele acestea, pentru că pomenitele lucrări nu sunt decât nişte răspunsuri ale provocărilor vremii; evident provocări teologice. Nu vom relua cele scrise în introducerea la volumul al II-lea al operelor palamite[25]; vom spune doar că Palama trăieşte în plină perioadă a teologiei scolastice, când filozofia – din instrument adjuvant pentru terminologia teologică – intrase şi în analiza celor necreate, dezbătând probleme net teologice. Aristotelismul devenise, astfel, o autoritate în teologie, iar revelaţia era un obiect ştiinţific supus măsurătorii, analizei şi descrierii, ca orice alt obiect ştiinţific al realităţii fizice şi istorice[26]. E o perioadă de intens conflict între filosofie şi teologie, manifestat încă

[21] Grigorie al Nyssei, *Despre viaţa lui Moise* 2, PG 44, 329 B.
[22] Ibidem.
[23] *Împotriva lui Eunomie*, III, ΒΕΠΕΣ 68, p. 57.
[24] Tratatele 1, 1 şi 2, 1, traduse de noi în acest volum.
[25] *Introducere*, volumul II, *Sfântul Grigorie Palama, Opere Complete*, Ed. Gândul Aprins, Bucureşti 2013, pag. 5-8.
[26] N. Matsoukas, *Introducere în gnoseologie*, p. 300.

din secolul al IX-lea (printr-un Ioannis Italos[27], de pildă), nemaipăstrându-se cu acrivie dubla metodologie a Părinților, ci preferându-se – de către unii – cea unitară a scolasticilor[28]. Vorbim, de fapt, de spiritul Renaşterii, de încercarea revigorării vechii culturii eline, lucru petrecut în secolul al IX-lea, al XIV-lea, al XV-lea, lucru care, am putea spune, se încearcă şi astăzi; doar că astăzi avem de-a face, mai degrabă, cu o caricatură a spiritului pomenitelor secole, de vreme ce reprezentanții actuali ai acestei renaşteri a spiritului elin sunt nişte caricaturi pe lângă un Ioannis Italos, Varlaam, Achindin, Nichifor Grigoras, Plethon sau Vissarion, bărbați de o cultură uriaşă, care, însă, lepădând dubla metodologie patristică[29], au introdus greşeli în dogma Bisericii.

Dădeam, în pomenitul nostru studiu, un exemplu elocvent pentru confruntarea dintre teologia vie şi cea discursivă, şi anume confruntarea dintre sfântul Simeon Noul Teolog şi mitropolitul Ştefan al Nicomidiei[30], accentuând noi faptul că, pe fondul unei letargii teologice manifestată după *Sinodikonul Ortodoxiei,* ştiințele umaniste progresau, dându-se o tot mai mare însemnătate factorului uman în cunoaşterea celor dumnezeieşti şi, în consecință, filosofia fiind din ce în ce mai prețuită[31]. Aşa se face că în timpul lui Palama s-a ajuns la punctul terminus al acestei confruntări dintre filosofie şi teologie.

---

[27] I. Meyendorff, *Sfântul Grigorie Palama şi mistica ortodoxă,* p. 78-79.
[28] Despre acestea vezi *Introducerea* noastră la volumul II al *Operelor Palamite.*
[29] De exemplu, Ioan Italos nu distinge teologia harismatică de cea ştiințifică şi astfel înlocuieşte trăirea şi experiența Bisericii, ca bază a învățăturii dogmatice, cu categoriile filosofice (Vezi N. Matsoukas mai sus).
[30] *Introducere,* Palama II, G. A., p. 6-7.
[31] *Op. cit.*

Până a-l lăsa pe Palama însuşi să vorbească, să mai spunem că în această dezbatere isihastă se pot distinge trei faze[32], deşi cauza tuturor una este: confruntarea dintre teologia experienţei duhovniceşti şi teologia discursivă[33]. Prima fază (1335-1341) este cea a confruntării lui Palama cu Varlaam pe tema diferenţei funciare dintre metoda apodictică – în teologie – a primului şi metoda dialectică a celui de-al doilea[34], dar şi a începutului dezbaterii chestiunii isihaste în sine; se termină prin condamnarea lui Varlaam la Sinodul din 1341[35]. Triadele lui Palama sînt răspunsuri la triadele lui Varlaam împotriva isihaştilor[36], scrise de acesta în această perioadă, după ce a petrecut o vreme, probabil în Thessalonic, cu unii dintre aceştia[37]. De altfel, undeva pe la anul 1337, el a mers la Constantinopole şi i-a şi acuzat făţiş pe aceştia de erezie în faţa sinodului[38].

[32] R. Sinkewicz, *Gregory Palamas, La theologie byzantine*, CCTB 2, 2002, p. 132.
[33] C. Chivu, *Teologia, Teoptia şi Îndumnezeirea. De la Simeon Noul Teolog la Grigorie Palama*, Thessalonic 2010, p. 30.
[34] Pentru mai multe explicaţii, vezi *Introducerea* noastră din volumul II al *Operelor* lui Palama.
[35] *Op. cit.*
[36] 1. *Despre ştiinţe* sau *Despre cunoaştere* sau *Despre dobândirea înţelepciunii*. 2. *Despre rugăciune* sau *Despre desăvârşirea omului* sau *Despre rugăciune şi desăvârşirea omului*. 3. *Despre lumină*. Vezi Hristou, *Introducere*, ΕΠΕ 1, p. 14. Menţionăm că Triada a treia a lui Palama este răspunsul către o altă lucrare a lui Varlaam, pierdută şi aceasta, anume *Împotriva Massalienilor*, scrisă de acesta ca răspuns la a Triada a doua a lui Palama. Prin massalieni sau messalieni, Varlaam (vezi în Documentele Sinodului de la 1341, PG 151, 688D-689AB, dar şi *Epistola către Ignatie, Dalla controversa palamitica alla polemica esicastica*, ed. Fyrigos, Roma 2005, p. 388), dar şi urmaşii săi în ale ereziei, Achindin (*Epistola către episcopul de Monemvasia*, ed. Angela Constantinidis Hero, *Letters of Gregory Akindynos*, Washington 1983, p. 222) şi Grigoras (*Antireticul întâi împotriva lui Palama*, I, ed. Beyer, p. 251), înţelegeau pe bogomilii, care rosteau neîncetat rugăciunea „Tatăl nostru", evident cu trimitere la isihaştii care rosteau neîncetat rugăciunea „Doamne Iisuse Hristoase, miluieşte-mă!".
[37] Hristou, *Op. cit.*, p. 8-13.
[38] 2, 3, 13, p. 549.

A doua fază (1341-1347) a fost confruntarea lui Palama cu Achindin, care susținea printr-o argumentație mult mai elaborată decât a lui Varlaam că lucrările lui Dumnezeu sînt create[39], încheiată cu sinodul din 1347, cu condamnarea lui Achindin pentru erezie[40]. Perioada a treia surprinde ultima fază a dezbaterilor isihaste ale lui Palama, şi anume cea cu Grigora şi cu Dexios, Matei al Efesului şi Ioan al Ganosului, care susțineau că lumina taborică este creată[41]; se încheie cu victoria lui Palama la sinodul din 1351[42].

Tratatele în apărarea isihaştilor, lucrarea aici tradusă de noi, se încadrează istoric în prima perioadă; să facem, aşadar, câteva referințe la învățătura lui Varlaam despre rolul filosofiei eline în teologie, teză care constituie şi cauza expresiilor dure ale sfântului Grigore.

Despre Varlaam am scris câte ceva în prefața volumului precedent, în special referitor la folosirea în teologie, de către el, a unei metodei dialectice aparte, în opoziție cu cea apodictică a lui Palama. Acum îi vom acorda o atenția mult mai mare, mai ales pe problematica gnoseologică.

Spre deosebire de tradiția patristică, Varlaam exagera rolul filosofiei în evoluția dogmei Bisericii. El îi considera pe filosofii antici elini „văzători de Dumnezeu şi învățați şi iluminați de Dumnezeu"[43]. Ca să înțelegem asprimea

---

[39] Vezi Achindin, *Antiretic împotriva dogmelor politeiste,* 5, ed. J. N. Cañellas, *Gregorii Acindyni Refutationes duae operis Gregorii Palamae cui titulus dialogus inter Orthodoxum et Barlaamitam, CC, Series Graeca* 31, p. 102; *Ἔκθεσις ἐπίτομος κατὰ τῶν τοῦ Παλαμᾶ πονηροτάτων αἱρέσεων,* manuscr. Monac. gr. 223, f° 12 şi 19.

[40] C. Chivu, *Op. cit.*

[41] Grigoras, *Istoria Bizantină,* 3, 434. Dexios, *Epistole,* 2, 2, 11, *Opera Omnia,* ed. Ioannis Polemis, CCG 55, 247.

[42] C. Chivu, *Op. cit.*

[43] Barlaam, *Epistole Greche,* ed. Schiro, Palermo 1954, p. 262.

sfântului Grigorie împotriva filosofiei, de vreme ce în mare parte argumentația lui este reacția la greșelile dogmatice ale calabrezului, să vedem ideile adversarului său, Varlaam, în special pe două direcții complementare, cea a rolului soteriologic al filosofiei eline și a identificării gnoseologice între filosofie și teologie.

Referitor la prima direcție, Varlaam afirma că fără filosofie și, în general, fără instruirea dinafara Bisericii omul nu se poate mântui, întrucât numai instruirea dinafară îl scapă pe om din ignoranță[44]. Prin păzirea poruncilor lui Dumnezeu omul nu se poate curăți și desăvârși, dacă acestea nu sunt secondate de științele eline (*τὰ ἑλληνικὰ μαθήματα*)[45]. Susținea că filosofia și științele sunt indispensabile tuturor oamenilor, înaintea învățăturilor evanghelice[46], și că este imposibil să ajungă cineva la desăvârșire și sfințenie dacă „nu adună de peste tot cunoașterea (*εἰ μὴ πανταχόθεν τὸ εἰδέναι συλλέξῃ*)"[47], înțelegând prin aceasta cunoașterea din instruirea elină. Varlaam considera instruirea din afară a fi dar al lui Dumnezeu, egal cu cele date apostolilor și prorocilor[48]. Și, pentru a sublinia însemnătatea soteriologică a filosofiei, Varlaam citează un text al sfântului Grigore al Nyssei în care face interpolări și îi schimbă sensul. Astfel, accentuând arhiereul Nyssei că numai filosofia Scripturii celei de Dumnezeu însuflate curățește desăvârșit sufletul,

---

[44] 2, 1, 34, p. 495: "făpturile nu pot numai din păzirea poruncilor, nici numai din nepătimire să dobândească cunoașterea (τὸ εἰδέναι)... nu poate fi un om sfânt fără să se împărtășească de cunoașterea celor ce sunt (τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων) și fără se se curățească de ignoranță". *γνῶσις τῶν ὄντων* în vechime era obiectul filosofiei.

[45] 2, 1, 18, p. 481.

[46] 2, 1, 4, p. 468.

[47] *Întrebarea întâi*, p. 359.

[48] 2, 1, 4, p. 468.

Varlaam citează locul patristic denaturat, zicând că „acestea aduc sufletului curăţirea desăvârşită", adică şi Scriptura, şi filosofia, schimbând pe *ἐπάγουσα* (participiu feminin singular, care se referă clar la filosofia Scripturii) cu *ἐπάγουσι* (prezentul plural, persoana a III-a)[49].

Referitor la cea de-a doua direcţie, notăm că Varlaam, ca iniţiator al acestui spirit de revigorare a filosofiei, ajunsese să considere identice obiectele, metoda şi reuşitele filosofiei cu cele ale teologiei, susţinând că toate bunurile omeneşti sunt darurile lui Dumnezeu[50]. Conform acestuia, Dumnezeu imediat ce a creat sufletul, l-a înzestrat cu înţelesurile comune şi cu facultăţile de determinare şi distincţie, dar şi cu capacitatea de a realiza silogisme, pe care se întemeiază *τὰ μαθήματα*, adică disciplinele instruirii eline. Prin urmare, spunea el, *τὰ μαθήματα* sunt daruri ale lui Dumnezeu[51] şi, aşa cum nu există două feluri de sănătate, unul dat adică de Dumnezeu şi celălalt de doctori, tot aşa nu există două feluri de cunoaştere, omenesc şi dumnezeiesc, ci există un singur fel de cunoaştere sau înţelepciune, dată de Dumnezeu filosofilor aşa cum a fost dată şi prorocilor şi apostolilor![52] „Cuvintele făptuitorilor lui Dumnezeu" – spunea Varlaam – „şi înţelepciunea din ele ţintesc spre ace-

---

[49] 2, 1, 17, p. 480: Cuvintele lui Varlaam sunt: "τελείαν ἐπάγουσι ταῦτα τῇ ψυχῇ κάθαρσιν".

[50] Hristou, *Înţelesul cunoaşterii îndoite, Ε. Θ. Σ. Π. Θ.*, 7, 1962, p. 121.

[51] 2, 1, 27, p. 488.

[52] Ibidem, 2, 1, 4, p. 468: „Cum stau lucrurile în privinţa sănătăţii, aşa stau şi în privinţa filosofiei, fiindcă, în chip limpede, [sănătatea] este dată de Dumnezeu sau aflată prin îngrijire, şi cea care este dată de Dumnezeu nu este de alt fel decât cea dobândită prin ştiinţa doctorilor, ci la fel ca ea: aşa stau lucrurile şi cu înţelepciunea, căci Dumnezeu o dă prorocilor şi apostolilor, dar ne-a dat şi nouă şi cuvintele cele venite prin theurgi, şi disciplinele filosofice, prin care tot înţelepciunea căutând, o aflăm".

laşi scop cu filosofia din învăţăturile din afară şi au acelaşi rezultat: aflarea adevărului. Că unul [singur] e adevărul aflat prin toate acestea, pe de-o parte dat direct din Dumnezeu apostolilor, iar pe de alta aflat de noi prin sârguinţa [studiului]"[53]. Poziţia lui despre înţelepciunea unitară este clară şi ea are la bază refuzul metodologiei duble a Părinţilor şi asimilarea celei unitare a scolasticilor. Toate aceste învăţături scolastice îşi au de fapt izvorul în respingerea distincţiei fiinţă/lucrări, respingere care exclude orice comuniune directă cu Dumnezeu.

În faţa lui Varlaam, care îi numea pe filosofii elini *θεόπται* (văzători-de-Dumnezeu), reacţia sfântului Grigore Palama a fost caustică. El răspunde lui Varlaam că nu numai că nu au fost văzători-de-Dumnezeu (de vreme ce această vedere se realizează prin tăcerea înţelegătoare), dar au avut şi „duhul rătăcirii"[54], aşa cum o dovedesc înseşi faptele lor, care îi arată a fi „iluminaţi" de la demoni[55]. Vrând să învedereze caracterul demonic al filosofiei atunci când ea intră în cele ale teologiei, când încearcă să explice prin metodele şi silogismele ei problemele credinţei, sfântul Grigorie omite – intenţionat, pare-se – celelalte înţelesuri pe care le are termenul *δαίμων* sau termenul *δαιμόνιον*[56] (entitate între

[53] 2, 1, 5, p. 469.
[54] *Epistola I către Varlaam*, 42, p. 249., G. A. p. 177.
[55] *Epistola I către Varlaam*, Ed. Hristou, 45, p. 249-51.
[56] *Ibidem* 46, p. 252: Nici *demonion*-ul ce l-a însoţit pe Socrate, căruia [filozoful] i-a fost credincios toată viaţa, nu îţi dă de înţeles – ţie, filozofului vremii noastre – ce este iluminarea acelora? Nici din arătarea balaurului la moartea platonicului Plotin nu ai putut pricepe ce este iluminarea acelora şi ce este demonion-ul care era totdeauna cu ei, pe care «dumnezeiesc» numindu-l acela, s-a silit să înalţe dumnezeiescul din sine însuşi – precum [îi] zice el – spre acela, toată viaţa, chiar şi în clipa morţii? Vezi Platon, *Banchetul*, 202d. După vechii elini, fiecare om are de la naştere un

zeu şi om, duh al inspiraţiei lor, sufletul însuşi). În acelaşi context, citând cuvintele sfântului Grigorie Teologul, şi anume „aruncă ideile lui Platon", adaugă: „dar şi teoriile şi luminile cu nume mincinos prin care acela s-a împreunat cu demonii cei înşelători şi de care a fost iniţiat"[57].

Palama nu acuză, aşadar, filosofia ce rămâne în hotarele ei, adică în cunoaşterea zidirilor, ci „filosofia unora ca aceştia" – filosofia scolasticilor – care au introdus învăţăturile şi metodele ei în învăţătura cea de Dumnezeu insuflată[58]. Iar introducerea aceasta nu înseamnă numai o simplă schimbare a unei învăţături, ci are consecinţe dezastruoase în viaţa duhovnicească a Bisericii, lucru foarte bine sesizat de sfântul Grigorie. Aşa se explică de ce vorbeşte aşa de aspru despre filosofie. Trebuie, însă, să spunem că sfântul Grigorie nu împiedică preocuparea cu filosofia, care poate fi folositoare, în special celor din afara vieţii monahale. Filosofia exersează şi ascute ochii sufletului[59], dar nu trebuie să ne preocupăm de ea până la bătrâneţe, deoarece numai cel viclean insuflă un astfel de zel, ca să împiedice venirea minţii la cunoaşterea cea adevărată şi sălăşluirea fricii lui Dumnezeu în suflet[60]. Sfântul Grigorie îi reproşează lui Grigoras că, îmbătrânind în studiul ştiinţelor dinafară şi trăind în nevoinţa filosofiei neroditoare, s-a lipsit de curăţirea necesară cercetării problemelor teologice şi, mai rău decât

---

daimonion bun sau rău. Demonul sau Daimonion poate să fie şi îngerul păzitor (*Republica* 620d) sau poate sa fie sufletul însuşi (*Timeu* 90a). Platon numeşte pe Eros "demon" care nu este nici om, nici dumnezeu, ci se găseşte între imperfecţiune şi perfecţiune (*Banchetul* 202d).

[57] *Op. cit.*, 49, p. 253-254.

[58] 1, 1, 16, p. 379: „Οὐ γὰρ περὶ φιλοσοφίας ἡμεῖς ἁπλῶς λέγομεν νῦν, ἀλλὰ περὶ τῆς τῶν τοιούτων φιλοσοφίας".

[59] 1, 1, 12, p. 374-375.

[60] 1, 1, 7, p. 368.

atât, cucerit de filosofie, a dobândit o cugetare arogantă[61]. Folosirea filosofiei nu este ceva rău, „căci a fost făcută să fie ceva bun"[62], totuşi, în folosirea ei este nevoie de multă atenţie şi de o cunoaştere în adâncime a învăţăturii Bisericii, pentru că, în general, cultura dinafară este „miere amestecată cu cucută"[63]. Învăţăturile filosofilor sunt folositoare ca să dobândim armele acelora şi să le folosim împotriva lor sau, mai ales, a ereticilor care urmează lor, tot aşa cum împotriva muşcăturilor şerpilor folosim medicamentele preparate tocmai din veninul lor[64].

Cât priveşte opinia lui Varlaam despre rolul soteriologic al filosofiei eline, era firesc ca Palama să ia o poziţie critică, pentru că o astfel de învăţătură ar fi avut consecinţe grave asupra vieţii duhovniceşti a Bisericii. „Cum aşa, cunoaşterea de Dumnezeu cea dinlăuntrul creştinilor şi mântuirea cea prin aceasta[65] se fac prin cunoaşterea proprie filozofiei ori prin credinţă (credinţă care – prin necunoaştere – desfiinţează cunoaşterea [proprie] acesteia[66])? Că dacă se fac prin cunoaştere, deşartă a ajuns credinţa şi s-a desfiinţat făgăduinţa ce zice că *de vei crede în inima ta Domn [pe] Iisus*

---

[61] *Împotriva lui Grigoras*, A', 16, IV, p. 243.
[62] 1, 1, 21, p. 385.
[63] 1, 1, 20, p. 384. Amintim că tocmai cu cucută s-a otrăvit Socrate. Diogene Laertios, *Viaţa Filosofilor*, 2, 41. Este singura menţiune din perioada antică cum că acea poţiune otrăvitoare luată de Socrate conţinea cucută. În *Faidon*, Platon descrie în detaliu episodul otrăvirii lui Socrate şi mai ales al reacţiilor *post factum*, numind acea poţiune „otravă-φάρμακον", fără a spune dacă conţinea cucută (κώνειον). Vezi 57a, 58a, 63e, 115d.
[64] 1, 1, 11, p. 374: „Εἰς τοῦτο τοίνυν χρήσιμα τἀκείνων ἡμῖν, ὡς κατ'εκείνων χρῆσθαι καθαιροῦντας".
[65] «cea prin aceasta»: cea prin cunoaşterea de Dumnezeu.
[66] «cunoaşterea [proprie] acesteia»: cunoaşterea – sau gnoza – proprie filozofiei.

te vei mântui"[67] – scrie sfântul Grigorie, subliniind uriaşul pericol de a fi înlocuită credinţa, care are rol soteriologic, cu filosofia, care nu are nici un rol în mântuirea oamenilor. Mântuitorul „nu a zis 'de vrei să fii desăvârşit însuşeşte-ţi instrucţia dinafară, grăbeşte-te spre primirea disciplinelor de studiu, agoniseşte-ţi ştiinţa celor ce sunt', ci a spus: 'Vinde tot ce ai, împarte săracilor, ia-ţi crucea şi alege a urma Mie' şi, mai mult, şi-a ales drept ucenici pescari şi oameni neînvăţaţi[68]?".

Trecând la cea de-a doua direcţie a învăţăturii lui Varlaam, şi anume la cea a confuziei gnoseologice între filosofie şi teologie, spunem dintru început că, Palama, în opoziţie totală cu acesta, distinge clar filosofia de teologie, răspunzându-i cum că „îndoit[69] este felul înţelepciunii"[70].

Notăm că învăţătura despre îndoita cunoaştere sau îndoita înţelepciune este răspândită în întreaga tradiţie patristică şi apare, întâi de toate, în Sfânta Scriptură. Sfântul Apostol Pavel deosebeşte înţelepciunea lumii de înţelepciunea creştinilor. „Au n-a nebunit Dumnezeu înţelepciunea lumii acesteia?" – se întreabă Apostolul; şi adaugă: „că de vreme ce întru înţelepciunea lui Dumnezeu nu a cunoscut lumea pe Dumnezeu prin înţelepciune, a binevoit Dumnezeu să mântuiască pe cei ce cred prin nebunia propovăduirii[71]. Înţelepciunea lui Dumnezeu este înţelepciunea cea adevărată, filosofia cea mai înaltă, care ne conduce la cunoaşterea cea deplină, la Dumnezeu[72], pe când cealaltă înţelepciune

---

[67] 2, 3, 43, p. 577. Romani 10, 9.
[68] 1, 1, 5, p 365.
[69] Adică dublu.
[70] 1, 1, 17, p. 380.
[71] I Corinteni 1, 20-21.
[72] Romnia 1, 23 şi Galteni 4, 8-9.

este „trupească"[73], „înşelăciune deşartă"[74] şi „nebunie la Dumnezeu"[75]. Aceeaşi deosebire clară găsim şi la sfântul Apostol Iacob[76]. Învăţătura aceasta despre îndoita cunoaştere sau îndoita înţelepciune se regăseşte şi în tradiţia patristică de dinaintea sfântului Grigorie Palama: Clement Alexandrinul[77], Origen[78], sfântul Vasile cel Mare, fericitul Diadoh al Foticeei[79], sfântul Maxim Mărturisitorul[80], sfântul Ioan Damaschin[81], sfântul Simeon Noul Teolog[82].

Urmând acestei tradiţii, sfântul Grigorie Palama respinge afirmaţia lui Varlaam privitoare la existenţa unui

---

[73] I Corinteni 1, 12.

[74] Coloseni 2, 8.

[75] I Corinteni 3, 19.

[76] Iacov 3, 15-17: „Nu este înţelepciunea aceasta de sus pogorându-se, ci este pământească, sufletească, drăcească... Iar înţelepciunea cea de sus întâi este curată, apoi făcătoare de pace, blândă, plecată, plină de milă şi de roduri bune, fără de judecată, şi nefăţarnică".

[77] *Stromate*, 6, 17, ΒΕΠΕΣ 8, p. 236: „Două sunt ideile adevărului, numirile (τὰ ὀνόματα) şi lucrurile (*πϱάγματα*, adică cele esenţiale), numirile la filosofii elini, lucrurile la noi, „barbarii".

[78] *Împotriva lui Kelsos*, 13, PG 6, 1309A. Aici el face distincţia între înţelepciunea lumii, care este nebunie la Dumnezeu, şi înţelepciunea dumnezeiască, ce o dă Dumnezeu prin harul dumnezeiesc (θείᾳ χάϱιτι Θεοῦ δωϱουμένου).

[79] *Capete* 11, FG. 1, p. 238. Aici sfântul subliniază că această ruptură între cunoaşteri este în primul rând rezultatul căderii omului: „εἰς τὸ διπλοῦν τῆς γνώσεως ἀπωλίσθησεν".

[80] *Capete despre teologie*, I, 22, ΕΠΕ 14, p. 456: „Cunoaşterea este îndoită: prima, cea cu caracter de ştiinţă, care cercetează numai prin deprindere (*καθ' ἕξιν*) raţiunile lucrurilor şi care nu are nici un folos, dacă nu purcede la lucrarea poruncilor; cealaltă este cea practică prin lucrarea (*κατ' ἐνέργειαν*), care ne dă prin experienţa lucrurilor înţelegerea ca adevărată a lor". Vezi pentru mai multe detalii şi studiu profesorului Γ. Θεοδοϱούδης, *Θεία καὶ ἀνθρώπινη σωφία κατὰ τὸν ἅγιον Μάξιμον Ὁμολογητήν, în Πρατικὰ Θεολογικοῦ Συνεδρίου Ι. Μ. Θ.*, 2001, p. 107-120.

[81] Vezi mai sus.

[82] *Capete teologice şi practice*, 85-86, ΕΠΕ 19Α, p. 528.

singur adevăr şi a unei singure înţelepciuni, aducând argumentul că aceste două înţelepciuni diferă substanţial: „Ce împărtăşire are învăţătura cea însuflată de Dumnezeu cu deşertăciunea?"[83]. Şi aceasta, în primul rând, pentru că înţelepciunea teologiei este dumnezeiască, din Duhul Sfânt, adică este dar duhovnicesc, pe când filosofia este dar natural „nepogorât de sus"[84]. Cu toate că filosofia a avut în ea sădită înţelepciunea, mai apoi s-a denaturat sub influenţa celui rău, s-a schimbat şi a devenit nebună[85]. Sfântul Grigorie respinge, de asemenea, ideea lui Varlaam despre „înţelepciunea-în-sine", chipurile o înţelepciune dincolo de scrierile filosofilor, un fel de *εἶδος*, care, după cum observă sfântul, neavând existenţa nici în Dumnezeu, nici la oameni, aminteşte de teoria ideilor lui Platon[86].

După Palama, cunoaşterea filosofiei – sau, în general, cunoaşterea din afară – poate fi folosită în dezvoltarea problemelor teologice, în special prin terminologia ei, însă în gândire au prioritate întotdeauna Scriptura, Tradiţia şi iluminarea Duhului Sfânt[87], pentru că „noi am îmbogăţit mărturisirea de credinţă nu urmând cugetărilor (filosofice), ci cuvintelor celor de-Dumnezeu-spuse"[88]. Dacă avem la bază aceste cuvinte, atunci putem cugeta, filosofa, dezvolta anumite silogisme, sau ne putem folosi de termenii filosofiei, de cugetările ei, însă se cere atenţie mare.

Referitor la scopurile celor două, al filosofiei şi al teologiei, Palama este tranşant: ele se deosebesc clar. Prima are ca scop

---

[83] 2, 1, 6, p. 470.
[84] 1, 1, 21, p. 385.
[85] *Op. cit.*
[86] 2, 1, 22, p. 485.
[87] 2, 1, 6, p. 470.
[88] *Cuvinte doveditoate despre purcederea Duhului Sfânt*, I, 2, 18, p. 94.

(*τέλος*) ceea ce este folositor în această lume, cercetează rațiunile firii și mișcările făpturilor și, atunci când rămâne în aceste hotare, este o știință a adevărului în privința celor ce sunt (*ἡ ἐν τοῖς οὖσι πραγματεία τῆς ἀληθείας*[89]). Când depășește însă hotarele acestea și caută dincolo de acestea, devine „nebună și nefilosoafă"[90], „mincinoasă", „cădere din înțelepciune"[91], „demonică"[92], „neroditoare și nedesăvârșită"[93], „cunoaștere mincinoasă"[94]. Spre deosebire de filosofie, teologia – filosofia cea după Hristos – le țintește pe „cele ce ochiul nu le-a văzut și urechea nu le-a auzit și la inima omului nu s-au suit"[95], care în parte se descoperă acum celor vrednici, în arvună, iar în veacul cel fără sfârșit desăvârșit se vor arăta[96].

În timp ce filosofia cercetează făpturile – spune Palama –, teologia cercetează adevărul despre Cel ce este cu adevărat[97], între acestea fiind așadar o deosebire fundamentală. Filosofia adevărată implică o *ἀναφορά* către Cauzator, adică un urcuș și o 'referire' la El; cel ce nu se ridică și nu 'se referă' la Acesta nu este în adevăr și are doar o închipuire de înțelepciune, un idol înșelător, adică lipsă de înțelepciune, dar

---

[89] *Antiretic către Achindin*, III, 6, 1, , p. 379.
[90] Ibidem.
[91] 1, 1, 12, p. 375 și 2, 3, 3, p. 540.
[92] 1, 1, 18, p. 381.
[93] 2, 3, 3, p. 539.
[94] 1, 1, 2, p. 361.
[95] I Corinteni 2, 9.
[96] *Antiretic către Achindin*, III, 6, 1, 379-380: „Τῆς δὲ κατὰ Χριστὸν φιλοσοφίας, ἐν πράξεσι μὲν πρὸς ἐκεῖνα βλέπει τὸ τέλος, „ἃ μήτε ὀφθαλμός εἶδε μήτε οὖς ἤκουσε μήτ" ἐπὶ καρδίαν ἀναβέβηκεν ἀνθρώπου", νῦν μὲν μόνοις τοῖς ἀξίοις ἐκ μέρους ὡς ἐν ἀρραβῶνος ἀποκαλυπτόμενα μοίρᾳ, κατὰ δὲ τὸν ἄληκτο αἰῶνα φανερούμενα τελεώτερον". Foarte sugestiv cuvântul „ἀρραβῶν" care înseamnă și "logodnă", pentru că aici se face logodna unirii cu Dumnezeu, iar în Împărăție nunta.
[97] Ibidem.

în nici un caz înțelepciune[98], subliniindu-se astfel diferența esențială dintre filosofie, care se rezumă la cunoașterea zidirilor, și teologie, care urcă spre Cauzatorul zidirilor. Înțelepciunea dumnezeiască este absolut necesară omului pentru mântuire[99], este „înțelepciunea cea adevărată"[100], „cea întru Hristos"[101], „desăvârșită"[102], „de nebiruit"[103], „apostolică"[104], „veșnică"[105].

Opus filosofiei, care este o creație a intelectului uman, teologia își are baza în viața duhovnicească a Bisericii. Pentru Palama, începutul teologiei este credința, care este „mai bună decât orice dovadă și este fundamentul statornic celor ce cred"[106]. Credința este aceea care, depășind „noțiunile luate din contemplarea făpturilor"[107] și „puterile înțelegătoare ale sufletului"[108], îl eliberează pe om din fel de fel de rătăciri și îl întărește în adevăr[109]. La înțelepciunea dumnezeiască nu se ajunge „prin cuvinte și silogisme", ci „prin fapte și viață"[110]. Aceasta este dată prin harul dumnezeiesc nezidit al Sfântului Duh, prin simțirea Lui cea dincolo de simțire, pentru că „întru Dumnezeu cunoaștem pe Dumnezeu"[111].

---

[98] 1, 1, 17, p. 380. Vezi și Dionisie Areopagitul, *Despre numirile dumnezeiești*, 4, 23, PG 3, 725 AB.
[99] 2, 1, 15, p. 469.
[100] 2, 1, 18, p. 480.
[101] 1, 1, 17, p. 480.
[102] 2, 1, 43, p. 504.
[103] 2, 1, 6, p. 470.
[104] 2, 1, 8, p. 472.
[105] 1, 1, 22, p. 386.
[106] *Antiretic către Achindin*, III, 6, 1, p. 380.
[107] 2, 3, 42, p. 546.
[108] 2, 3, 40, p. 573.
[109] 2, 3, 42, p. 575.
[110] 2, 1, 11, p. 370.
[111] 2, 3, 68, p. 602.

Curățirea minții de gândurile pătimașe este o premisă absolut necesară, pentru că numai mintea curățită și golită de gânduri prin trezvie poate primi iluminarea luminii dumnezeiești[112], prin care credinciosul ajunge la cunoașterea adevărului[113]. Toate acestea se petrec în Biserică, *comunitatea îndumnezeirii* cum o numește Palama[114], cea care este chezașul adevărului teologiei[115], ca una ce a fost primitoarea Descoperirii și doar ei îi sînt proprii Scriptura și Tradiția.

Conchizând, așadar, asupra celor referitoare la raportul dintre gnoza filosofică și gnoza teologică, am spune că, în concepția lui Grigorie Palama, filosofia și teologia se deosebesc clar atât după conținut, cât și după scop. Filosofia se preocupă de cele ale vieții trecătoare, de cunoașterea 'celor ce sînt', adică a făpturilor (*γνῶσις τῶν ὄντων*), și poate să fie folositoare teologiei prin terminologia și metoda ei, pe când teologia se preocupă cu cele ale vieții viitoare, de cunoașterea Celui ce ține toate făpturile, a Celui ce este cu adevărat. Neîndoielnic, teologia poate deveni foarte lesne filosofie, de vreme ce este accesibilă „și celor ce nu și-au curățit viața și sufletul"[116]; însă atunci se îndepărtează de izvorul ei, care, după sfântul Grigorie, este teoptia, adică vederea lui Dumnezeu. Se operează aici, așadar, o clară distincție – oarecum surprinzătoare, deși temeinic argumentată – între *teologie* și *teoptie*: "iar teologia [sau cuvântarea-de-Dumnezeu] într-atâta e departe de vederea lui Dumnezeu în lumină și într-atâta e deosebită de petrecerea [dimpreună] cu Dumnezeu: pe cât e despărțit [prin hotar fap-

---

[112] *Antiretic către Achindin*, III, 7, 13-15, p. 470-472.

[113] 1, 1, 3, 42, p. 363.

[114] *Cuvinte doveditoare*, I, 78, p, 149.

[115] *Combaterea scrisorii lui Ignatie al Antiohiei*, 3, 2, p. 627.

[116] Ibidem.

tul de] *a şti* [despre un lucru] de *a dobândi* [acel lucru]; că nu totuna este a spune ceva despre Dumnezeu şi a te afla dimpreună cu El"[117], clarifică Grigorie Palama. Ce facem, însă, cu tradiția Părinților, cea de la Capodocieni până la Simeon Noul Teologul, care nu numai că nu distingeau *teologia* de *teoptie,* dar chiar asimilau teologia culmii vieții duhovniceşti? Mai ales că, să nu uităm, vorbim despre cel mai mare teolog al secolului al XIV-lea, al cărui argument central – invocat şi de ucenicii săi – este tocmai continuitatea dintre învățătura lui şi tradiția patristică. Să dăm, însă, câteva exemple din patristică.

Dacă la începutul literaturii creştine termenul „teologie" era evitat, din cauza faptului că purta clara amprentă a filosofiei idolatre, mai apoi începe să fie folosit de un Iustin Filosoful, de Clement Alexandrinul, Origen şi Eusebiu al Cezareei. Pentru Eusebiu, de pildă, *teologia* se referă la firea veşnică a Cuvântului, spre deosebire de *iconomie,* care se referă la întruparea Lui[118]. După Sinodul I Ecumenic, Părinții deosebesc clar *teologia,* care se referă la relațiile Persoanelor Treimii, de *iconomie,* care se referă la relația lui Dumnezeu cu lumea[119]. Iarăşi, din perspectiva vieții duhovniceşti, pentru Vasile cel Mare[120], Grigorie Teologul[121] şi Grigorie

---

117 1, 3, 42, p. 453.

118 Vezi Eusebiu al Cezareei, *Istoria bisericească,* 1, 1, 7, PG 20, 46A. G. Mantzaridis, *Înțelesul teologiei, Κληρονομία 1, Α',* p. 107-111.

119 Vezi G. Martzelos, *Ființa şi lucrările lui Dumnezeu după Vasilie cel Mare,* ed. Pournaras, 1984, p. 22-24.

120 *Despre credință,* PG 31 464D-465AB. *Despre Duhul Sfânt,* 30, PG 32, 213D-216A.: «θεολόγος δὲ πᾶς καὶ ὁ μυρίαις κηλῖσι τὴν ψυχὴν στιγματίσας...αὐτοχειροτόνητοι καὶ σπουδαρχίδαι τῶν Εκκλησιῶν τὰς προστασίας διαλαγχάνουσι τὴν οἰκονομίαν τοῦ Πνεύματος παρωσάμενοι»

121 *Cuvântul 27,* PG 36, 16A. Pentru Grigorie Teologul, văzătorii de Dumnezeu, Moise şi Pavel, sunt teologi. Vezi *Cuvântul 28,* PG 36, 29A.

al Nyssei, *teolog* este cel care atinge culmea îndumnezeirii. Nysseanul consideră că teologia se dobândeşte prin curăţirea de patimi şi prin atingerea culmii vieţii virtuoase[122]. Teologia – scrie el – este „munte anevoie de suit, la poalele căruia şi cel ce este ca un leu abia la poale îi ajunge"[123]. Evident că pentru acesta teologia nu numai că se leagă indestructibil de viaţa duhovnicească, dar este chiar vârful acesteia; teza aceasta o aflăm şi la scriitorii ascetici, de pildă la Evagrie, pentru care fazele vieţii duhonviceşti sunt *nepătimirea, cunoaşterea* şi – încununarea – *teologia*, care este „*vederea* Sfintei Treimi"[124]. Tot aşa Teologul cel Nou, Simeon, identifică *teologia* cu *teoptia*[125], iar *teolog* este cel ce petrece în lumina dumnezeiască[126].

Un loc patristic foarte important pentru chestiunea în discuţie este din Dionisie Areopagitul, care face oarecum trecerea spre ceea ce înţelegea Palama prin teologie: «de altfel, trebuie să se înţeleagă şi aceea că îndoită este predania teologilor: una negrăită şi de taină, iar alta arătată şi mai cunoscută; una simbolică şi săvârşitoare, iar alta filosofică şi apodictică; iar grăitul s-a împletit cu negrăitul; iar una convinge şi leagă adevărul celor spuse, iar cealaltă săvârşeşte

[122] Grigorie al Nyssei, *La viaţa lui Moise*, ed. Musurillo-Jaeger, p. 82, PG 44, 376A.

[123] Ibidem, p. 84 και 376C. În PG este «τὴν ὑπώρειαν φθάνει».

[124] *Evagrie, Capetele practice*, 1-3, PG 40, 1221. Vezi şi zicerea lui «Dacă eşti teolog te vei ruga cu adevărat. Şi dacă te rogi cu adevărat, eşti teolog" din *Filocalia* gr, 1, p. 182.

[125] Numai dacă luam imnele care poartă titlul *Περὶ θεολογίας*, am vedea imediat ce înţelege acesta prin teologia. Vezi *Imnele* 31, 33, 38, 45, 52. Vezi şi Cap. II, SC 51, 15, p. 75.

[126] Cap., II, 1, SC 51, p. 73: „cel ce teologhiseşte se aseamănă cu cel ce petrece la curţile împărăteşti în haină împărătească plină de lumină şi fiind apropiat de împărat vorbeşte mereu cu acesta".

şi întemeiază în Dumnezeu prin mistagogii mai presus de învăţătură»[127].

Prin urmare, păruta diferenţă dintre Palama şi Părinţi pe această temă se rezumă la nivelul terminologic, nicidecum la înţelesuri. Ceea ce Simeon numeşte *teologie*, Palama numeşte *teoptie*. Termenul „teologie" nu mai însemna în timpul lui Palama ceea ce însemna, de pildă, pentru un Grigorie al Nyssei; mai mult, aşa cum explică profesorul Mantzaridis, pe baza înţelesului termenului „teologie" din vremea sa, Palama nu avea cum să nu îl numească pe Varlaam „teolog", de aceea a făcut deosebirea dintre *teologie* şi *teoptie*[128]. El nu micşorează însemnătatea teologiei, ci o deosebeşte de teologia dialectică care Îl considera pe Dumnezeu „actus purus", dar o leagă de izvorul ei, de teoptie.

După Grigorie Palama, teologii adevăraţi nu se îngrijesc – precum scolasticii – de o mişcare anagogică dinspre realităţile create spre cele necreate, prin „înţelesuri şi contemplaţii", ci de o comuniune cu lumina necreată a lui Dumnezeu. Caută cunoaşterea directă, care vine din experiere, „cunoaşterea de dincolo de cunoaştere"[129], după cum numeşte sfântul teoptia. Teoptia este calea cea mai bună a cunoaşterii lui Dumnezeu, deşi în esenţă nu este cunoaştere, de vreme ce depăşeşte toată cunoaşterea[130]; doar prin aceasta se arată clar că Dumnezeu există şi se află dincolo de cele ce sunt[131]. Palama, aşa cum am spus, subliniează că aceasta nu este cunoaşte. Mai mult, el distinge teologia de teoptie şi după

---

[127] *Επιστολή 9*, ed. Ritter, p. 278 şi PG 3, 1105D.
[128] G. Mantzaridis, *Op. cit.*, p. 89.
[129] 2, 3, 33, p. 565.
[130] 2, 3, 17, p. 553.
[131] 2, 3, 38, p. 408.

rodul acestora în parte, anume în timp ce rodul teologiei este cunoaşterea lui Dumnezeu, rodul teoptiei este îndumnezeirea, pentru că prin această vedere omul, devenind lumină, se îndumnezeieşte prin lumină[132]. Văzând lumina Lui, se uneşte în această lumină cu cel de dă lumina şi devine asemenea cu cel ce dă lumina[133].

Dincolo de aceastea, Palama atenţionează, că *teoptia* nu poate fi confundată cu *teologia apofatică,* aşa cum greşit susţinea Varlaam, care confunda 'vederea în nor' al lui Dionisie cu teologia apofatică, spunând că *theoria* desăvârşită este teologia apofatică[134]. Varlaam considera teologia apofatică drept cea mai înaltă formă de cunoaştere, în timp ce Palama consideră pe aceasta ca fiind vederea luminii necreate, care se găseşte dincolo de cuvânt[135].

Conchizând, spunem că pentru Palama teologia se rezumă la „cunoaşterea dogmelor despre Dumnezeu" şi la „a vorbi despre Dumnezeu", de aceea trebuie să fie mereu în „unire cu lumina de dincolo de fire", prin care se dobândeşte faptul de a teologhisi fără primejdia de a greşi[136]. În viziunea lui, deosebirea *teologiei* de *teoptie* presupune ne-

---

132 2, 3, 57, p. 591. Vezi şi *Omilia* 53, EΠE 11, p. 328.

133 2, 3, 36, p. 570: „Vederea luminii acesteia este, aşadar, unire. . . iar *ceea ce vede,* de nu lucrează după nimic altceva, de toate celelalte despărţindu-se, şí aceasta se face pe de-a-ntregul lumină şi ajunge asemenea cu *ceea ce se vede,* mai mult, se şi uneşte [în chip] neamestecat [cu aceea],[şí aceasta] fiind [de acum] lumină, şi lumină văzând prin lumină; şi de se priveşte pe sine – lumină vede; iar [de priveşte] la ceea ce vede – lumină este şi aceasta; iar [de priveşte] la aceea prin care are [putinţa de] a vedea – şí aceea este lumină;

134 2, 3, 50, p. 582.

135 2, 3, 49, p. 582.

136 1, 3, 15, p. 425.

greşit şi unirea şi legătura lor permanentă, pentru că vorbirea despre Dumnezeu fără vorbirea cu Dumnezeu este primejdioasă[137]. Evident, teologia poate rămâne şi numai la sfera cunoaşterii, limitându-se doar la realitatea creată şi la transmiterea adevărului, fără să aibă legătură cu experienţa duhovnicească. O astfel de teologie are, însă, efecte grave asupra vieţii duhovniceşti, pentru că, îndepărtându-se de izvorul ei, devine stearpă. De aceea, sfântul Grigorie este foarte clar: deşi se deosebesc – *teologia* şi *teoptia* – *teologia* trebuie să fie legată de *teoptie*; să fie, adică, în nemijlocită legătură cu Cel care „este şí Θεός (Dumnezeu), şí θεολόγος (teolog)"[138].

---

[137] *Epistola către Varlaam,* I, 41, p. 248.

[138] „ὃς Θεὸς ὢν προαιώνιος δι' ἡμᾶς καὶ θεολόγος ἐγεγόνει". *Cuvintele Doveditoare,* I, *Prolog,* p. 24.

Notă asupra ediției

Lucrarea de față marchează încă un *pas* în realizarea traducerii integrale în limba română a *Operelor* sfântului Grigorie Palama, care vor fi cuprinse în ediția noastră în 15 volume. Ea cuprinde 6 din cele 9 lucrări din opera principală a sfântului, anume *Cuvintele în apărarea celor cei ce se liniştesc în chip sfânt*. Acestea sunt: 1, 1. *În ce privință şi până unde este folositoare îndeletnicirea cu ştiințele discursive;* 1, 2. *Cum că celor ce în linişte iau aminte la ei înşişi nu fără folos le este a încerca să-şi țină mintea înlăuntrul trupului;* 1, 3. *Despre lumină şi dumnezeiasca luminare;* 2, 1. *Împotriva celor ce spun că este cu adevărat mântuitoare cunoaşterea venită din instruirea cea dinafară;* 2, 2. *Despre rugăciune;* 2, 3. *Despre sfânta lumină.* Vrednicul de pomenire părinte Stăniloae a tradus în limba română lucrările 1, 3 (*Viața şi învățătura sfântului Grigorie Palama,* ed. Scripta, p. 172-214), 2, 2 (FR 8, p. 223-262) şi 2, 3 (FR 8, p. 264-372). Menționăm că aceste trei opuscule sunt traduse de noi în acest volum după o metodă diferită de cea a părintelui, pe criterii filologice mai stricte şi cu ajutorul mijloacelor electronice moderne de genul TLG, BibleWorks, diferite dicționare, de care părintele nu a beneficiat atunci când a făcut traducerea. Noi am evitat comparațiile sterile şi referințele critice la aceste traduceri ale părintelui, pentru că scopul muncii noastre este *a zidi*. Subliniem că lucrarea acestuia are indiscutabil meritul de a fi deschizătoare de drumuri.

De asemenea, cât priveşte trimiterile la Vechiul Testament, menţionăm că acestea s-au făcut ţinând cont în primul rând de *Septuagintă*, de aceea pot apărea anumite inadvertenţe cu trimiterile la Scriptura românească. Cât priveşte trimiterile la Sfinţii Părinţi, singurul neajuns pare a fi o oarecare neuniformitate a trimiterilor la ediţiile acestora, aceasta pentru că textul a fost lucrat de mai mulţi traducători şi în perioade diferite, traducători care au folosit ediţiile potrivit preferinţelor lor; de aceea uneori apare ediţia lui Migne, alteori unele ediţii critice ale Sfinţilor Părinţi.

Într-o anexă, oferim cititorilor fragmente selectate din Epistole ale Sfântului Grigorie legate direct de problematica scrierilor din volumul de faţă.

Textul grecesc al scrierilor cuprinse în volumul de faţă este luat din primul volum al ediţiei critice a Operelor complete ale sfântului Grigorie Palama îngrijite de profesorul Panaiotis Hristou, şi anume Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, *Συγγράμματα*, τόμος Α', ediţia a II-a, Thessalonic 1988. Am recurs la mici modificări ale textului original, acolo unde textul era evident greşit.

CUVÂNT ÎN APĂRAREA CELOR CE SE LINIŞTESC ÎN CHIP SFÂNT, PRIMUL DINTRE CELE DINTÂI ÎN CE PRIVINŢĂ ŞI PÂNĂ UNDE ESTE FOLOSITOARE ÎNDELETNICIREA CU ŞTIINŢELE DISCURSIVE

ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΠΡΩΤΗ

Ἐπειδή τινων ἤκουσα λεγόντων δεῖν μεταδιώκειν τὴν ἔξω σοφίαν καὶ τοὺς μονάζοντας, ὡς ἄνευ ταύτης οὐκ ἐνὸν ἀγνοίας καὶ ψευδῶν ἀπαλλαγῆναι δοξασμάτων, κἂν εἰς ἀπάθειαν ἀφίκηταί τις ἄκραν, οὐδὲ τελειότητός τε καὶ ἁγιότητος ἐπιλαβέσθαι, εἰ μὴ πανταχόθεν τὸ εἰδέναι συλλέξει, μάλιστα δὲ τῆς καθ' Ἕλληνας παιδείας, θεοῦ γὰρ καὶ αὕτη δῶρον τῶν προφήταις καὶ ἀποστόλοις δι' ἀποκαλύψεως δεδομένων ὁμοίως, καὶ γνῶσις δι' αὐτῆς τῶν ὄντων τῇ ψυχῇ προσγίνεται καὶ τὸ γνωστικόν – κρεῖττον ὂν ἁπασῶν τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων – κοσμεῖ, πᾶσάν τε ἄλλην κακίαν ἐξορίζει τῆς ψυχῆς (καὶ γὰρ πᾶν πάθος ἐξ ἀγνοίας φύεταί τε καὶ κρατύνεται), ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ γνῶσιν ποδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον (ἄλλως γὰρ οὐκ ἔνι γνῶναι τὸν Θεόν, εἰ μὴ διὰ τῶν αὐτοῦ κτισμάτων), ἐπειδὴ ταῦτ' ἤκουσα λεγόντων, ἥκιστα μὲν ἐπείσθην, τῆς μικρᾶς ἐν τῇ μοναχικῇ πολιτείᾳ μοι πείρας πᾶν τοὐναντίον προδειξάσης, ἀπολογήσασθαι δὲ πρὸς αὐτοὺς οὐκ ἠδυνήθην, ἐπεὶ καὶ λόγον ὑψηλότερόν τινά φασιν, ὡς «οὐχ ἁπλῶς τῆς τε φύσεως πολυπραγμονοῦμεν τὰ μυστήρια καὶ τὸν οὐρανοῦ καταμετροῦμεν κύκλον καὶ τὰς ἀντιτεταγμένας τῶν ἄστρων κινήσεις ἐρευνώμεθα, συνόδους τε καὶ ἀποστάσεις καὶ ἐπιτολὰς τὰς τούτων καὶ τὰ ἐκ τούτων συμβαίνοντα θηρώμεθα καὶ μέγα φρονοῦμεν ἐπὶ τούτοις, ἀλλ' ἐπεὶ τούτων μὲν οἱ λόγοι ἐν τῷ θείῳ καὶ πρώτῳ καὶ δημιουργικῷ νῷ, τῶν δ' ἐν ἐκείνῳ

---

[1] Paragraful începe cu un Ἐπειδή oarecum intraductibil aici (întrucât, pentru că), care se repetă la jumătatea paragrafului, iar la final are un ἐπεὶ, toate acestea alcătuind o construcție cauzală fină, pentru a sublinia motivul întrebării.

[2] Literal „a şti, a cunoaşte". *Τὸ εἰδέναι* este formula aristoteliană de început a *Metafizicii* (980a).

Întrebarea întâia

Fiindcă am auzit[1] pe unii zicând că şi monahii trebuie să caute înţelepciunea cea din afară, pentru că fără ea nu poţi scăpa de ignoranţă şi de învăţăturile mincinoase, chiar de ar ajunge cineva la nepătimire desăvârşită, şi că nu poţi atinge desăvârşirea şi sfinţenia dacă n-ai adunat de peste tot cunoaşterea[2], mai bine zis instruirea elinească, pentru că şi aceasta este dar al lui Dumnezeu[3] la fel ca şi darurile date prin descoperire apostolilor şi prorocilor, şi ea aduce sufletului cunoaşterea celor ce sînt şi împodobeşte puterea de cunoaştere, care este mai presus decât toate celelalte puteri sufleteşti, alungă orice altă răutate a sufletului (fiindcă din ignoranţă se naşte şi se întăreşte orice patimă), dar îl călăuzeşte pe om şi la cunoaşterea lui Dumnezeu, pentru că Dumnezeu nu poate fi cunoscut altfel decât prin zidirile lui; fiindcă am auzit acestea şi nu m-au convins defel, puţina mea cercare în petrecerea monahicească arătându-mi ceva cu totul opus, dar n-am putut însă să mă apăr în faţa acestora, căci au o argumentaţie mai înaltă, cum că „noi nu degeaba iscodim cu de-amănuntul tainele firii[4], şi măsurăm crugul cerului, şi cercetăm mişcările în opoziţie ale stelelor, şi pândim conjuncţiile, şi disjuncţiile, şi răsăriturile acestora şi toate cele ce se întâmplă cu ele, şi credem că este mare lucru ceea ce facem, ci fiindcă, pe de o parte, raţiunile acestora se află în mintea cea dumnezeiească, şi primă, şi creatoare,

[3] Este expresia lui Varlaam. Vezi ed. Schirò, *Epistola a III-a către Palama*, p. 290. Acesta mergea atât de departe încât spunea că „nepătimirea nu vindecă ignoranţa *după dispoziţie* a sufletului". Vezi la Palama, *Cuvânt în apărarea...*, 2, 1, 37, p. 499.

[4] Adică ale celor ce sînt, ale făpturilor şi naturii.

λόγων αἱ εἰκόνες ἔνεισι τῇ καθ' ἡμᾶς ψυχῇ, τούτων οὖν ἐν ἐπιγνώσει σπεύδομεν γενέσθαι καὶ διαιρετικαῖς καὶ συλλογιστικαῖς καὶ ἀναλυτικαῖς μεθόδοις τῶν τῆς ἀγνοίας ἑαυτοὺς τύπων ἀπαλλάξαι καὶ οὕτω καθ' ὁμοίωσιν – ζῶντές τε καὶ μετὰ θάνατον – εἶναι τοῦ Ποιήσαντος»· ἐπεὶ οὖν πρὸς ταῦτα οὐχ ἱκανὸς εἶναι ἀντιπεῖν ἐνόμισα, σιωπήσας πρὸς ἐκείνους τότε, παρὰ σοῦ νῦν ἀξιῶ, πάτερ, διδαχθῆναι τοὺς ὑπὲρ τῆς ἀληθείας λόγους, ὡς ἕτοιμος γενοίμην – κατὰ τὸν ἀπόστολον – «λόγον διδόναι περὶ τῆς ἐν ἡμῖν ἐλπίδος».

1, 1
ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΩΤΑΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΛΟΓΟΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΕΡΩΣ ΗΣΥΧΑΖΟΝΤΩΝ ΤΩΝ ΠΡΩΤΕΡΩΝ Ο ΠΡΩΤΟΣ ΚΑΤΑ ΤΙ ΚΑΙ ΜΕΧΡΙ ΤΙΝΟΣ ΛΥΣΙΤΕΛΗΣ Η ΠΕΡΙ ΛΟΓΟΥΣ ΤΡΙΒΗ

ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ ΠΡΩΤΗ

[1] Ἀδελφέ, «καλὸν χάριτι βεβαιοῦσθαι τὴν καρδίαν», ἀποστολικῶς εἰπεῖν· λόγῳ δὲ πῶς ἂν ἐνδείξαιτό τις τὸ ὑπὲρ λόγον ἀγαθόν; Χρὴ τοίνυν καὶ κατὰ τοῦτό σε χάριτας ὁμολογεῖν Θεῷ χάριν παρασχόντι τοιαύτην, ἣ τοῖς τὰ πάντα οἰομένοις εἰδέναι περιουσίᾳ σοφίας οὐδ' ἐπὶ νοῦν ἔρχεται. Κἂν μὴ τούτοις ἀντιλέγειν ἔχῃς, καίτοι τῆς ἀληθείας μὴ

---

[5] Metoda *dieretică* presupunea în filosofia antică aplicarea *dierezei,* anume metoda de a divide ideile generale, mergând dialectic spre cele particulare. E vorba de o *descendență* a dialecticii. Vezi Platon, Sof. 283a. Poate însemna și diviziunea genului în specii. Vezi Diogene Laertios, *Viața Filosofilor, 7,* 61, 8. La Aristotel, genul trebuie divizat în diferențe. Vezi *Anal. Post.,* II, 96b-97b.

[6] Metodă care foloseste silogismul, care presupune o argumentație logică bazată pe premise logice care converg într-o concluzie. Aristotel e mult mai complex și împarte silogismul în dialectic și apodictic – v. *Topice* 100ab.

iar pe de alta chipurile raţiunilor din [mintea] aceea sînt în sufletul nostru, ne sârguim, dar, a ajunge la cunoştinţa acestora, şi a scăpa de întipăririle ignoranţei prin metodele divizioniste[5], silogistice[6] şi analitice[7], şi a fi astfel după asemănarea Făcătorului, trăind şi după moarte[8]"; fiindcă am socotit, dar, că nu sînt în stare să contrazic aceste învăţături, tăcând atunci în faţa acelora, cer de la tine acum, părinte, să mă înveţi cuvintele cele spre apărarea adevărului, aşa încât să fiu gata, după cuvântul apostolesc, „a da răspuns despre nădejdea din noi"[9].

1, 1
AL PREAFERICITULUI ARHIEPISCOP AL THESSALONICULUI GRIGORIE, CUVÂNT ÎN APĂRAREA CELOR CE SE LINIŞTESC ÎN CHIP SFÂNT, PRIMUL DINTRE CELE DINTÂI ÎN CE PRIVINŢĂ ŞI PÂNĂ UNDE ESTE FOLOSITOARE ÎNDELETNICIREA CU ŞTIINŢELE DISCURSIVE

RĂSPUNSUL ÎNTÂI

[1] Frate, „bine este să adevereşti prin har inima ta"[10], ca să spunem apostoleşte, căci prin cuvânt cum ar putea cineva arăta binele cel mai presus de cuvânt? Trebuie, dar, să-i mulţumeşti lui Dumnezeu celui ce ţi-a dat un astfel de har, care nici nu le-a venit în minte celor ce cred că din prisosinţă de înţelepciune le ştiu pe toate, şi, deşi nu-i poţi contrazice măcar că ştii că nu au nimerit adevărul, nu trebuie să te

[7] Metoda care are la bază analiza, adică demonstraţia prin deducţie, care pleacă spre cunoaştere întotdeauna de la premise adevărate sigure. Vezi Aristotel, *Topice* 100ab.
[8] Până aici este un citat al oponenţilor, pe care nu l-am găsit decât aici.
[9] *I Petru* 3, 15. [10] *Evrei* 13, 9.

καταστοχαζομένους εἰδώς, δυσχεραίνειν οὐ δεῖ· σὺ μὲν γὰρ ἔργῳ πεπεισμένος, πάντῃ τε καὶ πάντως εἰς τὸ διηνεκὲς ἐστηριγμένος ἔσῃ καὶ ἀπερίτρεπτος, μόνιμον ἔχων παρὰ σεαυτῷ τὴν τῆς ἀληθείας ἵδρυσιν· οἱ δὲ λογικαῖς ἀποδείξεσιν ἐπερειδόμενοι περιτραπήσονται πάντως κἂν μὴ νῦν ὑπὸ σοῦ· καὶ γὰρ «λόγῳ παλαίει πᾶς λόγος», δηλαδὴ καὶ ἀντιπαλαίεται, καὶ τὸν νικῶντα λόγον διὰ τέλους εὑρεῖν ἀμήχανον, ὡς εἶναι τῆς οἰκείας ἥττης ἀνέλπιδα· καὶ τοῦτ' ἔδειξαν Ἑλλήνων παῖδες καὶ οἱ κατ' ἐκείνους σοφοί, κρείττονι τῷ δοκεῖν δείξει λόγου διηνεκῶς ἀλλήλους ἀνατρέποντες καὶ ὑπ' ἀλλήλων ἀνατρεπόμενοι.

[2] Πρὸς οὖν τοὺς ἐκείνοις προσέχοντας διὰ βίου καὶ θηρωμένους γνῶσιν ἐκ τῆς ἔξω παιδείας καὶ ταύτην ἐπὶ τοσοῦτον ἐγκωμιάζοντας ταῦτ' εἰπών, ἀποχρώντως τε καὶ πρεπόντως, ἐμοί γε δοκεῖν, ἐρεῖς, ὡς 'οὐ μᾶλλον γνῶσιν ἢ ἀγνωσίαν ἐκ τούτων ὑμῖν αὐτοῖς περιποιεῖσθε, ὦ βέλτιστοι'. Καθάπερ γὰρ οἱ τῆς παρ' ἀνθρώπων ἐφιέμενοι δόξης καὶ πάνθ' ὑπὲρ αὐτῆς πράττοντες ἀδοξίας μᾶλλον ἢ δόξης ἐπιτυγχάνουσιν, ἐπείπερ ἄλλοις ἄλλα ἀρέσκει, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ οἱ παρὰ τῶν ἔξω σοφῶν τὴν γνῶσιν θηρώμενοι μᾶλλον ἀγνωσίαν κατ' αὐτοὺς ἐκείνους ἢ γνῶσιν καρποῦνται· διαφέρουσι γὰρ ἀλλήλων αἱ δόξαι καὶ διαφέρονται πρὸς ἀλλήλας καὶ οἱ ἀντικείμενοι πλείους τῶν ὁμολογούντων ἑκάστῃ. Τὸ δὲ πιστεύειν εἰρηκέναι τινὰ τούτων δυνηθῆναι τοὺς ἐν τῷ δημιουργικῷ νῷ λόγους, μὴ καὶ λίαν πλημμελὲς ᾖ· «τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου;» φησὶν ὁ ἀπόστολος· εἰ δὲ μὴ τούτους, οὐδὲ τὰς ἐν τῇ ψυχῇ τούτων εἰκόνας ἐκ τῆς ἔξω σοφίας συνιδεῖν ἐστι. Ψευδογνωσία τοίνυν ἐστὶν ἡ ἐκ ταύτης τῆς σοφίας τὸ κατ' εἰκόνα θείαν θηρωμένη γνῶσις. Οὔκουν, οὐκ ἔσται δι' αὐτὴν τῇ αὐτοαληθείᾳ ἐμφερὴς ἡ ταύτην ἔχουσα ψυχή, ἀλλ' οὐδὲ ποδηγοῖτο ἂν πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἐκ

---

[11] Grigorie Teologul, *Poeme morale*, 33, PG 37, 929, 9: «Λόγῳ παλαίει πᾶς λόγος, βίῳ δὲ τίς;», adică «Cu cuvântul se luptă tot cuvântul, dar cu viața care [cuvânt se poate lupta]?»

mâhneşti. Că tu, dar, fiind încredinţat prin faptă, peste tot şi în orice împrejurare vei fi mereu întărit şi neclintit [în cele ale credinţei], având în sineţi statornică temelia adevărului – dar cei ce se reazimă pe demonstraţiile logice negreşit vor fi răsturnaţi, chiar dacă nu acum de tine, căci „cu cuvânt se luptă orice cuvânt"[11], adică este şi luptat la rândul lui, şi este cu neputinţă să găseşti un cuvânt care să biruiască deplin, aşa încât înfrângerea lui să nu mai poată fi de aşteptat. Şi pe acest lucru l-au arătat elinii şi ai lor înţelepţi, răsturnându-se mereu unul pe altul şi răsturnaţi fiind unii de alţii, chipurile printr-o argumentaţie mai bună.

[2] Prin urmare, celor care toată viaţa lor se iau după aceia, şi vânează cunoaşterea din instruirea cea din afară, şi o laudă atât de mult, după ce le vei fi zis acestea – în chip îndestulător şi cuvenit, mi se pare mie – le vei spune: „Dragilor, din acestea dobândiţi mai degrabă necunoaştere decât cunoaştere", pentru că, aşa cum cei ce doresc slava cea de la oameni şi fac totul pentru ea mai degrabă ajung să capete mai degrabă neslăvire decât slavă (pentru că nu tuturor le plac aceleaşi lucruri), aşijderea şi cei care vânează cunoaşterea de la înţelepţii dinafară câştigă, precum aceia înşişi spun, mai degrabă necunoaştere decât cunoaştere. Căci opiniile[12] se deosebesc între ele, şi se împotrivesc una alteia, iar pentru fiecare dintre ele cei ce i se împotrivesc sînt mai mulţi decât cei ce se învoiesc cu ea, iar a crede că vreuna dintre acestea poate afla raţiunile din mintea creatoare nu este, oare, lucru foarte greşit, pentru că „cine a cunoscut", spune apostolul, „mintea Domnului?"[13]. Iar de vreme ce nu poate afla [raţiunile] acestea, nu este cu putinţă nici a pricepe din înţelepciunea cea dinafară chipurile lor din suflet. Aşadar, cunoaştere mincinoasă este cunoaşterea care vânează din această înţelepciune însuşirea de a fi după chipul dumnezeiesc. Prin urmare, ea nu va face asemenea cu Însuşi-Adevărul sufletul ce o are, ba nici la

[12] Aici foloseşte acelaşi cuvânt ca pentru slavă δόξα.

[13] *Romani* 11, 34.

ταύτης· καὶ ἡ καύχησις λοιπὸν ματαία τῶν ἐπ' αὐτῇ τούτου γε ἕνεκα σεμνυνομένων. Ἀκουέτωσαν Παύλου σαρκικὴν σοφίαν καλοῦντος τὴν θύραθεν, ὃς καὶ «νοῦν σαρκός» λέγει τὴν «φυσιοῦσαν γνῶσιν». Ἡ τοίνυν τῆς σαρκὸς σοφία πῶς τῇ ψυχῇ τὸ κατ' εἰκόνα παρέξεται; «Βλέπετε», φησί, «τὴν κλῆσιν ἡμῶν· οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα, οὐ πολλοὶ δυνατοί, οὐ πολλοὶ εὐγενεῖς». Ὡς οὖν ἡ τῆς σαρκὸς εὐγένειά τε καὶ δύναμις τὴν ψυχὴν οὐκ ἐνδυναμώσειεν ἂν οὐδ' ἐξευγενίσειεν, οὕτως οὐδ' ἡ τῆς σαρκὸς σοφία σοφὴν ἀπεργάσεται τὴν διάνοιαν. Καὶ ὄντως ἀρχὴ σοφίας γνῶναι σοφίαν, ὥστε διελέσθαι καὶ προελέσθαι τῆς χαμερποῦς καὶ γηΐνης καὶ ἀνονήτου τὴν μεγαλωφελῆ καὶ οὐρανίαν καὶ πνευματικήν καὶ παρὰ Θεοῦ καὶ πρὸς Θεὸν ἐρχομένην καὶ Θεῷ τοὺς κτησαμένους συμμόρφους ἀποδεικνῦσαν.

[3] Οὐ μὴν ἀλλ' ἐπεί, καθάπερ κἀκεῖνοι λέγουσι, τῶν ἐν τῇ δημιουργικῷ νῷ λόγων αἱ εἰκόνες ἐν ἡμῖν εἰσι, τί τὸ ταύτας τὴν ἀρχὴν ἀχρειῶσαν τὰς εἰκόνας; Οὐχ ἡ ἁμαρτία καὶ ἡ τοῦ πρακτέου εἴτε ἄγνοια εἴτε περιφρόνησις; Διατί μὴ ἀδιδάκτως ἐνορῶμεν ταύτας, ἐν ἡμῖν αὐτοῖς οὔσας ἐντετυπωμένας; Οὐχ ὅτι τὸ παθητικὸν μέρος τῆς ψυχῆς κακῶς ἐπαναστὰν αὐτάς τε διέστρεψε καὶ τὸ διορατικὸν αὐτῆς συνέχεε καὶ μακρὰν ἐποίησε τῆς ἀρχετύπου καλλονῆς; Οὐκοῦν τούτου παντὸς μᾶλλον ἐπιμελητέον καὶ τῆς ἁμαρτίας ἀφεκτέον καὶ τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν διὰ πράξεως ἀναγνωστέον καὶ ἀρετῆς πάσης ἀνθεκτέον καὶ δι' εὐχῆς καὶ θεωρίας ἀληθοῦς ἐπανιτέον πρὸς Θεόν, τὸν βουλόμενον τό τε κατ' εἰκόνα σῶν καὶ τὴν ἀληθογνωσίαν σχεῖν. Καθαρότητος γὰρ ἄνευ, κἂν μάθῃς τὴν ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι συντελείας φυσικὴν φιλοσοφίαν, μωρὸς οὐδὲν ἧττον, ὅτι μὴ καὶ μᾶλλον, ἔσῃ ἢ σοφός· ἐκείνης δὲ ἄνευ, καθαρθείς καὶ

---

[14] Este vorba de însuşirea de a fi după chipul dumnezeiesc.

[15] *II Corinteni* 1, 12. [16] *Coloseni* 2, 18.

[17] *I Corinteni* 8, 1. [18] *I Corinteni* 1, 26.

adevăr nu-l va călăuzi. Şi zadarnică este, dar, lauda celor ce se mândresc cu ea pe temeiul acesteia[14]. Să-l audă pe Pavel numind „înţelepciune trupească"[15] înţelepciunea din afară şi „minte a trupului"[16] „cunoaşterea care îngâmfă"[17]. Aşadar, cum va putea înţelepciunea trupului să-i aducă sufletului însuşirea de a fi după chipul [lui Dumnezeu]? „Priviţi", zice, „la chemarea voastră, căci nu mulţi sînt înţelepţi după trup, nu mulţi puternici, nu mulţi de neam bun"[18]. Drept aceea, după cum a fi de neam bun după trup şi puternic după trup nu dă putere şi nobleţe sufletului, nici înţelepciunea trupului nu face înţeleaptă gândirea. Cu adevărat, începutul înţelepciunii este a cunoaşte înţelepciunea, încât a deosebi înţelepciunea atotfolositoare, şi cerească, şi duhovnicească, şi de la Dumnezeu, şi către Dumnezeu îndreptată, şi care i-a arătat de un chip cu Dumnezeu pe cei ce au dobândit-o, de înţelepciunea târâtoare pe pământ, şi pământească, şi fără de folos, şi a şi-o alege pe cea dintâi.

[3] Ba mai mult, de vreme ce, precum şi aceia spun, chipurile raţiunilor din mintea creatoare sînt în noi, ce anume a netrebnicit aceste chipuri întru început? Nu păcatul şi ori necunoaşterea a ceea ce trebuie făptuit, ori dispreţul faţă de aceasta? De ce nu le putem vedea în noi pe acestea fără a fi învăţaţi, de vreme ce în noi sînt întipărite? Nu pentru că partea pătimitoare a sufletului, răsculându-se în chip rău, le-a strâmbat, şi a tulburat partea lui străvăzătoare, şi le-a dus departe de frumuseţea arhetipului? Prin urmare, de [partea] aceasta, mai mult ca de orice, trebuie să se îngrijească cel ce vrea să aibă teafără însuşirea de a fi după chipul [lui Dumnezeu] şi să aibă cunoaşterea adevărului, şi trebuie să stea departe de păcat, şi prin făptuire să citească legea poruncilor, şi să se ţină de toată virtutea, şi să se întoarcă la Dumnezeu prin rugăciune şi vedere adevărată. Căci fără curăţie, chiar de ai învăţa toată filosofia naturală de la Adam până la sfârşitul [lumii], vei fi mai curând nebun decât înţelept,

τῶν πονηρῶν ἠθῶν καὶ δογμάτων ἀπαλλάξας τὴν ψυχήν, τὴν νικῶσαν τὸν κόσμον τοῦ Θεοῦ σοφίαν κτήσῃ καὶ «τῷ μόνῳ σοφῷ Θεῷ» συνδιαιωνίσεις ἀγαλλόμενος. Δογμάτων δὲ λέγω, οὐ τῶν περὶ μεγέθους κινήσεως οὐρανοῦ καὶ τῶν κατ' οὐρανὸν σωμάτων καὶ ὅσα διὰ ταῦτα γίνεται, οὐδὲ γῆς καὶ τῶν περὶ γῆν καὶ τῶν ἐντεθησαυρισμένων ταύτῃ μετάλλων καὶ λίθων διαυγῶν, οὐδὲ τῶν ἐκ τῆς διπλῆς ἀναθυμιάσεως κατὰ τὸν ἀέρα συμβαινόντων. Πρὸς γὰρ ἐπιστήμην τῶν τοιούτων βλέποντες πᾶσαν ἀπαυθύνειν σπουδήν τε καὶ ζήτησιν αἵρεσίς ἐστιν ἑλληνική· οἱ γὰρ Στωϊκοὶ πάντες τέλος τῆς θεωρίας τὴν ἐπιστήμην ὁρίζονται.

[4] Νῦν δή τινες, ὡς σὺ φῄς, τοῦ τοῖς χριστιανοῖς προκειμένου τέλους, τῶν ἐπηγγελμένων ἡμῖν ἐπὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀῤῥήτων ἀγαθῶν, ὡς ἐλαχίστου περιφρονήσαντες καὶ τὴν ἐπιστήμην εἰς γνῶσιν μεταλαβόντες, τῇ τῶν κατὰ Χριστὸν φιλοσοφούντων ἐπεισάγουσιν ἐκκλησίᾳ. Τοὺς γὰρ οὐκ εἰδότας τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας ἀνάγνους ἀποφαίνονται καὶ ἀτελεῖς· ἐντεῦθεν δ' ἀνάγκη πάντας τῶν μὲν ἑλληνικῶν ἀπρὶξ ἀντέχεσθαι μαθημάτων, τῶν δ' εὐαγγελικῶν κατολιγωρεῖν διδαγμάτων (παρ' αὐτῶν γὰρ οὐδέποτε γένοιτ' ἂν τῆς τῶν κατ' αὐτοὺς ἐπιστημῶν ἀγνοίας ἀπαλλαγή) καὶ τοῦ λέγοντος «γίνεσθε τέλειοι» καὶ «εἴ τις ἐν Χριστῷ τέλειος» καὶ «ἡμεῖς δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις» καταμωκωμένους ἀναχωρεῖν, ὡς ἀπείρου παντάπασιν ἐπιστήμης τοιαύτης. Οὐ ταύτης οὖν ἐγὼ τῆς ἀγνοίας ἀπαλλαγὴν ὑποτιθέμενος, καθαρότητα σωτήριον ἐκάλεσα ταύτην (οἶδα γὰρ καὶ ἀνέγκλητον ἄγνοιαν καὶ γνῶσιν ἐγκεκλημένην) · οὔκουν ταύτης, ἀλλὰ τῆς περὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων δογμάτων

[19] Vasile cel Mare, *La Psalmi*, 14, PG 29, 256BC.
[20] Herillos Calcedonianul la Diogene Laertios, *Viața filosofilor*, 7, 3, 165. Nu toți stoicii erau de acord cu această direcție. Deși discipol al filosofului stoic Zenon, nu găsim la acesta din urmă o astfel de idee, iar Cicero îl critică pentru această poziție. Vezi *De finibus*, 4, 40.

pe când fără aceea [înțelepciunea din afară], curățindu-ți şi izbăvindu-ți sufletul de obiceiurile şi dogmele viclene, vei dobândi înțelepciunea lui Dumnezeu, care a biruit lumea, şi vei petrece în veci împreună cu Dumnezeu Cel singur înțelept, veselindu-te. Când spun „dogme" n-am în vedere învățăturile despre mărimea şi mişcarea cerului şi a corpurilor cereşti şi câte se petrec din pricina lor, nici pe cele despre pământ, şi pe cele ce țin de pământ, şi metalele care se află ca zăcăminte în el, şi pietrele prețioase, şi toate câte se întâmplă din pricina dublei mişcări a vaporilor în aer[19], fiindcă alegerea elinilor este a-şi îndrepta toată sârguința şi toată cercetarea către ştiința acestora, că asta fac şi toți stoicii, definind ştiința drept culme a contemplației[20].

[4] Acum însă, precum spui tu, unii, dispreţuind ca pe ceva de nimic scopul creştinilor, anume negrăitele bunătăți făgăduite nouă în veacul ce va să fie, şi, prefăcând ştiința în cunoaştere, o furişează în Biserica celor ce filosofează după Hristos, iar pe cei ce nu cunosc ştiințele matematice îi declară întinați şi nedesăvârşiți. De aici reiese în mod necesar că e nevoie ca toți să ne ținem strâns de ştiințele elineşti, şi să nesocotim cu totul învățăturile evanghelice (fiindcă acestea nu ar putea aduce vreodată izbăvire de necunoaşterea ştiințelor lor[21]), şi să ne depărtăm în derâdere de cel ce spune „fiți desăvârşiți"[22], şi „dacă cineva este desăvârşit în Hristos"[23], şi „noi grăim în cei desăvârşiți", ca de unul care este total neexperimentat în ştiința de acest soi. Eu, dar, nu socotind-o izbăvire de atare necunoaştere am numit-o pe aceasta „curăție mântuitoare" (căci cunosc şi o ignoranță fără vină, dar şi o cunoaştere vinovată); aşadar, nu de aceasta scăpând, ci de ignoranța în privința lui Dumnezeu şi a dumnezeieştilor dogme, câtă au

[21] Adică ale acelor „unii" despre care se vorbeşte la începutul paragrafului.
[22] *I Corinteni* 14, 20
[23] *Coloseni* 1, 28.

ἀγνοίας ἀπαλλαγείς, ὅσην οἱ καθ' ἡμᾶς ἀπηγόρευσαν θεολόγοι, καὶ πᾶν ἦθος κατὰ τὰς αὐτῶν βελτιώσας ὑποθήκας, γενήσῃ Θεοῦ σοφίας ἀνάπλεως, εἰκὼν ὄντως καὶ ὁμοίωμα Θεοῦ, διὰ μόνης τῆς τῶν εὐαγγελικῶν ἐντολῶν τηρήσεως τετελεσμένος. Ὁ καὶ ὁ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας ὑποφήτης Διονύσιος κατ' αὐτὴν ἀπεφήνατο σαφῶς· «ἡ γὰρ πρὸς τὸν Θεὸν ἀφομοίωσίς τε καὶ ἕνωσις, ὡς τὰ θεῖα», φησί, «διδάσκει λόγια, ταῖς τῶν σεβασμιωτάτων ἐντολῶν ἀγαπήσεσι καὶ ἱερουργίαις μόνως τελεῖται». Εἰ δ' οὐκ ἀληθὴς ὁ λόγος οὗτος, ἀλλ' ἐκ τῆς ἔξω παιδείας τὸ κατ' εἰκόνα τὸν ἄνθρωπον εὑρεῖν καὶ ἰδεῖν ἐστιν, ὡς τοὺς χαρακτῆρας ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταῤῥυθμιζούσης καὶ τὸ σκότος τῆς ἀγνοίας ἐξαιρούσης τῆς ψυχῆς, οἱ καθ' Ἕλληνας σοφοὶ θεοειδέστεροι ἂν εἶεν καὶ θεοπτικώτεροι τῶν πρὸ νόμου πατέρων καὶ τῶν ἐν τῷ νόμῳ προφητευσάντων, ὧν οἱ πλείους ἐξ ἀγροικικοῦ βίου πρὸς ταύτην τὴν ἀξίαν ἐκλήθησαν. Ἰωάννης δέ, ἡ τῶν προφητῶν ὑστάτη κορωνίς, οὐκ ἐξ ἁπαλῶν ὀνύχων ἐπ' ἐρημίας διετέλει τὸν βίον ἀνύων; Οὐ τοίνυν πρὸς αὐτὸν ὡς πρὸς ἀρχέτυπον ἀφορῶσιν ἕκαστος ὅπως ἔχει δυνάμεως τῶν ἀποταττομένων τῷ κόσμῳ; Παντί που δῆλον. Ποῦ τοίνυν ἐν ἐρημίᾳ διδασκαλεῖα τῆς ματαίας ὡς δ' αὐτοὶ λέγουσι, σωτηρίαν φιλοσοφίας; Ποῦ πολύπτυχοι βίβλοι καὶ οἱ ταύταις διὰ βίου προστετηκότες καὶ τοὺς ἄλλους πείθοντες; Ποῦ δὲ τῶν βιβλίων τούτων ὑποθῆκαι βίων τοιούτων ἐρημικῶν τε καὶ παρθενικῶν καὶ ἀγὼν ἀνάγραπτος, πρὸς μίμησιν ἐπαίρων τοὺς ἐντυγχάνοντας;

[5] Καὶ ἵνα τοῦτον ἀφῶ τὸν ἐν γεννητοῖς γυναικῶν ὑψηλότερον, ᾧ πρὸς τοσοῦτον ὕψος ἀναβεβηκότι τῆς, ὡς αὐτοί φασιν, ὁδηγούσης πρὸς Θεὸν παιδείας οὐδὲν ἐμέλησε (καὶ γὰρ οὐδ' ἱεραῖς οὗτος ἐντετύχηκε βίβλοις)· ἵνα τοίνυν τοῦτον ἀφῶμεν, ὁ πρὸ τῶν αἰώνων ὢν καὶ μετ' αὐτὸν

---

[24] *Despre Ierarhia Cerească* 2, PG 3, 392 A.
[25] *Matei* 11, 11. *Luca* 7, 28.

interzis-o teologii noştri, şi îmbunătăţind tot obiceiul tău după învăţăturile lor, plin te vei face de înţelepciunea lui Dumnezeu, cu adevărat chip şi asemănare a lui Dumnezeu, desăvârşit numai prin ţinerea poruncilor evanghelice, ceea ce a arătat limpede şi Dionisie, tâlcuitorul ierarhiei bisericeşti, în cartea cu acelaşi nume, că zice: „Asemănarea şi unirea cu Dumnezeu, se săvârşesc, precum ne învaţă dumnezeieştile Scripturi, numai prin iubirea şi sfânta lucrare a preacinstitelor porunci"[24]. Iar de n-ar fi adevărat acest cuvânt, ci omul ar putea prin învăţătura dinafară să afle şi să vadă însuşirea de a fi după chipul [lui Dumnezeu], ca una ce schimbă în bine caracterele şi alungă întunericul ignoranţei sufletului, atunci înţelepţii elini ar fi mai după chipul lui Dumnezeu şi mai văzători de Dumnezeu atât faţă de părinţii de dinaintea Legii, cât şi faţă de cei ce în Lege au prorocit, dintre care cei mai mulţi au fost chemaţi la această vrednicie de la un trai ţărănesc. Dar Ioan, cununa cea mai de pe urmă a prorocilor, nu din pruncie şi-a petrecut în pustie viaţa? Nu spre acesta caută ca spre un arhetip, pe cât îi stă în putere, fiecare dintre cei ce se leapădă de lume? De bună seamă. Unde, dar, se află în pustie şcoli ale filosofiei zadarnice pe care ei o numesc „mântuitoare"? Unde [sînt acolo] cărţoaiele şi cei care se ţin de ele toată viaţa lor şi îi conving şi pe alţii să facă aşijderea? Unde în aceste cărţi există îndemnuri la o astfel de viaţă pustnicească şi feciorelnică şi unde stă scris acolo despre nevoinţa care să-i stârnească spre imitare pe cei care le citesc?

[5] Şi ca să-l las acum deoparte pe cel mai mare dintre cei născuţi din femei[25], care a urcat la o astfel de înălţime, dar nu s-a îngrijit deloc de instruirea cea călăuzitoare, precum zic ei, la Dumnezeu (acesta nici măcar cărţile sfinte nu le citea); ca să-l las deoparte, deci, pe acesta, Cel care este mai înainte de veci, şi după el s-a arătat[26], şi a venit în lume tocmai

---

[26] Adică s-a arătat în timp.

φανείς καὶ διὰ τοῦτο ἐλθὼν εἰς τὸν κόσμον, ἵνα μαρτυρήσῃ τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἀνακαινίσῃ τὸ κατ' εἰκόνα καὶ πρὸς τὸ ἀρχέτυπον ἐπαναγάγῃ, πῶς οὐ παρέσχε ταύτην τὴν διὰ τῶν ἔξω μεθόδων ἄνοδον; Πῶς δ' οὐκ εἶπεν, 'εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, τῆς ἔξω παιδείας ἐπιλαβοῦ, σπεῦσον πρὸς τὴν τῶν μαθημάτων ἀνάληψιν, περιποιῆσαι σεαυτῷ τὴν ἐπιστήμην τῶν ὄντων', ἀλλὰ 'τὰ ὑπάρχοντα πώλησον, διάδος πτωχοῖς, τὸν σταυρὸν ἆρον, ἀκολουθεῖν ἐμοὶ προθυμήθητι'; Πῶς δ' οὐκ ἐδίδαξεν καὶ σχηματισμοὺς καὶ ποσότητας καὶ τὰς πολυπλανεῖς τῶν πλανητῶν ἀποστάσεις τε καὶ συνόδους, καὶ τῶν φυσικῶν προβλημάτων τὰς ἀπορίας διέλυσεν, ὡς ἂν ἀπὸ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς τὸ τῆς ἀγνοίας σκότος ἐξέληται; τί δὲ καὶ μαθητὰς ἁλιεῖς, ἀγραμμάτους, ἀγροίκους, ἀλλὰ μὴ σοφούς, συνεκάλει, καὶ ταῦθ' ἵνα καταισχύνῃ τοὺς ἔξω σοφούς, ὥς ὁ Παῦλός φησι; Πῶς οὖν καταισχύνει τοὺς πρὸς αὐτόν, ὡς οὗτοι λέγουσιν, ὁδηγοῦντας; Διατί δὲ καὶ τὴν σοφίαν αὐτῶν ἐμώρανε; Τίνος δὲ χάριν καὶ διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος εὐδόκησε σῶσαι τοὺς πιστεύοντας; Οὐκ ἐπειδὴ διὰ τῆς σοφίας ὁ κόσμος οὐκ ἔγνω τὸν Θεόν; τί δὲ καὶ μαθόντες οὓς φῄς; Λόγου Θεοῦ σωματικῶς ἐνδημήσαντος, ὃς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ, καὶ τοῦ φωτὸς ἀνασχόντος, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, ἡμέρας τε διαυγασάσης καὶ φωσφόρου ἀνατείλαντος ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν τῶν πιστῶν, κατὰ τὸ τῶν ἀποστόλων κορυφαῖον, αὐτοί τε δέονται θρυαλλίδος ἐπισκευαστῆς, τῆς ἀπὸ τῶν ἔξω φιλοσόφων γνώσεως, πρὸς θεογνωσίαν ὁδηγούσης, καὶ τοὺς ἄλλους παραινοῦσιν, ἀφεμένοις τοῦ καθ' ἡσυχίαν διὰ τῆς τῶν λογισμῶν ἐπιστασίας καθαίρειν ἑαυτοὺς καὶ δι' ἀδιαλείπτου προσευχῆς προσανέχειν τῷ Θεῷ, καταγηρᾶν μάτην, λύχνῳ τυφομένῳ παρακαθημένους.

[6] Ἆρ' οὐδ' ἐκεῖνο ποτ' ἐπῆλθεν ἐπὶ νοῦν αὐτοῖς, ὡς ἐφέσει τε καὶ μεταλήψει τοῦ φυτοῦ τῆς γνώσεως ἐκπεπτώκαμεν

[27] *I Corinteni* 1, 27. [28] *Ioan* 1, 9.

ca să dea mărturie pentru adevăr, şi să înnoiască însuşirea noastră de a fi după chipul lui Dumnezeu, şi să-l întoarcă la arhetip, cum de nu ne-a dat nouă calea aceasta de suiş prin metodele dinafară? Cum de n-a spus: „Dacă vrei să fii desăvârşit însuşeşte-ţi instruirea dinafară, grăbeşte-te spre primirea disciplinelor de studiu, agoniseşte-ţi ştiinţa celor ce sînt, ci a spus: „Vinde-ţi tot ce ai, împarte-le săracilor, ia-ţi crucea şi urmează-mă cu râvnă"? Cum de n-a învăţat despre analogii, şi configuraţii, şi cantităţi, şi disjuncţiile, și conjuncţiile cele departe-rătăcitoare ale planetelor, şi nu a dezlegat aporiile problemelor ştiinţelor naturale ca să se risipească din sufletele noastre întunericul ignoranţei? Oare de ce a chemat ucenici pescari, necărturari, ţărani, nu înţelepţi, şi asta ca să-i ruşineze pe înţelepţii cei din afară, după cum zice Pavel[27]? Cum de îi ruşinează, dar, pe cei ce, aşa cum spun aceştia, călăuzesc la El? Pentru ce a nebunit înţelepciunea acestora? De ce a binevoit să îi mântuiască pe cei ce cred prin nebunia propovăduirii? Nu pentru că lumea nu l-a cunoscut prin înţelepciune pe Dumnezeu? Ce vor face cei ce au învăţat ştiinţele despre care zici tu? Cum se face că, deşi a venit în lume cu trup Dumnezeu Cuvântul, Care s-a făcut nouă înţelepciune din Dumnezeu, şi a răsărit Lumina ce luminează pe tot omul care vine în lume[28], a venit ziua şi a răsărit luceafărul în inimile noastre, ale credincioşilor, potrivit apostolului mai întâi pe scaun şezător, învăţaţii de care vorbeşti tu înşişi au nevoie de o feştilă încropită – şi anume de cunoaşterea cea de la filosofii dinafară, călăuzitoare la cunoaşterea de Dumnezeu –, şi mai îndeamnă şi pe ceilalţi ca, lăsând curăţirea lor prin lucrarea pazei gândurilor întru isihie şi alipirea de Dumnezeu prin rugăciunea necontenită, să îmbătrânească zadarnic stând la lumina chioară a opaiţului.

[6] Oare nu le-a venit în minte acestora nici faptul că am căzut din acel loc dumnezeiesc al desfătării prin dorirea

ἐκείνου τοῦ θείου χωρίου τῆς τρυφῆς; Ἐργάζεσθαι γὰρ αὐτὸ καὶ φυλάττειν κατὰ τὴν ἐντολὴν οὐκ ἐθελήσαντες, εἴξαμεν τῷ πονηρῷ συμβούλῳ τὴν εἴσοδον κλέψαντι καὶ τῷ κάλλει θέλξαντι τῆς γώσεως τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ πονηροῦ. Τάχα δὴ καὶ νῦν οὗτος τοῖς μὴ βουλομένοις ἐργάζεσθαι καὶ φυλάττειν τὴν ἑαυτῶν καρδίαν, κατὰ τὴν τῶν πατέρων ὑφήγησιν, οὐρανίων σφαιρῶν τε καὶ τῶν κατ' αὐτὰς ἀκριβῆ γνῶσιν ἐπαγγέλλεται, πολυκινήτων τε καὶ ἀντιῤῥόπων, γνῶσιν οὖσαν καλοῦ καὶ πονηροῦ, τῷ μὴ ἐν τῇ ἑαυτῆς φύσει κεκτῆσθαι τὸ καλόν, ἀλλ' ἐν τῇ τῶν χρωμένων προαιρέσει, συμμεταβάλλουσαν ταύτῃ πρὸς ἑκάτερον· πρὸ δὲ τούτων μικροῦ, καὶ διὰ ταῦτ' ἴσως, ἐμπειρίας τε καὶ χάριτας πολυγλώσσων διαλέκτων, δύναμιν ῥητορείας, εἴδησιν ἱστορίας, μυστηρίων φύσεως εὕρεσιν, πολυειδεῖς μεθόδους λογικῆς πραγματείας, πολυμερεῖς σκέψεις λογιστικῆς ἐπιστήμης, σχηματισμὸν ἀύλων πολυσχήμονας ἀναμετρήσεις, ἃ πάντα καλά τε καὶ πονηρὰ φαίην ἂν ἔγωγε, μὴ μόνον πρὸς τὸ δοκοῦν τοῖς χρωμένοις μεταγινόμενα καὶ συμμεταμορφούμενα ῥᾳδίως τῷ σκοπῷ τῶν ἐχόντων, ἀλλ' ὅτι καὶ καλὸν μὲν ἡ πρὸς ταῦτα σχολή, γυμνάζουσα πρὸς ὀξυωπίαν τὸν τῆς ψυχῆς ὀφθαλμόν· παραμένειν δ' ἄχρι γήρως ταύτῃ προσανέχοντα πονηρόν, πρὸς ἀγαθοῦ δ' ἂν εἴη μετρίως ἐκγυμνασάμενον πρὸς τὰ μακρῷ κρείττω καὶ μονιμώτερα μετασκευάσασθαι τὸν ἀγῶνα, πολλὴν αὐτῷ καὶ τῆς τῶν λόγων περιφρονήσεως φερούσης τὴν ἐκ Θεοῦ ἀμοιβήν. Διό φησιν ὁ θεολόγος ὁ δεύτερος περὶ Ἀθανασίου τοῦ πάνυ τοῦτ' ἐκ τῶν ἔξω κερδῆσαι λόγων, τὸ συνιδεῖν ὧν ὑπεριδεῖν ἐδοκίμασεν· αὐτός τε τούτων, ὡς αὐτὸς αὖθις λέγει, τοῦτ' ἀπήλαυσε μόνον, τὸ παριδεῖν καὶ ἐσχηκέναι ὧν Χριστὸν προετίμησεν.

[7] Ἀλλ' ὁ πονηρός, πονηρῶς ὑποσπᾶν ἡμᾶς τῶν κρειττόνων ἀεὶ γλιχόμενος, ἴυγγας ἐντίκτει ταῖς ἡμετέραις ψυχαῖς

[29] Grigorie Teologul. PG 35, 1088B.

[30] Literal „de cele superioare".

şi împărtăşirea de pomul cunoaşterii? Că nu am vrut să îl lucrăm şi să îl păzim pe acesta după poruncă, ci ne-am lăsat înşelaţi de vicleanul sfetnic care s-a furişat în suflet şi ne-a momit cu frumuseţea cunoaşterii binelui şi a răului. Pesemne că şi acum tot acesta este cel care le făgăduieşte celor ce nu vor să-şi lucreze şi să-şi păzească inima, după îndemnul Părinţilor, cunoaşterea cu de-amănuntul a sferelor cereşti şi a celor ce ţin de ele, mult-mişcătoare şi cumpănite, care este cunoaştere a binelui şi a răului şi pentru că nu a dobândit binele în firea sa, ci în libera alegere a voinţei celor ce o folosesc, schimbându-se într-o parte sau în alta împreună cu aceasta, iar puţin înainte de acestea, şi poate din pricina acestora, [le făgăduieşte] experienţe şi daruri ale dialectelor poliglosice, puterea retoricii, ştiinţa istoriei, descoperirea tainelor firii, tot felul de metode ale sistemului logicii, raţionamente variate ale ştiinţei calculului, măsurări multiforme ale formelor nemateriale, care sînt toate bune şi rele, aş zice eu unul, nu numai întrucât se schimbă după părerea celor ce le folosesc şi se prefac cu înlesnire după scopul celor care le au, ci şi pentru că, pe de o parte, bun lucru este îndeletnicirea cu acestea, care exersează agerimea ochiului sufletesc, dar pe de alta este rău să te afieroseşti acestora până la bătrâneţe. Bine ar fi ca, după ce şi-o va fi exersat cu măsură, să-şi strămute nevoinţa spre cele mult mai bune şi mai dăinuitoare, multă răsplată aducându-i de la Dumnezeu dispreţuirea ştiinţelor discursive. Drept aceea, al doilea teolog[29] zice despre Athanasie cel vestit că ceea ce a câştigat din ştiinţele dinafară este că a priceput cele pe care a socotit de cuviinţă să le treacă cu vederea: din acestea, precum însuşi spune, de un singur lucru s-a folosit, şi anume că a trecut cu vederea şi a le avea pe cele în faţa cărora L-a preferat pe Hristos.

[7] Însă cel viclean, vicleneşte dorind pururea cu ardoare să ne rupă pe noi de cele mai înalte[30], naşte în sufletele

καὶ δεσμοῖς ἀγαπωμένοις τοῖς ἀνονήτοις σχεδὸν ἀδιαλύτως συνδεῖ, τὸ πολύ τε καὶ μακρὸν ὑποτίθεται μῆκος καὶ πλῆθος τούτων τῶν γνώσεων, ὥσπερ ἑτέροις πλοῦτον ἢ δόξαν ἄδοξον καὶ σαρκικὰς ἡδονάς, ὡς ἄν, τῇ τούτων ζητήσει διὰ βίου παντὸς ἀπασχολήσαντες ἑαυτούς, ἀπρίξ ἐπιλαβέσθαι τῆς καθαιρούσης τὴν ψυχὴν παιδείας οὐκ ἐξισχύσωμεν, ἧς ἀρχὴ μὲν ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ, παρ' οὗ δέησις ἐν κατανύξει συνεχὴς πρὸς τὸν Θεὸν γεννᾶται καὶ ἡ τῶν εὐαγγελικῶν θεσπισμάτων φυλακή, διὰ τούτων δὲ καταλλαγῆς γεγονυίας πρὸς θεόν, ὁ φόβος εἰς ἀγάπην μεταβάλλει καὶ τὸ τῆς εὐχῆς ὀδυνηρὸν εἰς τερπνὸν μετενεχθὲν τοῦ φωτισμοῦ τὸ ἄνθος ἀνατέλλει· τούτου δ' οἷον ὀσμὴ διαδιδομένη πρὸς τὸν φέροντα ἡ τῶν τοῦ Θεοῦ γνῶσις μυστηρίων. Αὕτη παιδεία καὶ γνῶσις ἀληθής, ἧς οὐδὲ τὴν ἀρχήν, τὸν τοῦ Θεοῦ φόβον δηλαδή, δύναται χωρῆσαί τις ἐνεσχημένος τῇ τῆς ματαίας ἀγάπῃ φιλοσοφίας καὶ ταῖς στροφαῖς αὐτῆς καὶ θεωρίαις ἐνειλούμενός τε καὶ συστρεφόμενος. Πῶς γὰρ ἂν εἰς ψυχὴν ὅλως εἰσέλθοι, πῶς δ' εἰσελθὼν παραμεῖναι δυνηθείη, προκατειλημμένην καὶ ἐνηδυνομένην καὶ οἷον στενοχωρουμένην παντοδαποῖς καὶ πολυτρόποις διαλογισμοῖς, εἰ μὴ πᾶσι χαίρειν εἰποῦσα τῆς κατὰ Θεὸν ὅλη γένοιτο σχολῆς, ἵνα καὶ τῆς ἀγάπης ὅλη τούτου γένηται κατὰ τὴν ἐντολήν; Διὰ τοῦτο γὰρ τῆς θείας σοφίας καὶ θεωρίας ἀρχή ἐστι τούτου ὁ φόβος, ἐπεὶ μεθ' ἑτέρων παραμένειν οὐκ ἔχω, πάντων ἀπαλλάξας τὴν ψυχὴν καὶ τῇ προσευχῇ καταλεάνας, ἐπιτήδειον οἷον πυξίον ποιεῖ πρὸς καταγραφὴν τῶν χαρισμάτων τοῦ πνεύματος.

[8] Ταῦτ' ἄρα καὶ ὁ μέγας Βασίλειος, προθείς τὸ τοῦ Φαραὼ πρὸς τὸν Ἰσραήλ ὅτι «σχολάζετε, σχολασταί ἐστε, λέγετε Κυρίῳ τῷ Θεῷ ἡμῶν προσευξώμεθα, ἐπιφέρει· «αὕτη μὲν οὖν ἡ

---

[31] *Parimiile* 1, 7.

[32] Avem aici o analogie cu tăblițele de scris confecționate din lemn învelit cu ceară. [33] Cf. *Ieșirea* 5, 17.

[34] Termenul σχολή – odihnă, zăbavă, răgaz – este opus celui de *ἀσχολία*, ce desemnează activitatea orientată pragmatic. Într-un mod contraintuitiv

noastre fascinaţii şi cu legături dragi ne leagă de cele fără folos aproape fără putinţa dezlegării şi ne îmbie cu mulţimea şi mărimea acestor cunoştinţe precum pe alţii îi îmbie cu bogăţia ori cu slava cea fără slavă şi cu plăcerile trupeşti, doar-doar, pe viaţă fiind prinşi până peste cap cu cercetarea acestor [ştiinţe], nu vom mai fi în stare să ne ţinem strâns de instruirea care ne curăţeşte sufletul, al cărei început este frica lui Dumnezeu[31], din care se naşte rugăciunea neîncetată către Dumnezeu întru străpungerea [inimii] şi paza rânduieli evanghelice, prin care făcându-se împăcarea cu Dumnezeu, frica în iubire se preface, iar durerea rugăciunii prefăcându-se în desfătare, răsare floarea luminării, şi cunoaşterea tainelor lui Dumnezeu este ca o mireasmă a acestei [flori] revărsată către cel ce o poartă. Aceasta este instruirea şi cunoaşterea adevărată, căreia cel care este robit iubirii de filosofia zadarnică şi este încurcat şi învârtit de alambicările şi teoriile acesteia, nici măcar începutul, adică frica de Dumnezeu, nu poate să i-l încapă – căci cum ar putea intra aceasta, iar intrând cum ar putea rămâne, într-un suflet care e deja stăpânit, îndulcit şi oarecum strâmtorat de gânduri multe şi felurite, dacă sufletul, neluându-şi rămas bun de la toate, nu se face tot al zăbavei după Dumnezeu, ca să se facă tot şi al iubirii Lui, după poruncă. Frica de Dumnezeu este începutul înţelepciunii şi vederii dumnezeieşti întrucât, neputând să petreacă [în suflet] alături de alte lucruri, îl şterge de toate şi, încălzindu-l prin rugăciune, îl face ca pe o tăbliţă[32] îndemânoasă spre înscrierea harismelor Duhului.

[8] Pe acestea şi marele Vasilie, după ce a pus înainte zicerea lui Faraon către Israil: „Zăboviţi, zăbovitori sînteţi, ziceţi: Domnului Dumnezeului nostru să ne rugăm"[33], spune: „Aceasta este zăbava[34] cea bună şi folositoare celui

pentru cititorul român, elinii vedeau în σχολή prilejul pentru îndeletniciri intelectuale, de unde vine şi înţelesul de „şcoală" al cuvântului respectiv.

ἀγαθὴ σχολὴ καὶ ὠφέλιμος τῷ σχολάζοντι· πονηρὰ δὲ σχολὴ ἡ τῶν Ἀθηναίων, οἳ εἰς οὐδὲν ἄλλο εὐκαίρουν ἢ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καινότερον, ἣν καὶ νῦν τινες μιμοῦνται τῇ τοῦ βίου σχολῇ, φίλην οὖσαν πονηροῖς πνεύμασιν». Ὡς ἂν δὲ μή τις εἴπῃ πρὸς τὰς ῥητορικὰς μόνας λογολεσχίας ἀποτεινόμενον ταῦτα λέγειν τὸν μέγαν, ἐκεῖνο προσθήσομεν, ὅ φησιν αὖθις αὐτός, διευκρινῶν τὸ σολομώντειον ἐκεῖνο παράγγελμα, «γνῶναι σοφίαν καὶ παιδείαν καὶ νοῆσαι λόγους φρονήσεως»· «ἤδη γάρ τινες», φησί, «γεωμετρίᾳ σχολάζοντες ἣν ἐξεῦρον Αἰγύπτιοι ἢ ἀστρολογίᾳ τῇ παρὰ τῶν Χαλδαίων τετιμημένῃ ἢ ὅλως περὶ σχήματα καὶ σκιὰς καὶ μετεωρολογίαν ἔχοντες, τῆς τῶν θείων λογίων παιδεύσεως ὑπερεῖδον· ἐπειδὴ οὖν πολλοὶ τῇ περὶ ταῦτα σπουδῇ κατεγήρασαν ἐν τῇ τῶν ματαίων ἐρεύνῃ, διὰ τοῦτο ἀναγκαία ἡ τῆς παιδείας ἐπίγνωσις πρός τε τὴν αἵρεσιν τῆς ὠφελίμου παιδείας καὶ πρὸς ἀποταγὴν τῆς ἀνοήτου καὶ βλαβερᾶς». Ὁρᾷς πῶς ματαίαν, βλαβεράν, ἀνόνητον, τὴν ἔξω παιδείαν καὶ αὐτὴν τὴν τῶν μαθημάτων καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν προσαγορεύει γνῶσιν, ἥν τινες, ὡς σὺ φῄς, τέλος θεωρίας καὶ σωτήριον ἀποφαίνωνται; Ἐκεῖνος δὲ καὶ τὴν οἰκείαν ἀπολοφύρεται ζωήν, πρὸς τὸν Σεβαστείας Εὐστάθιον γράφων, ὅσην τῇ περὶ τὰ μαθήματα ταῦτα μελέτῃ τὸν νοῦν προσέχων διήνυσεν· «ἐγώ» γάρ, φησί, «πολὺν χρόνον προσαναλώσας τῇ ματαιότητι καὶ πᾶσαν σχεδὸν τὴν ἐμαυτοῦ νεότητα ἐναφανίσας τῇ ματαιοπονίᾳ, ἣν εἶχον προσδιατρίβων τῇ ἀναλήψει τῶν μαθημάτων τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ μωρανθείσης σοφίας, ἐπειδή ποτε, ὥσπερ ἐξ ὕπνου βαθέος διαναστάς, κατεῖδον τὸ ἄχρηστον τῆς σοφίας τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τῶν καταργουμένων, πολλὰ τὴν ἐλεεινήν μου ζωὴν ἀποκλαύσας,

[35] Vezi *Faptele apostolilor* 17, 21.
[36] *La Psalmi*, 45, PG 29, 429A.
[37] *Pilde* 1, 2-3.
[38] Omilia 12, *La Pilde*, PG 31, 397BC.
[39] Vasilie cel Mare. [40] *I Corinteni* 1, 22.

ce zăboveşte. Vicleană este zăbava atenienilor (care cu nimic altceva nu-şi treceau vremea decât cu a face, ori a spune, ori a auzi ceva nou[35]), pe care şi acum unii o urmează în răgazul vieţii lor, prietenă fiind cu duhurile rele"[36]. Ca nu cumva să zică cineva că Marele [Vasilie] are în vedere doar vorbăriile ritoriceşti, vom adăuga altceva ceea ce tot el, lămurind porunca lui Solomon: „Spre cunoaşterea înţelepciunii şi învăţăturii şi spre înţelegerea cuvintelor priceperii"[37], spune: „Pentru că unii, zăbovind cu geometria, pe care au născocit-o egiptenii, sau cu astrologia, cea preţuită de haldei, sau ţinându-se cu totul de chipuri, şi cu umbre, şi cu cunoaşterea celor cereşti, au trecut cu vederea instruirea cea din dumnezeieştile Scripturi. Deci, fiindcă mulţi, din râvnă pentru acestea, au îmbătrânit în cercetarea celor zadarnice, este de trebuinţă neapărată să-ţi dai seama de felul instruirii [cu care ai de-a face], spre alegerea instruirii folositoare şi spre lepădarea celei fără folos şi dăunătoare."[38] Vezi că numeşte „zadarnică", „dăunătoare", „fără folos" instruirea cea dinafară, şi însăşi cunoaşterea disciplinelor de studiu, şi pe cea venită din ele, pe care unii, precum zici tu, o declară culme a vederii şi mântuitoare? Pe când acela[39], scriind către Eustatie al Sevastiei, jeleşte însăşi viaţa sa, câtă şi-a petrecut-o aţintindu-şi mintea la studiul disciplinelor acestora, că scrie: „Eu, cheltuind mult timp cu zădărnicia şi pierzându-mi cu osteneala zadarnică mai toată tinereţea, pe care mi-am mâncat-o cu însuşirea disciplinelor înţelepciunii celei nebunite de Dumnezeu[40], într-un târziu, trezindu-mă ca dintr-un somn adânc, am priceput netrebnicia înţelepciunii stăpânitorilor celor desfiinţaţi ai acestui veac[41], şi, după ce am plâns viaţa mea vrednică de milă, m-am rugat să mi se dea o călăuzire"[42].

[41] *I Corinteni* 2, 6. Potrivit lui Theodorit, „stăpânitorii acestui veac" sînt sofiştii, şi poeţii, şi filosofii, şi ritorii, care au slavă în viaţa de acum din pricina iscusinţei lor în arta vorbirii. Vezi PG 82, 241.

[42] *Epistola* 223, PG 32, 824AB.

εὐχόμην δοθῆναί μοί τινα χειραγωγίαν». Ἤκουσας τίνα τῆς παιδείας καὶ τῆς γνώσεως, ἣν νῦν ἐξαίρειν μάτην σπεύδουσί τινες, τὰ προσρήματα; Ματαιότης, ματαιοπονία κατονομάζεται, σοφία μωρανεῖσα, σοφία καταργουμένη, σοφία τοῦ αἰῶνος τούτου καὶ τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ, σοφία τῆς κατὰ Θεὸν ζωῆς τε καὶ πολιτείας ἀφανιστική. Διὸ καὶ ὁ τῆς ἀληθινῆς σοφίας ἐραστὴς πολύν μετάμελον ἔσχεν ἐνδιατρίψας αὐτῇ καὶ μηδεμίαν χειραγωγίαν πρὸς τὴν ἀληθινὴν σοφίαν εὑρόμενος.

[9] Νῦν δ' εἰσίν, ἀπηρυθριασμένως οὐκ οἶδ'ὅπως, οἳ λέγουσιν, ὡς αὐτὸς λέγεις, μηδὲν ἐμπόδιον εἶναι πρὸς τελειότητα βίου τὸ διὰ βίου τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν ἐκμελετᾶν, μηδὲ τῶν τοῦ Κυρίου λόγων ἀκούοντες ἄντικρυς πρὸς αὐτοὺς λεγομένων, «ὑποκριταί, τὰ μὲν σημεῖα τοῦ οὐρανοῦ οἴδατε διακρίνειν, τὸν δὲ καιρὸν τῆς βασιλείας πῶς οὐ διακρίνετε;». Τοῦ γὰρ καιροῦ τῆς αἰωνίου βασιλείας ἐπιστάντος καὶ τοῦ διδόντος αὐτὴν Θεοῦ ἐπιδεδημηκότος, πῶς, εἴγε ἀληθῶς ἐφίενται τῆς τοῦ νοῦ ἀνακαινίσεως, οὐ δι' εὐχῆς αὐτῷ προσέρχονται τὸ τῆς ἐλευθερίας ἀρχαῖον ἀξίωμα ληψόμενοι, ἀλλὰ πρὸς τοὺς μηδὲ ἑαυτοὺς ἐλευθερῶσαι δυνηθέντας τρέχουσι, καὶ ταῦτα τοῦ ἀδελφοθέου τρανῶς περιαγγέλλοντος, «εἴ τις λείπεται σοφίας, αἰτείτω παρὰ τοῦ διδόντος Θεοῦ καὶ λήψεται»; Πῶς δὲ καὶ ἡ παρὰ τῆς ἔξω σοφίας γνῶσις κακία πᾶσαν ὡς ἐξ ἀγνοίας τικτομένην ἐξορίζει τῆς ψυχῆς, μηδ' αὐτῆς τῆς ἀπὸ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας γνώσεως μόνης ποιῆσαι τοῦτο δυναμένης; Οὐ γὰρ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου σωθήσονται, φησίν ὁ Παῦλος, ἀλλ' οἱ ποιηταὶ αὐτοῦ, τὸν δὲ γνόντα τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ μὴ ποιήσαντα δαρῥήσεσθαί φησιν ὁ Κύριος πολλὰ καὶ τοῦ μὴ εἰδότος πλέον. Ὁρᾷς ὡς οὐδένα ὀνίνησιν ἡ γνῶσις μόνη;

[43] De la ἀπερυθριάω, a nu roşi.
[44] Versiunea oficială „le judecaţi" este greşită.
[45] *Matei* 16, 3.

Ai auzit care sînt epitetele instruirii şi cunoaşterii pe care acum unii sârguiesc în van s-o ridice în slăvi? „Zădărnicie", „osteneală zadarnică" se numeşte, „înțelepciune nebunită", „înțelepciune desființată", „înțelepciune a veacului acestuia şi a stăpânitorilor lui", „înțelepciune nimicitoare a vieții şi petrecerii după Dumnezeu". Drept aceea, şi iubitorul înțelepciunii celei adevărate mult s-a căit că s-a îndeletnicit cu aceasta şi [n-a aflat de la ea] nicio o călăuzire la înțelepciunea adevărată.

[9] Sînt însă unii care, precum spui tu, pretind – nici nu pot să zic cu câtă neruşinare[43]–, că faptul de a studia pe viață instruirea elinească nu este o piedică pentru desăvârşirea vieții, fără să audă măcar ceea ce Domnul spune de-a dreptul către ei: „Fățarnicilor, semnele cerului ştiți să le deosebiți[44], însă vremea Împărăției cum de nu o deosebiți?"[45] Pentru că, stând de față vremea Împărăției veşnice şi fiind venit[46] Dumnezeu, Care dă această Împărăție, cum de nu vin la El prin rugăciune, dacă poftesc cu adevărat înnoirea minții, ca să primească vrednicia cea dintru început a libertății, ci dau fuga la cei ce nici măcar pe sineşi nu se pot slobozi, deşi fratele lui Dumnezeu porunceşte limpede: „Dacă cineva este lipsit de înțelepciune, să o ceară de la Dumnezeu, Cela ce dă înțelepciune, şi o va primi"[47]. Şi cum poate cunoaşterea din înțelepciunea cea din afară să alunge din suflet toată răutatea, ca pe ceva care se naşte din ignoranță, de vreme ce acest lucru nu-l poate face de una singură nici măcar cunoaşterea din învățătura evanghelică? Căci nu se mântuiesc cei ce ascultă Legea, zice Pavel, ci cei care o fac[48], iar cel ce cunoaşte voia lui Dumnezeu şi nu o face va fi bătut, zice Domnul, şi mai rău decât cel care n-o ştia[49]. Vezi că de nici un folos nu este

[46] Aici ἐπιδεδημηκότος de la ἐπιδημέω, „a veni acasă", „a veni să locuieşti acasă", este folosit de Părinți pentru venirea Logosului în lume, ca să locuiască veşnic în lume.

[47] *Iacov* 1, 5. [48] *Romani* 2, 13. [49] *Luca* 12, 47 şi urm.

Καὶ τί λέγω τὴν περὶ τὰ πρακτέα ἢ τὴν τοῦ ὁρατοῦ κόσμου ἢ τὴν τοῦ ἀοράτου; Οὐδ' αὐτὴ ἡ γνῶσις τοῦ κτίσαντος αὐτὰ Θεοῦ δυνήσεταί τινα ὀνῖναι μόνη. «Τί γὰρ ὄφελος δογμάτων, θεοφιλοῦς ἀπόντος βίου», ὃν ἦλθε φυτεῦσαι ἐπὶ γῆς ὁ Κύριος, ὁ χρυσοῦς θεολόγος Ἰωάννης φησί. Μᾶλλον δὲ οὐ μόνον οὐκ ἔστι ταύτης ὄφελος, ἀλλὰ καὶ μεγίστη βλάβη, ἣν καὶ οὗτοι πεπόνθασι, παρ' ὧν ἤκουσας οὓς ἀνήγγελάς μοι λόγους. Τί γάρ, ὁ μὴ καθ' ὑπεροχὴν ἐλθὼν λόγου, ἵνα μὴ κενωθῇ τὸ μυστήριον τοῦ σταυροῦ, ὁ μὴ «ἐν πειθοῖς λαλῶν ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις», ὁ μηδὲν εἰδὼς εἰ μὴ Κύριον Ἰησοῦν, καὶ τοῦτον ἐσταυρωμένον, – τί οὖν οὗτος γράφει πρὸς τοὺς Κορινθίους; «Ἡ γνῶσις φυσιοῖ». Εἶδες τὸν κολοφῶνα τῆς κακίας, τὸ ἰδιαίτατον τοῦ διαβόλου κρῖμα, τὸν τῦφον ἐκ τῆς γνώσεως τικτόμενον; Πῶς οὖν πᾶν πάθος ἐξ ἀγνοίας φύεται; Πῶς δ' ἡ γνῶσις καθαίρει τὴν ψυχήν; «Ἡ γνῶσις οὖν φυσιοῖ», φησίν, «ἡ δὲ ἀγάπη οἰκοδομεῖ». Εἶδες ὅ τι ἐστὶ χωρίς ἀγάπης γνῶσις, μηδαμῶς καθαίρουσα τὴν ψυχήν, ἀγάπης τῆς κορυφῆς καὶ τῆς ῥίζης καὶ μεσότητος πάσης ἀρετῆς; Πῶς οὖν ἡ μηδὲν ἀγαθὸν οἰκοδομοῦσα γνῶσις – τῆς γὰρ ἀγάπης τοῦτο – πῶς οὖν ἡ γνῶσις αὕτη τὸ κατ' εἰκόνα παρέξεται τοῦ ἀγαθοῦ; Καίτοι τὸ εἶδος τοῦτο τῆς γνώσεως, τὸ κατὰ τὸν τοῦ ἀποστόλου λόγον φυσιοῦν, οὐ τῆς φύσεως, ἀλλὰ τῆς πίστεώς ἐστιν· εἰ δὲ αὕτη φυσιοῖ, πόσῳ μᾶλλον ἐκείνη, περὶ ἧς ἡμῖν ὁ λόγος; φυσικὴ γάρ ἐστιν αὕτη καὶ τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου. Τῇ γὰρ φυσικῇ ταύτῃ ἡ ἔξω παιδείᾳ βοηθεῖ, πνευματικὴ δ' οὔποτε γένοιτ' ἄν, εἰ μὴ μετὰ τῆς πίστεως καὶ τῇ τοῦ Θεοῦ συγγένοιτο ἀγάπῃ, μᾶλλον δὲ εἰ μὴ πρὸς τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς ἐγγινομένης χάριτος

[50] Conf. *Omilii la Ioan*, 4, 4, PG 59, 50. Vezi si ediția noastră a acestui text, Ioan Gură de Aur, *Opere*, XIII, *Omilii la Ioan*, 4, 4 p. 104. Palama parafrazează acest text.

[51] *I Corinteni* 2, 2.
[52] *I Corinteni* 1, 17.
[53] *I Corinteni* 2, 4.
[54] *I Corinteni* 2, 2.
[55] *I Corinteni* 8, 1.
[56] Ibidem.

cunoaşterea singură? Şi ce zic eu de cunoaşterea celor ce sînt de făcut, sau de a lumii văzute, sau de a celei nevăzute? Că nici cunoaşterea însăşi a lui Dumnezeu, Celui ce le-a zidit pe ele, nu poate singură să folosească la ceva. „Căci ce folos aduc dogmele, dacă lipseşte viaţa iubitoare de Dumnezeu"[50], pe care a venit să o sădească pe pământ Domnul, zice Ioan, teologul cel de aur. Mai mult: nu numai că n-aduc nici un folos, ci aduc chiar daună foarte mare, pe care au şi păţit-o aceştia de la care ai auzit cuvintele ce ni le-ai spus nouă. Că ce scrie, dar, către corinteni cel a venit nu întru covârşirea cuvântului[51], ca să nu se arate deşartă taina Crucii[52], cel ce nu vorbeşte în cuvintele înduplecătoare ale înţelepciunii omeneşti[53], cel ce nu a ştiut altceva decât pe Iisus Hristos, şi pe Acela răstignit"[54]: „Cunoaşterea îngâmfă"[55]. Văzut-ai culmea răutăţii, fărădelegea cea mai proprie diavolului – înfumurarea care se naşte din cunoaştere? Cum, dar, [ziceţi că] orice patimă odrăsleşte din ignoranţă şi cunoaşterea poate curăţi sufletul? „Cunoaşterea", dar, „înfumurează", zice [apostolul], „pe când dragostea zideşte"[56]. Ai văzut ce este cunoaşterea fără dragoste[57], că nicidecum nu curăţeşte sufletul, ci mai vârtos îl „curăţă", dragostea fiind şi vârful, şi rădăcina, şi mijlocul tuturor virtuţilor? Cum, dar, cunoaşterea, ce nu zideşte nimic bun – că dragostei îi este dat aceasta – cum, dar, această cunoaştere va aduce însuşirea de a fi după chipul Celui bun? Totuşi, acest fel de cunoaştere, care, după apostol, înfumurează, nu e al firii, ci al credinţei. Dacă aceasta înfumurează, cu cât mai mult cea despre care vorbim aici? Pentru că aceasta este firească şi este a omului celui vechi, că pe aceasta firească o ajută instruirea cea dinafară, şi duhovnicească nu se poate face niciodată dacă nu este îmbinată, pe lângă credinţă, şi cu dragostea de Dumnezeu

[57] Vezi Grigorie al Nyssei, care scrie despre cunoaşterea adevărată a lui Dumnezeu cel adevărat că se face iubire: „Ἡ δὲ γνῶσις ἀγάπη γίνεται". Vezi *Despre suflet şi înviere*, PG 46, 96D.

ἀναγεννηθείη καὶ ἄλλη παρὰ τὴν προτέραν γένοιτο, καινή τε καὶ θεοειδής, ἁγνή, εἰρηνική, ἐπιεικής, εὐπειθής, μεστή τε λόγων τοὺς ἀκούοντας οἰκοδομούντων καὶ καρπῶν ἀγαθῶν, ἥτις δὴ καὶ ἄνωθεν σοφία καὶ Θεοῦ σοφία κατονομάζεται, καὶ ὡς πνευματικὴ πως, ἅτε τῇ τοῦ πνεύματος ὑποτεταγμένη σοφίᾳ, τὰ τοῦ πνεύματος χαρίσματα καὶ γινώσκει καὶ ἀποδέχεται. Ἡ δὲ μὴ τοιαύτη – κάτωθεν, ψυχική, δαιμονιώδης, καθάπερ ὁ τῶν ἀποστόλων ἀδελφόθεος λέγει· διὸ καὶ τὰ τοῦ Πνεύματος οὐ προσίεται κατὰ τὸ γεγραμμένον, «ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος», ἀλλὰ μωρίαν αὐτὰ καὶ πλάνην καὶ ψευδοδοξίαν λογίζεται, καὶ τὰ πλείω μὲν τούτων τελέως ἀνατρέπειν πειρᾶται καὶ φανερὸν ἀγῶνα ποιεῖται διαστρέφειν τε καὶ μεταδιδάσκειν ὁπόση δύναμις, ἔστι δ' ἃ καὶ πανούργως προσίεται, συγχρωμένη τούτοις, οἷά περ φαρμακοὶ τοῖς γλυκέσι τῶν ἐδωδίμων.

[10] Οὕτως οὐκ ἄλλη μόνον ἡ παρὰ τῆς ἔξω παιδείας γνῶσις, ἀλλὰ καὶ ἐναντίως πρὸς τὴν ἀληθῆ καὶ πνευματικὴν διάκειται γνῶσιν, εἰ καί τινες αὐτοί τε παρ' αὐτῆς ὡς ἔοικε παρηγμένοι καὶ τοὺς αὐτῶν ἀκροωμένους παράγειν ἐγχειροῦντες, ὡς περὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς διαλέγονται, τέλος τῆς θεωρίας ἀποφαινόμενοι ταύτην. Ἵνα δὲ καί τι τοῦ δεινοῦ βάθους τῆς τῶν ἔξω φιλοσόφων πονηρίας ἀνακαλύψω σοι, κέκλοφε μὲν ὁ πονηρὸς καὶ οἱ παρ' αὐτοῦ πονηρῶς σοφισθέντες ἐκεῖνοι παράγγελμά τι τῶν ἡμετέρων λυσιτελέστατον καὶ καθάπερ τι πονηρὸν προβάλλονται δέλεαρ τῇ τῶν ῥημάτων ταυτότητι, τὸ «σαυτῷ πρόσεχε» καὶ «γνῶθι σαυτόν», ἀλλ' ἂν ζητήσῃς τι τὸ τέλος ἐκείνοις τούτου τοῦ παραγγέλματος, κακοδοξίας εὑρήσεις χάρυβδιν· μετεμψυχώσεις γὰρ δογματίζοντες, τότ' οἴονταί τινα σχεῖν ἑαυτὸν γνῶναι καὶ τοῦ παραγγέλματος ἱκανῶς ἐφικέσθαι,

[58] *I Corinteni* 2, 14. [59] *Deuteronomul* 15, 9.

– mai bine zis, dacă nu este renăscută de dragoste şi de harul ce vine din aceasta şi nu devine astfel alta decât cea dintâi, nouă, dumnezeiască la chip, curată, paşnică, îngăduitoare, supusă, plină de cuvinte care zidesc pe cei ce le ascultă şi de roade bune, cunoaştere ce este şi numită „înțelepciunea de sus" şi „înțelepciunea lui Dumnezeu", şi, ca una care este duhovnicească întrucât este supusă înțelepciunii Duhului, şi cunoaşte, şi primeşte harismele Duhului, pe când cea care nu este de acest fel este de jos, sufletească, demonică, aşa cum spune cel ce este frate al lui Dumnezeu între apostoli, drept care nu se apropie de cele ale Duhului (precum este scris: „Omul sufletesc nu primeşte cele ale Duhului"[58]), ci le socoate pe acestea nebunie, şi rătăcire, şi învățătură mincinoasă, şi pe cele mai multe dintre ele încearcă să le răstoarne desăvârşit şi se luptă pe față, din răsputeri, să le strâmbe şi să le învețe în chip greşit, iar de unele se apropie cu vicleşug, folosindu-se de ele ca otrăvitorii de bucatele cele dulci.

[10] Astfel, cunoaşterea din instruirea cea din afară nu este numai alta decât cunoaşterea adevărată şi duhovnicească, ci este şi potrivnică ei, deşi unii, înşişi fiind, după cât se pare, rătăciți de ea şi încercând să-i rătăcească şi pe cei care îi ascultă, vorbesc ca despre una şi aceeaşi cunoaştere, declarând-o pe aceasta culmea vederii. Iar ca să-ți şi descopăr ceva din adâncul groaznic al vicleniei filosofilor dinafară, [află că] cel viclean şi cei în chip viclean „înțelepțiți" de el au furat un dicton de-al nostru foarte folositor şi ca pe o momeală vicleană o pun înainte: anume „ia aminte la sineți"[59] şi „cunoaşte-te pe tine însuți"[60]; iar de vei căuta care este pentru ei scopul dictonului acestuia, vei afla bulboana ereziei. Căci ei, dogmatizând metempsihozele, cred că ai dobândit cunoaşterea de sine şi ai împlinit destul acest dicton atunci când ştii de care trup ai

[60] Celebrul dicton înscris pe frontispiciul Oracolului de la Delfi.

ἡνίκ' ἄν τινι προσυνῆπτο σώματι γνοίη καὶ ποῦ ποτε ἦν οἰκῶν καὶ τί πράττων καὶ τίς ἤκουε· μανθάνει δὲ ταῦτα, πειθήνιον ἑαυτὸν παρασχὼν τῷ τὰ τοιαῦθ' ὑποψιθυρίσαντι δολίως πονηρῷ πνεύματι. Πρὸς τοῦτο τοίνυν ἐνάγοντες διὰ τοῦ γνῶθι σαυτὸν τοῖς οὐχ ἱκανῶς ἔχουσιν ἐπαΐειν τοῦ δόλου συνῳδὰ τοῖς ἡμετέροις πατράσι λέγειν νομίζονται. Διὸ Παῦλος καὶ Βαρνάβας, τὰ τοῦ πονηροῦ νοήματα μὴ ἀγνοοῦντες καὶ τῶν ἐπ' ἐκείνου μεμυημένων, τὴν λέγουσαν περὶ αὐτῶν ὡς «οὗτοι οἱ ἄνθρωποι δοῦλοι τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου εἰσίν» ἥκιστα παρεδέξαντο, καίτοι τί τούτου τοῦ ῥήματος εὐσεβέστερον εἴποι τις ἄν; Ἀλλ' ἤδεισαν ἐκεῖνοι τὸν εἰς ἄγγελον φωτὸς μετασχηματιζόμενον καὶ τοὺς διακόνους αὐτοῦ δικαιοσύνης διακόνους ὑποκρινομένους· ὡς οὖν οὐκ ἐμπρέπουσαν τῷ ψευδηγόρῳ στόματι παραιτοῦνται τὴν ἀληθινὴν φωνήν.

[11] Ταῦτ' ἄρα καὶ ἡμεῖς θεοσεβοῦς ῥήματα παρ' Ἑλλήνων ἀκούοντες, οὔτ' οἰόμεθα θεοσεβεῖς ἐκείνους, οὔτ' ἐν διδασκάλων τάττομεν αὐτοὺς μοίρᾳ· καὶ γὰρ ἴσμεν ἐκ τῶν ἡμετέρων μὲν ὑφελπομένους αὐτά (διὸ καί τις ἐκείνων περὶ Πλάτωνος ἔφη, «τί γάρ ἐστι Πλάτων ἢ Μωσῆς ἀττικίζων»;)· ἴσμεν μὲν οὖν, εἴ τι χρηστὸν αὐτοῖς, ἐκεῖθεν ἐκ παρακουσμάτων μετειλημμένον, ἀλλὰ καὶ συνήκαμεν ἐπισκεψάμενοι μὴ πρὸς τὴν ὁμοίαν διάνοιαν ἐξειλημμένον. Κἂν τις τῶν πατέρων τὰ αὐτὰ τοῖς ἔξω φθέγγηται, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ῥημάτων μόνον· ἐπὶ δὲ τῶν νοημάτων, πολὺ τὸ μεταξύ· νοῦν γὰρ οὗτοι, κατὰ Παῦλον, ἔχουσι Χριστοῦ, ἐκεῖνοι δέ, εἰ μή τι καὶ χεῖρον, ἐξ ἀνθρωπίνης διανοίας φθέγγονται. «Καθόσον δὲ ἀπέχει ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τῆς γῆς, κατὰ τοσοῦτον ἀπέχει ἡ διάνοιά μου ἀπὸ τῶν διανοιῶν ὑμῶν», λέγει Κύριος. Οὐ μὴν

[61] Fapte 16, 17. Însoțitorii lui Pavel erau Sila, Timotei și probabil Luca, nu Varnava, dimpreună cu Apostolul Neamurilor, care a fost întâmpinat de laconieni prin cuvintele: „Dumnezei asemănători oamenilor au coborât la noi". Vezi *Fapte* 14, 11.

fost legat, şi unde ai locuit cândva, şi ce ai făptuit, şi cum te chema – şi pe acestea le afli dacă asculţi de duhul rău, ce ţi-a şoptit acestea cu vicleşug. Aşadar, la aceasta împingându-i prin „cunoaşte-te pe tine însuşi" pe cei ce nu-s în stare să-şi dea seama de vicleşug, sînt socotiţi [de către aceia] a vorbi în conglăsuire cu Părinţii noştri. De aceea Pavel şi Varnava, cunoscând gândurile celui viclean şi ale celor „iniţiaţi" de el, n-au răbdat-o deloc pe cea care le spunea: „Oamenii aceştia robi sînt ai lui Dumnezeu Celui preaînalt"[61], deşi cineva ar putea să spună: „Ce este mai evlavios decât aceasta?". Ei însă îi ştiau pe cel care se preface în înger de lumină[62] şi pe slujitorii acestuia, care se făţăresc a fi slujitori ai dreptăţii[63], cei care renunţă la învăţătura adevărată care nu este potrivită în gura mincinoasă: leapădă, aşadar, spusa adevărată ca nefiind cuvenită gurii grăitoare de minciună.

[11] Şi noi, dar, auzind cuvintele acestea de Dumnezeu cinstitoare de la elini, nu-i socotim pe aceia cinstitori de Dumnezeu, nici nu îi aşezăm în tagma învăţătorilor, ştiind că de la ai noştri au furat acestea (de aceea şi zice unul dintre ei despre Platon: „Ce este Platon decât nu un Moisi aticizant?"[64]). Ştim, deci, că dacă este ceva de folos la ei, este luat de acolo, din auzite, dar am şi priceput, cercetând, că nu au înţeles lucrul cu pricina la fel ca noi. Dacă vreunul dintre Părinţi zice aceleaşi lucruri ca înţelepţii cei dinafară, asta se întâmplă doar în privinţa vorbelor, că la înţelesuri este o mare deosebire între ei, că aceştia au, precum spune Pavel, mintea lui Hristos[65], pe când aceia grăiesc din gândirea omenească, dacă nu mai rău. „Pe cât este depărtat cerul de pământ, pe atât este depărtat şi cugetul Meu de cugetele voastre"[66], zice Domnul. Dar şi de s-ar împărtăşi

---

[62] *II Corinteni* 11, 14. [63] *II Corinteni* 11, 15.

[64] Numenie de Apamea, în F. Thedinga, *De Numenio Philosopho,* Bonn 1875, p.13. Clement Alexandrinul, *Pedagogul,* 3, 11, ΒΕΠΕΣ 7, p. 214. [65] *I Corinteni* 2, 16. [66] *Isaia* 55, 9.

ἀλλ' εἰ καὶ τῆς διανοίας ἔστιν οὗ κοινωνεῖεν ἐκεῖνοι Μωϋσεῖ τε καὶ Σολομῶντι καὶ τοῖς κατ' αὐτούς, τί τούτοις ἐκ τούτου τὸ ὄφελος ἢ τίς αὐτοὺς παρὰ τοῦ Θεοῦ δεδιδάχθαι ταῦτ' εἴποι νοῦν ἔχων ὑγιᾶ καὶ μεθ' ἡμῶν τεταγμένος, εἰ μὴ καὶ τοὺς μετὰ Χριστὸν κακοδόξους θεοδιδάκτους φαίη τις, ἐπεὶ παρὰ τῆς ἐκκλησίας ἀκηκοότες μὴ πᾶσαν παρεσάλευσαν τὴν ἀλήθειαν; «Πᾶν δώρημα τέλειον ἄνωθεν εἶναι παρὰ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων», ὁ τοῦ φωτὸς ἀπεφήνατο μαθητής· κολοβὰ δ' εἰ μὴ ἐκεῖνος ζῶα δῶρα προσίεται, πῶς ἂν αὐτὸς παράσχοι; Καίτοι ζῶον κολοβὸν οὐδὲν ἧττον ζῶόν ἐστι. Θεὸς δέ, ὃς οὐκ ἐκ μὴ ὄντων δημιουργεῖ, μηδὲ τῶν ἡμετέρων προϋπῆρχε ψυχῶν, μηδὲ τῆς κατ' ἐκείνους ἀνειδέου ὕλης, μᾶλλον δὲ καὶ τῆς οἴκοθεν ταλαντευομένης εἰδοπεποιημένης, ἀκόσμου δ' ὅμως, πῶς ἂν εἴη Θεός; Καὶ ἵνα κατὰ τὸ προφητικὸν μικρὸν προσθείς εἴπω, «θεοὶ οἳ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν» ἐκ μὴ ὄντων «οὐκ ἐποίησαν ἀπολέσθωσαν» καὶ πρὸς τούτοις οἱ τούτους θεολογήσαντες. Περὶ δὲ τῶν τούτους θεολόγους καὶ τοῖς παρ' ἡμῖν θεολόγοις ὁμοφώνους ἢ καὶ διδασκάλους λεγόντων, οἰομένων παρ' ἐκείνων τὰς θεολογικὰς παρειληφέναι φωνάς, τί χρὴ λέγειν, ἢ δεῖσθαι τοῦ φωτὸς τοῦ φωτίζοντος πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον ἀπαλλάξαι καὶ αὐτοὺς τοῦ δεινοῦ τούτου τῆς ἀγνοίας σκότους καὶ φωτίσαι συνιδεῖν, ὡς καὶ παρὰ τῶν ὄφεών ἐστί τι χρήσιμον ἡμῖν, ἀλλ' ἀνελοῦσι καὶ διελοῦσι καὶ συσκευασαμένοις καὶ χρησαμένοις σὺν λόγῳ κατὰ τῶν ἐκείνων δηγμάτων; εἰς τοῦτο τοίνυν χρήσιμα τἀκείνων ἡμῖν, ὡς κατ' ἐκείνων χρῆσθαι καθαιροῦντας, οἱονεὶ τῇ ἑαυτοῦ ῥομφαίᾳ Γολιάθ ἄλλον, ἐπανιστάμενον καὶ ἀνθιστάμενον καὶ «ὀνειδίζοντα παράταξιν Θεοῦ ζῶντος» ἐξ ἁλιέων καὶ ἀγραμμάτων τὰ θεῖα πεπαιδευμένην.

[67] *Iacov* 1, 17.
[68] *Ieremia* 10, 11.
[69] *I Regi* 17, 26.

aceia în vreo privință de cugetul lui Moisi, şi al lui Solomon, şi al celor de seama acestora, ce folos au de pe urma acestui lucru sau care om sănătos la minte şi care face parte din ceata noastră ar putea zice despre ei că de la Dumnezeu au fost învățați acestea fără să spună că şi cacodocşii de după Hristos, întrucât n-au surpat tot adevărul auzit de la Biserică, au fost învățați tot de la Dumnezeu? „Tot darul de sus desăvârşit este, de la Părintele luminilor"[67], a zis ucenicul luminii – şi, de vreme ce Acela nu primeşte în dar vietăți cu cusur, cum să le dea [cu cusur] El Însuşi? Deşi vietatea cu cusur nu este mai puțin vietate. Iar acel dumnezeu care nu crează din cele ce nu sînt, nici n-a ființat înainte de sufletele noastre, nici înainte de materia (după cum spun aceia) informă, mai bine zis din materia fluctuantă care îşi dă singură formă şi totuşi nu este organizată, cum să fie dumnezeu? Şi, ca să adaug puțin după vorba prorocului, „dumnezeii care nu au făcut cerul şi pământul" din cele ce nu sînt, „piară"[68], şi dimpreună cu dânşii cei care îi cuvântă pe aceştia dumnezei. Cât despre cei care-i numesc pe aceştia teologi, spunând că împreună-glăsuiesc cu teologii noştri, sau chiar învățători, crezând că de la ei au fost luate zicerile teologice, ce altceva ar trebui să spun decât că au nevoie de lumina Celui care luminează pe tot omul care vine în lume ca să îi izbăvească şi pe ei de întunericul groaznic al ignoranței şi să îi lumineze ca să priceapă că şi de la şerpi putem lua ceva de folos, dar numai dacă îi doborâm, şi îi măcelărim, şi îi pregătim, şi îi folosim cu socotință împotriva muşcăturilor? Aşadar, spusele acelora ne folosesc tocmai ca să le întrebuințăm împotriva lor pentru a-i doborî cu propria sabie ca pe un alt Goliat răzvrătit, şi împotrivitor, şi ocărâtor al cetei lui Dumnezeu Celui viu[69], care de la pescari şi necărturari a învățat cele dumnezeieşti.

[12] Ταῦτ᾽ ἄρα καὶ τὴν ἔξω παιδείαν μετιέναι τοὺς βουλομένους τῶν μὴ τὸν μονήρη βίον ἐπανελομένων οὐκ ἂν ἀπείρξαμεν, διὰ τέλους δὲ ταύτῃ προσεσχηκέναι παραινοῦμεν ἥκιστα τῶν ἁπάντων οὐδέν. Προσδοκᾶν δὲ τι τῶν θείων ἀκριβῶς παρ᾽ αὐτῆς εἴσεσθαι καὶ τελέως ἀπαγορεύομεν· οὐ γάρ ἐστιν ἐξ αὐτῆς διδαχθῆναί τι περὶ Θεοῦ ἀσφαλές. «Ἐμώρανε γὰρ αὐτὴν ὁ Θεός», οὐκ αὐτὸς τοιαύτην ποιήσας (πῶς γὰρ ἂν σκοτίσαι τὸ φῶς;), ἀλλὰ μωρὰν οὖσαν ἀπελέγξας, οὐ πρὸς τὴν αὐτοῦ παραβληθεῖσαν, ἄπαγε· εἰ γάρ τις τοῦτ᾽ εἴποι, καὶ τὸν διὰ Μωσέως δεδομένον νόμον καταργηθῆναί τε καὶ μωρανθῆναι φήσει, τοῦ νόμου φανερωθέντος τῆς χάριτος· εἰ δὲ μὴ τοῦτον (καὶ γὰρ ἐκ θεοῦ), κατὰ τοῦτο πάντως ἡ τῶν Ἑλλήνων ἐμωράνθη σοφία, καθότι οὐκ ἐκ Θεοῦ· πᾶν δ᾽ ὃ μὴ θεόθεν, οὐκ ὄν· διὰ τοῦτο ἡ σοφία τῶν Ἑλλήνων ψευδώνυμος. Ὁ μὲν γὰρ ταύτην εὑρηκὼς νοῦς, ᾗ νοῦς, ἐκ Θεοῦ· ταύτην δὲ τοῦ προσήκοντος τέλους τῆς θεογνωσίας ἐκπεσοῦσαν, ἔκπτωσιν σοφίας καὶ σοφίαν ἠλογημένην, τἀυτὸν δ᾽ εἰπεῖν μεμωραμένην, δικαιότερον ἄν τις ἢ σοφίαν προσείποι. Διὸ καὶ ὁ ἀπόστολος οὐχ ὡς συγκρινομένην εἶπε μωραίνεσθαι, ἀλλ᾽ ὡς τὰ τοῦ αἰῶνος τούτου ζητοῦσαν καὶ τὸν προαιώνιον Θεὸν μὴ γνοῦσαν μηδὲ γνῶναι βουλομένην· εἰπὼν γὰρ ποῦ συζητητὴς τοῦ αἰῶνος τούτου;», εὐθύς ἐπήγαγεν ὅτι «ἐμώρανε ὁ Θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου», τουτέστιν ἐφανέρωσε φανείς τῆς ἀληθινῆς γνώσεως ἐκπεπτωκυῖαν καὶ μὴ οὖσαν σοφίαν, ἀλλὰ καλουμένην μόνον. Εἰ δ᾽ ἦν σοφία, πῶς ἂν ἐγένετο

[70] *I Corinteni* 1, 20.

[71] *I Corinteni* 1, 20. Am evitat traducerea oficială prin „înțelept", nu numai din cauza faptului că „συζητητὴς" nu înseamnă acest lucru, ci „căutător, cercetător, iscoditor", dar şi pentru că propoziția de mai sus conține pe „ζητέω", a căuta, a cerceta, a iscodi.

[72] Ar trebui, evident, să privim în profunzime aserțiunile lui Palama, dincolo de stilul ditirambic, specific epocii bizantine. Este vorba de o ierarhizare a cunoaşterii şi de o subliniere a faptului că venirea Înțelepciunii în lume a arătat negreşit superioritatea acesteia față de înțelepciunea filosofilor. Palama nu atacă filosofia în genere, deşi pare că face acest lucru, ci „filosofia acestora", cum va spune mai jos. (*Ὑπὲρ τῶν*

[12] Drept aceea, nu ne-am opune celor ce vor să se ocupe cu instruirea dinafară, dacă nu-i vorba de cei ce şi-au ales viaţa monahicească, dar nu sfătuim nicidecum pe cineva să se ţină de aceasta până la sfârşitul [vieţii]. Nu îngăduim însă deloc ca cineva să se aştepte a afla de la aceasta cu acrivie ceva dintre cele dumnezeieşti, pentru că nu se poate ca aceasta să dea vreo învăţătură sigură despre Dumnezeu, căci „Dumnezeu a nebunit-o pe aceasta"[70]– nu făcând-o aşa (căci cum ar putea lumina să întunece?), ci vădind-o a fi nebună. Şi asta nu prin comparaţie cu înţelepciunea Lui, că dacă ar spune cineva aceasta, va zice [implicit] că a fost desfiinţată şi nebunită şi legea dată prin Moisi la arătarea legii harului. Iar de vreme ce nu este aşa (căci de la Dumnezeu era [legea lui Moisi]), înţelepciunea elinilor a fost negreşit nebunită întrucât nu este de la Dumnezeu, şi tot ce nu este de la Dumnezeu, nu este [propriu-zis]. Drept aceea, înţelepciunea elinilor este cu nume mincinos, pentru că mintea care a aflat-o pe aceasta este, ca minte, de la Dumnezeu, pe când aceasta, căzând de la scopul cel cuvenit al cunoaşterii de Dumnezeu, mai îndreptăţit ar fi să i se spună „cădere de la înţelepciune" şi „înţelepciune îndobitocită", ceea ce e totuna cu „nebunită". De aceea nici apostolul nu a spus [despre această înţelepciune] că s-a arătat nebună prin comparaţie, ci fiindcă cercetează cele ale veacului acestuia, iar pe Dumnezeu Cel mai înainte de veci nu-L cunoaşte, nici nu vrea să-l cunoască – că zicând: „Unde este căutătorul acestui veac?", a adăugat îndată că Dumnezeu a nebunit înţelepciunea acestei lumi[71], adică arătându-Se a arătat-o pe aceasta căzută din adevărata cunoaştere şi nefiind înţelepciune, ci doar numindu-se aşa[72]. Dacă ar fi fost înţelepciune, cum ar mai fi fost făcută nebunie – şi tocmai

---

ἱερῶς ἡσυχαζόντων 1, 1, 16, p.379). În acest sens, profesorul Matsoukas scrie: „Sfinţii Părinţi preţuiau filosofia atunci când ea se referea la realităţile create şi se preocupa cu cunoaşterea făpturilor, fără a purcede la explicarea celor necreate. Însă, atunci când, prin anumite erezii, încerca sa înlocuiască sau să explice teologia harismatică, Părinţii au respins-o ca fiind demonică". *Dogmatica* I, ed. Pournaras, 2000, p. 141.

μωρία καὶ ταῦθ' ὑπὸ Θεοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ σοφίας ἐπὶ γῆς φανερωθείσης; Κατὰ γὰρ τὸν μέγαν Διονύσιον καλῷ καλὸν οὐκ ἐναντιοῦται, τῷ ἥττονι τὸ κρεῖττον· ἐγὼ δ' ἂν φαίην ὡς οὐδὲ ἀμβλύνεταὶ ποθ' ὑπ' ἀλλήλων τά γε νοητά, προσθείην δ' ἂν ὅτι καὶ τῆς ἑαυτοῦ καλλονῆς ἕκαστον ἐπίδοσιν λαμβάνει τῇ τοῦ κρείττονος ἐπιφανείᾳ. τί δ' ἂν εἴποι τις, αὐτῆς τῆς καλλοποιοῦ δυνάμεως ἐπιφανείσης; Οὐδὲ γὰρ τὰ «δεύτερα φῶτα», τὰς ὑπερκοσμίους λέγω φύσεις, ὑπὸ τοῦ πρώτου φωτὸς ἀχρειοῦσθαι φαίη τις ἐπιλάμποντος αὐτοῖς· οὐδὲ τὸ πολὺ τούτων ἀποδέον, φῶς δ' ὅμως ὄν, τὸ καθ' ἡμᾶς λέγω λογικὸν καὶ νοερόν, σκότος γέγονε, τοῦ θείου φωτὸς ἐπιφανέντος, καὶ ταῦτ' εἰς τὸ φωτίσαι πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον, εἰς τὸν κόσμον. Ὁ δ' ἀντιταττόμενος τούτῳ, εἴτ' ἄγγελος, εἴτ' ἄνθρωπος, ὡς ἑαυτὸν ἑκὼν στερήσας τοῦ φωτός, ἐγκαταλειφθείς σκότος ἀναπέφηνεν.

[13] Οὕτω τοίνυν καὶ ἡ σοφία ἐκείνη, ἀντιταξαμένη τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ, μωρία γέγονεν. Εἰ δ' ἦν διορατικὴ καὶ ἐξαγγελτικὴ τῆς τοῦ Θεοῦ ἐν τοῖς κτίσμασι σοφίας, φανέρωσις οὖσα τοῦ ἀφανοῦς, ὄργανον ἀληθείας ἀφανιστικὸν ἀγνοίας, ἐκεῖνο κατὰ μέθεξιν ὃ κατ' αἰτίαν τὸ ἀγγελλόμενον, πῶς ἂν ἐμωράνθη, καὶ ταῦθ' ὑπὸ τοῦ τὴν σοφίαν ταύτην ἐκβαλλόντος τῇ κτίσει; Πῶς δ' οὐκ ἂν εἰς αὐτὴν τὴν ἐμφαινομένην τῷ παντὶ τοῦ Θεοῦ σοφίαν τὸ βλάβος ἀναφέρετο τοῦτο; Πῶς δ' ἂν οὐχ ἑαυτῷ μάχοιτο σαφῶς ὁ τῆς εἰρήνης τῆς τε ὅλης καὶ τῆς καθ' ἕκαστον ὑποστάτης, διὰ μὲν τῆς ἐγκαταβληθείσης τῷ κόσμῳ σοφίας διδοὺς σοφίαν, διὰ δὲ τῆς ἑαυτοῦ παρουσίας τούς τε εἰληφότας καὶ τὴν δεδομένην ταύτην μωραίνων σοφίαν; Ἔδει δὲ καὶ ταύτην, οὐκ εἰς τὸ μωράναι, ἀλλ' εἰς τὸ πληρῶσαι παραγενέσθαι, καθάπερ εἰς τὸν πάλαι νόμον, περὶ οὗ ὁ Παῦλος βοᾷ, «νόμον οὖν καταργοῦμεν; μὴ γένοιτο,

[73] *Despre numirile dumnezeieşti* 4, 19, PG 3, 717A.
[74] Ioan Damaschin, *Dogmatica* 17, PG 94, 868B.
[75] Este vorba de Întrupare.
[76] *Romani* 3, 31.

de Dumnezeu şi de înţelepciunii Lui cea arătată pe pământ? Căci, după marele Dionisie, binele nu se opune binelui, superiorul inferiorului[73] – iar eu aş zice că nici cele înţelese cu mintea nu se slăbesc vreodată una pe alta, şi aş adăuga că fiecare primeşte spor de frumuseţe prin arătarea a ceea ce este superior. Şi ce ar mai putea spune cineva, arătându-se puterea făcătoare de bine? Că nici despre „luminile de-al doilea"[74], adică firile mai presus de lume, nu s-ar putea zice că sînt netrebnicite de arătarea Luminii Celei dintâi, Care le luminează pe ele, nici cea care e mult mai prejos de acestea, dar totuşi e lumină – vorbesc de partea noastră raţională şi înţelegătoare –, nu s-a făcut întuneric atunci când s-a arătat lumina dumnezeiască tocmai pentru a lumina tot omul care vine în lume; iar cel ce se împotriveşte Luminii Acesteia, fie înger, fie om, s-a arătat întuneric, cu a sa voie lipsindu-se de lumină şi fiind părăsit.

[13] Aşadar, în acelaşi fel şi înţelepciunea aceea, împotrivindu-se înţelepciunii lui Dumnezeu, a devenit nebunie – că de era străvăzătoare şi vestitoare a înţelepciunii lui Dumnezeu în zidiri, arătare fiind a Celui nearătat, organ al adevărului, care alungă ignoranţa, de-ar fi fost prin împărtăşire ceea ce obiectul vestirii ei este după pricină, cum de ar mai fi fost nebunită, ba chiar de Cel ce a pus această înţelepciune în zidire? Cum să nu fie pusă atunci această hibă pe seama înţelepciunii lui Dumnezeu celei arătate prin toate? Şi cum să nu se războiască cu sineşi în chip limpede Cel ce e fiinţa păcii – atât a celei de obşte, cât şi a fiecăruia în parte –, de vreme ce pe de-o parte dă înţelepciune prin înţelepciunea sădită în lume, iar pe de alta, prin venirea Sa[75], nebuneşte şi această înţelepciune dată şi pe cei care au primit-o? Trebuia, dar, să vină nu ca s-o nebunească, ci ca să o plinească şi pe aceasta, aşa cum a făcut şi cu legea veche, despre care Pavel strigă: „Desfiinţăm, dar, legea? Să nu fie, ci întărim legea"[76], pe

ἀλλὰ νόμον ἰστῶμεν», ὃν καὶ ὁ Κύριος ἐρευνᾶν προτρέπεται, ὡς ἀντεθησαυρισμένην ἔχοντα τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, καὶ πάλιν «εἰ ἐπιστεύετε» φησί, «Μωσῇ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί». Βλέπεις ὑπερβάλλουσαν ὁμολογίαν τοῦ νόμου καὶ τῆς χάριτος; Διὰ τοῦτο, τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς ἐπιφανέντος, βελτίων ἑαυτοῦ γέγονεν ὁ νόμος, τρανωθέντος αὐτῷ τοῦ ἀποθέτου κάλλους, ἀλλ' οὐχ ἡ καθ' Ἕλληνας σοφία· μωρίαν δ' ὑποκαθεζομένην ἔχουσα κομψείᾳ τινὶ καὶ εὐεπείᾳ καὶ πιθανότητι λόγων, τοῦ αἴσχους ἀνακαλυφθέντος αἰσχίων ἐγένετο καὶ τῆς μωρίας δικαίως ἐπώνυμος, οὐ τῆς καθ' ὑπεροχήν, ὡς ὑπὲρ ἔννοιαν οὖσα (τοῦτο γὰρ ἐπωνυμία τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ἀπόῤῥητος), ἀλλὰ τῆς κατ' ἔλλειψιν ἀληθείας ἐχομένης γνώσεως, ὡς καὶ τοῦ προσήκοντος ἀπολειφθεῖσα τῇ κατ' ἄνθρωπον σοφίᾳ τέλους, οὐκ ἀπολειφθεῖσα δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ εἰς πᾶν τοὐναντίον ἀποβουκοληθεῖσα καὶ τοῦ μὲν ψεύδους ὡς ἀληθείας ἀντεχομένη, τῆς δ' ἀληθείας ὡς ψεύδους καταψεύδεσθαι πειρωμένη, καὶ ἐπανιστᾶσα τὴν κτίσιν κατὰ τοῦ κτίσαντος, ἥσπερ καὶ νῦν ἔργον ἐπανιστάναι κατά τε τοῦ Πνεύματος καὶ τῶν πνευματικῶν ἔργων καὶ ἀνδρῶν τὰς τοῦ Πνεύματος γραφάς.

[14] Οὔκουν διορατικὴ καὶ ἐξαγγελτική ἐστι τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ἡ τῶν ἔξω σοφῶν μεμωραμένη φιλοσοφία. Πῶς γάρ, δι' ἧς οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος τὸν Θεόν; Εἰ δ' ἀλλαχοῦ φησιν ὁ Παῦλος ὅτι «γνόντες τὸν Θεόν, οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν», οὐχ ἑαυτῷ μάχεται ὁ τῆς εἰρήνης μαθητής, τῆς δ' ἐν ἡμῖν αὐτοῖς παρὰ Χριστοῦ μόνου διδομένης ὑπερκοσμίου εἰρήνης κληρονόμος· ἀλλ' ἦλθον μέν, φησίν, εἰς ἔννοιαν θεοῦ, ἀλλ' οὐχὶ τὴν πρέπουσαν Θεῷ· οὐδὲ γὰρ πανουργόν, οὐ παντοδύναμον, οὐ παντεπίσκοπον, οὐ μόνον ἄναρχόν

[77] *Ioan* 5, 39. [78] *Ioan* 5, 46.

[79] Prin acest termen, autorul vrea să sugereze dezbaterea, îndoiala, discuția specifice dialecticii.

[80] ἀποβουκολέω se referă la ruperea oilor de turmă, la îndepărtarea lor de hrana stânei.

care şi Domnul ne îndeamnă s-o cercetăm, ca pe una ce are învistierită în sineşi viaţa veşnică[77] – şi zice, iarăşi: „Dacă aţi fi crezut lui Moisi, aţi fi crezut şi Mie"[78]. Vezi ce covârşitoare potrivire între lege şi har? De aceea, când S-a arătat Lumina Cea adevărată, legea a devenit mai bună decât sineşi, înteţindu-se frumuseţea pusă în ea, dar nu s-a întâmplat acelaşi lucru şi cu înţelepciunea elinilor – şi aceasta, nebunie ascunsă având sub o anumită eleganţă, elocinţă şi plauzibilitate[79] a cuvintelor, atunci când s-a dat în vileag ruşinea, a devenit şi mai de ruşine şi pe bună dreptate a luat numele nebuniei – nu al celei prin covârşire, ca fiind mai presus de gând (fiindcă aceasta este numire negrăită a înţelepciunii lui Dumnezeu), ci al cunoaşterii ce prin lipsă se ţine de cunoaşterea adevărului, de vreme ce şi de scopul cuvenit al înţelepciunii omeneşti s-a lipsit (şi nu numai s-a lipsit, ci s-a răzleţit[80] spre ceva cu totul potrivnic şi se ţine de minciună ca de adevăr, iar pe adevăr încearcă să-l vădească de mincinos) şi răscoală zidirea împotriva Ziditorului[81], [înţelepciune] a cărei lucrare şi acum este cea de a pune scrierile Duhului împotriva Duhului şi a lucrărilor şi bărbaţilor duhovniceşti.

[14] Aşadar, filosofia înţelepţilor din afară nu este străvăzătoare şi vestitoare a înţelepciunii lui Dumnezeu – căci cum ar putea să fie aşa cea prin care lumea nu L-a cunoscut pe Dumnezeu? Iar dacă Pavel zice altundeva că, deşi L-au cunoscut pe Dumnezeu, nu L-au slăvit ca pe Dumnezeu[82], nu se luptă cu sineşi ucenicul păcii şi moştenitorul păcii celei mai presus de lume, date în noi înşine de singur Hristos, ci zice că au ajuns la noţiunea de dumnezeu, dar nu la aceea cuvenită lui Dumnezeu, de vreme ce nu doar că nu l-au socotit pe Acesta singur fără obârşie şi nezidit, ci nu L-au

[81] Vezi şi Nichita Stithatul, *Despre suflet*, 34, 46, Hristou, p. 104. Ed. Darrouzes, p. 96.
[82] *Romani* 1, 21.

τε καὶ ἄκτιστον ἐδόξασαν αὐτόν. Διόπερ ἀπὸ τῶν κατ' αὐτοὺς ἐκείνων χρόνων ἐγκαταλειφθέντες ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὡς καὶ τοῦτ' ἔδειξεν ὁ Παῦλος, εἰς ἀδόκιμον οἱ σοφοὶ παρεδόθησαν νοῦν, λατρεύοντες τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα καὶ τῷ βορβόρῳ τῶν αἰσχρῶν καὶ πονηρῶν ἐγκαλινδούμενοι παθῶν· οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ νόμους ἔθεντο καὶ λόγους συνεγράψαντο (φεῦ τοῦ πάθους, φεῦ τῆς ἀπάτης) ὁμολόγους τοῖς δαίμοσι καὶ συνηγόρους τοῖς πάθεσιν. Ὁρᾷς ὡς ἀρχῆθεν ἔχει καὶ αὐτόθεν τὴν μωρίαν ἡ φιλοσοφία τῶν κοσμικῶν φιλοσόφων, ἀλλ' οὐχ ὑπὸ συγκρίσεως ἔλαβεν αὐτήν; Ὁ τοίνυν ἀποδοκιμάσας αὐτὴν ἐξ οὐρανοῦ τότε, τῆς ἀληθείας διαπεσοῦσαν, καὶ νῦν ἐλθὼν εἰς τὴν γῆν, ὡς τῇ τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος ἀντιταττομένη ἁπλότητι δικαίως ἐμώρανε· διόπερ εἴ τις αὖθις ταύτῃ προσέχει τὸν νοῦν, ὡς παρ' αὐτῆς θεογνωσίαν ὁδηγεῖσθαι μέλλων ἢ ψυχῆς σχήσειν κάθαρσιν, τοῦτ' αὐτὸ πάσχει καὶ μωραίνεται σοφὸς ὤν. Καὶ τοῦ παθεῖν τοῦτο δεῖγμα σαφές, ἓν μὲν καὶ πρῶτον, τὸ μὴ προσίεσθαι πίστει τὰς παραδόσεις ἃς παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων ἐν ἁπλότητι παρειλήφαμεν, εἰδότες κρείττους οὔσας καὶ σοφωτέρας ἢ κατ' ἀνθρωπίνην ἔτασιν καὶ ἐπίνοιαν, καὶ δι' ἔργων φανερουμένας, ἀλλ' οὐχὶ διὰ λόγων ἀποδεικνυμένας· καὶ τοῦτ' ἴσασι καὶ συμμαρτυρήσουσι πάντες, οἱ μὴ προσέμενοι μόνον, ἀλλὰ καὶ πείρᾳ καρπωσάμενοι τὴν ἐκ τούτων ὠφέλειαν καὶ παρ' ἑαυτῶν ἔργῳ γνόντες ὅτι τὸ «μωρὸν τοῦ Θεοῦ σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐστίν».

[15] Ἀλλ' ἓν μὲν δὴ τοῦτο καὶ πρῶτον ἱκανὸν τεκμήριον τῶν μεμωραμένων σοφῶν. Δεύτερον δὲ καὶ μεῖζον, κατὰ τῶν ἐν ἀφελότητι καρδίας παραδεχομένων ἐκείνας ἐπιστρατεύειν τοῦ μεμωραμένου καὶ κατηλογημένου λόγου τὴν δύναμιν καὶ κατὰ τοὺς παραθεωρήσαντας ἐκείνους καὶ τῷ κτίστῃ τὴν κτίσιν ἐπαναστήσαντας παραθεωρεῖν τὰ τοῦ Πνεύματος λόγια καὶ ταῖς μυστικαῖς τοῦ Πνεύματος

[83] *Romani* 1, 28. [84] *Romani* 1, 25. [85] *Romani* 1, 25.

socotit nici atotlucrător, nici atotputernic, nici atotasuprăveghetor. Drept aceea, părăsiţi fiind de Dumnezeu încă din vremea acelora, precum aşijderea a arătat Pavel, au fost daţi întru minte nepricepută[83], închinându-se zidirii în locul Ziditorului[84] şi tăvălindu-se în mocirla patimilor celor de ruşine şi rele – şi nu numai atât, dar au pus şi legi, au scris şi lucrări (vai, ce patimă! vai, ce înşelare!) împreună-glăsuitoare cu dracii şi grăitoare în apărarea patimilor. Vezi că de la început şi de la sineşi are nebunia filosofia filosofilor lumeşti şi că nu prin comparaţie a primit această caracterizare? Aşadar, Cel ce din cer a lepădat-o pe ea atunci, pentru că a căzut de la adevăr, şi acum, venind pe pământ, pe bună dreptate a nebunit-o ca pe una ce se împotriveşte simplităţii evanghelicei propovăduiri. Prin urmare, dacă cineva iarăşi va lua aminte la aceasta ca și cum va fi călăuzit de ea la cunoaşterea lui Dumnezeu sau va dobândi prin ea curăţirea sufletului, chiar asta păţeşte, adică este nebunit, înţelept fiind. Şi prima dovadă limpede că asta păţeşte e, mai întâi, că nu se apropie cu credinţă de predaniile pe care le-am primit întru simplitate de la sfinţii Părinţi, ştiindu-le [noi] a fi mai bune şi mai înţelepte decât cele iscodite și gândite de către oameni şi a fi vădite prin fapte, nu dovedite prin cuvinte – şi aceasta o ştiu şi-o vor mărturisi toţi cei ce nu doar că se apropie de ele, ci au şi tras din acestea prin cercare folosul şi de la ei înşişi au cunoscut cu fapta că ceea ce este nebun al lui Dumnezeu este mai înţelept decât oamenii.[85]

[15] Acesta este însă doar primul argument îndestulător despre înţelepţii cei nebuniţi; al doilea, şi mai puternic decât el, este cel că puterea cuvântului nebunit şi cu totul îndobitocit se oşteşte împotriva celor ce au primit [predaniile] acelea întru simplitatea inimii şi că, precum aceia au cercetat zidirea şi au împotrivit-o Ziditorului, cercetează cuvintele Duhului și atacă prin ele lucrările de taină ale Duhului,

ἐνεργείας, κρεῖττον ἢ λόγος ἐν τοῖς κατὰ πνεῦμα ζῶσιν ἐνεργουμέναις δι' αὐτῶν ἐπιτίθεσθαι. Τρίτον δὲ καὶ σαφέστερον, ἐκ θεοῦ καθάπερ καὶ τοὺς προφήτας σεσοφίσθαι λέγειν τοὺς ἀσόφους ἐκείνους σοφούς, καίτοι σαφῶς ὁ Πλάτων, τοὺς κατ' αὐτοὺς διαφέροντας ἐπαινῶν, ἐν ἐγκωμίου μεγίστη μοίρᾳ τίθεται δεῖξαι μεμηνότας αὐτούς. «Καὶ ὃς ἄν», φησίν, «ἄνευ δαιμόνων ἐπιπνοίας ἐπὶ ποιητικοὺς λόγους ἀφίκηται, ἀτελὴς αὐτός τε καὶ ἡ ποίησις, καὶ ὑπὸ τῆς τῶν μαινομένων ἡ τοῦ σωφρονοῦντος ἠφανίσθη». Καὶ αὐτὸς δὲ διὰ Τιμαίου μέλλων περὶ κόσμου φύσεως φιλοσοφεῖν, εὔχεται μηδὲν εἰπεῖν ὅ τι μὴ τοῖς θεοῖς φίλον. Ἡ δὲ τοῖς δαίμοσι φίλη φιλοσοφία, πῶς ἂν εἴη Θεοῦ τε καὶ ἐκ Θεοῦ; Τῷ δὲ Σωκράτει συνῆν δαιμόνιον, ᾧ δήπου καὶ μεμύηται, τάχα δὲ καὶ τὴν σοφίαν ἄριστος ὑπ' αὐτοῦ μεμαρτύρηται. Θεὸν δ' Ὅμηρος ἄδειν δι' αὐτοῦ τὴν Ἀχιλλέως ἀνδροφόνον μῆνιν προτρέπεται, παρέχων ἑαυτὸν ὡς ὀργάνῳ χρῆσθαι τῷ δαίμονι καὶ τῆς αὐτοῦ σοφίας καὶ εὐεπείας τὴν αἰτίαν ἐπ' αὐτὴν ἀναφέρων. Ἡσιόδῳ δ' οὐκ ἀπέχρησεν ὑφ' ἑνὸς ἐνεργεῖσθαι δαίμονος, ἅτε τῆς *Θεογονίας* ὄντι ποιητῇ, διόπερ ἐννέα κατὰ ταὐτὸ πρὸς ἑαυτὸν ἐπισπᾶται, νῦν μὲν ἐκ Πιερίας νῦν δ' ἐξ Ἑλικῶνος, δικαιότατα· καὶ γὰρ ὑπ' αὐτῶν αὐτῷ δοθείσης, ὕας βόσκοντι κατ' οὖρος, δάφνης φαγῶν ἑλικωνίτιδος, σοφίης ἐμπέπληστο παντοίης. Ἄλλῳ δ' ἄλλος θεῶν «ἑῆς ἐνεκάρπισεν ἀλκῆς». Ἕτερος δ' ἑαυτοῦ μάρτυς γίνεται, «πάντ' ἐδάην» λέγων «μούσᾳ θεόφραδι». Ἄλλος δ' ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς, πάντα φεῦ χορεῦσαι τὸν μουσῶν ἐπεύχεται χορόν, ὡς ὑπὸ μὲν Ἑπταπόρης τάχα τῆς Πιέρου τὰς ἑπτὰ μάθοι ζώνας καὶ τοὺς ἑπτὰ ἀστέρας τοὺς πλανήτας καὶ ὅσα κατ' αὐτούς, ὑπὸ δ' Οὐρανίας τῆς Διὸς τὴν

[86] *Faidros* 245a. [87] *Timaios* 25c.
[88] Platon, *Apologia* 20e. Xenofon, *Comentarii*, 1, 4.
[89] *Iliada* 1, 1. [90] Vezi prologul „Theogoniei".

care în cei ce trăiesc după Duhul sînt lucrate în chip mai presus de cuvânt. Argumentul al treilea, și mai limpede, este spusa că acei înțelepți neînțelepți au fost înțelepțiți de la Dumnezeu la fel ca prorocii, deși Platon, lăudând pe cei de seamă dintre ei, îi ridică limpede în slăvi pe ei, nebuniții, şi zice: „Cel ce fără inspirațiile demonilor ajunge la cuvintele poetice nedesăvârşit este, și nedesăvârşită e poezia lui, și poezia nebunilor o face să piară pe a celui cumpătat"[86]. Ba chiar el însuşi, având a filosofa în „Timaios" cu privire la natura lumii, se roagă ca nu cumva să spună ceva care n-ar fi pe placul zeilor[87] – iar filosofia pe placul dracilor cum ar fi a lui Dumnezeu şi de la Dumnezeu? De pildă, Socrate era întovărăşit de un demon, care, pesemne, l-a şi inițiat, şi poate că acesta a fost cel ce a dat mărturie că Socrate era cel mai presus cu înțelepciunea[88]. Tot prin el o îndeamnă Homer pe zeiță să cânte mânia ucigătoare de bărbați a lui Ahile[89], oferindu-se pe sine ca organ [muzical] demonului şi punând pe seama acestuia pricina înțelepciunii şi elocinței sale, iar lui Hesiod, poetul „Theogoniei", adică al naşterii zeilor fiind, nu i-a fost de ajuns a sta sub lucrarea unui singur demon, drept care trage la sine nouă deodată, ba din Pieria, ba din Helicon – şi nu degeaba, fiindcă „râmătorii pre munte păscându-i, laur mâncat-au de-acolo şi de toată înțelepciunea umplutu-s-au"[90]. Altuia altul dintre zei „i-a dat ca roadă vârtutea"[91]. Altul se face martor sieşi, spunând: „Toate le-am învățat de la muza cea zeieşte glăsuitoare"[92]. Altul se roagă ca toată ceata muzelor să dănțuiască pe sufletul lui (ferească Sfântul de aşa ceva!), aşa încât, chipurile, să afle de la Heptapora din Pieria[93] cele şapte zone cereşti, şi cei şapte aştri-planete, şi toate câte-s legate de acestea, de la Urania a lui Zeus tot restul astrologiei,

[91] *Apud* Sinesie al Cyrenei, *Despre vise*, 3, PG 66, 1289A.
[92] Vezi la Tzetzis, *Hilietirides* 12, 149. Palama redă modificat textul, care în original este: „toate le-am învățat, o, muze proroceşti".
[93] Una dintre cele şapte muze, potrivit unei liste date de Tzetzis.

ἄλλην πᾶσαν ἀστρολογίαν, ὑπὸ δὲ τῶν ὑπολοίπων καὶ κατ' αὐτοὺς ἐφόρων τῶν κάτω τὰ ἐπὶ γῆς.

[16] Τί δὴ φῄς, σοφίαν ἐροῦμεν ἔχειν Θεοῦ τοὺς τοιαῦτα περὶ σφῶν αὐτῶν λέγοντας ἀριδήλως; Οὐχ, ἕως ἂν ἡμῶν αὐτῶν ὦμεν καὶ τῆς ὄντως σοφίας θεραπευταί, ἥτις εἰς κακότεχνον καὶ δαίμοσι φίλην οὐκ εἰσέρχεται ψυχήν· κἂν εἰσελθοῦσα φθάσῃ, μεταβαλούσης ἐπὶ τὸ χεῖρον ἀφίπταται. «Πνεῦμα γὰρ ἅγιον παιδείας ἀπαναστήσεται ἀπὸ λογισμῶν ἀσυνέτων», κατὰ Σολομῶντα τὸν Θεοῦ σοφίας εὐμοιρηκότα καὶ περὶ αὐτῆς συγγραψάμενον. τί δὲ ἀσυνετώτερον τῶν μέγα φρονούντων ἐπὶ τῷ δαίμοσι τελεῖσθαι καὶ προσμαρτυρούντων ἐκείνοις τὴν χορηγίαν τῆς σφετέρας σοφίας; Οὐ γὰρ περὶ φιλοσοφίας ἡμεῖς ἁπλῶς λέγομεν ἅττα λέγομεν νῦν, ἀλλὰ περὶ τῆς τῶν τοιούτων φιλοσοφίας. Εἰ γὰρ καὶ κατὰ Παῦλον οὐ δύναταί τις «ποτήριον Κυρίου πίνειν καὶ ποτήριον δαιμονίων», πῶς ἂν δυνηθείη τις Θεοῦ σοφίαν ἔχειν καὶ ὑπὸ δαιμόνων ἐμπνεῖσθαι; Οὐκ ἔστι τοῦτο, οὐκ ἔστιν. Εἰ γὰρ καὶ Παῦλος ἔστιν οὗ φησιν ὡς «ἐν σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος τὸν Θεόν», οὐ τὴν ἐν τοῖς ἀσόφοις ἐκείνοις ἐγγεγενημένην σοφοῖς «Θεοῦ σοφίαν» ἐκάλεσεν, ἄπαγε, τὴν δ' ἐγκαταβεβλημένην ὑπὸ τοῦ κτίστου τοῖς κτίσμασιν, ἣν ὁ γνοὺς ἄγγελον οὖσαν Θεοῦ, Θεὸν ἐπέγνω τὸν δι' αὐτῆς ἀγγελλόμενον καὶ γνῶσιν ἔχει τῶν ὄντων ἀληθῆ καὶ Θεοῦ σοφίαν τρόπον ἕτερον, Θεοῦ σοφίας ἐπιγνώμων γενόμενος. «Ἐχρῆν γάρ», φησίν ὁ μέγας Διονύσιος, «διὰ τῆς γνώσεως τῶν ὄντων πρὸς τὸν αἴτιον τῶν ὄντων ἀνάγεσθαι τούς γε ἀληθεῖς φιλοσόφους».

[17] Εἰ γοῦν ὁ ἀληθὴς φιλόσοφος ἀνάγεται πρὸς τὸν αἴτιον, ὁ μὴ ἀναγόμενος οὐκ ἀληθής, οὐδ' ἔχων σοφίαν,

[94] Vezi la Tzetzis, Comentarii la Munci şi Zile, 23.
[95] *Înţelepciune lui Solomon* 1, 5.
[96] *I Corinteni* 10, 21.
[97] *I Corinteni* 1, 21.
[98] *Epistola 7*, PG 3, 1080B.

iar de la celelalte, care, după părerea lor, veghează asupra celor de jos, să afle cele de pe pământ[94].

[16] Ce zici, vom spune că pe înțelepciunea lui Dumnezeu au avut-o cei ce spun vădit despre ei înşişi unele ca acestea? Nu, câtă vreme sîntem în toate mințile şi slujitori ai înțelepciunii adevărate, care nu intră în sufletul cel mârşav şi plăcut demonilor, şi dacă a apucat să intre în el îşi ia zborul de acolo când sufletul se schimbă în rău. „Căci Duhul Sfânt al învățăturii Se va depărta de la gândurile cele fără pricepere"[95], după Solomon, cel ce a avut parte de înțelepciunea lui Dumnezeu şi a scris despre aceasta. Ce poate fi mai nepriceput decât cei ce se fudulesc că sînt (de)săvârşiți de demoni şi mărturisesc că aceia sînt obârşia înțelepciunii lor? Fiindcă nu spun aceste lucruri despre filosofie în general, ci despre filosofia unora ca aceştia. Că dacă, şi potrivit lui Pavel, nu poate cineva să bea „paharul Domnului și paharul dracilor"[96], cum ar putea cineva să aibă înțelepciunea lui Dumnezeu și să fie însuflat de draci? Nu, nu, nu este aşa. Că deşi Pavel zice undeva că prin înțelepciunea lui Dumnezeu lumea nu l-a cunoscut pe Dumnezeu[97], nu a numit-o „înțelepciunea lui Dumnezeu" pe cea odrăslită în înțelepții aceia neînțelepți – departe de noi aceasta! –, ci pe cea sădită de Ziditor în zidire, pe care cunoscând-o omul că este vestitoare a lui Dumnezeu, L-a cunoscut pe Dumnezeu, Cel vestit de ea, și are cunoașterea adevărată a celor ce sînt şi, în alt înțeles, înțelepciunea lui Dumnezeu, ajungând să discearnă înțelepciunea lui Dumnezeu. Că zice marele Dionisie: „trebuia ca – prin cunoaşterea celor ce sînt, cea bine numită de dumnezeiescul Pavel 'înțelepciunea lui Dumnezeu' – la Pricinuitorul celor ce sînt să urce filosofii adevărați"[98].

[17] Şi atunci, dacă adevăratul filosof urcă la Pricinuitor, cel ce nu urcă nu e adevărat, nici nu are înțelepciune, ci un fel de

ἀλλ' οἷον σοφίας ἀληθινῆς ἀπατηλὸν εἴδωλον καὶ στέρησιν σοφίας, ἀλλ' οὐ σοφίαν. Τὴν γοῦν τῆς σοφίας στέρησιν, πῶς ἂν εἴη «Θεοῦ σοφίαν» προσεπεῖν; Ἄλλως τε καὶ ὁ δαιμόνιος νοῦς, ᾗ νοῦς, καλόν, ᾗ δ' ἑαυτῷ κακῶς χρῆται, πονηρόν· καίτοι μέτρα κόσμου, διεξόδους τε καὶ συνόδους καὶ διορισμοὺς τῶν κινουμένων κρεῖττον οἶδεν ἡ καθ' ἡμᾶς, μὴ θεοφιλῶς δὲ τῇ γνώσει χρώμενος, νοῦς ἐστιν ἄνους καὶ ἐσκοτισμένος. Τὸν ἴσον ἄρα τρόπον καὶ ἡ καθ' Ἕλληνας σοφία διὰ τῆς ἐν τοῖς κτίσμασι Θεοῦ σοφίας, καθ' ἣν τὴν ἑτέρου φθορὰν γένεσιν ἐποίησεν ἑτέρου, πειρωμένη δεῖξαι τὸν Θεὸν οὐ τῶν ὅλων Κύριον, οὐδὲ κτίστην τοῦ παντός, τῷ μὴ συνορᾶν μηδὲν ἐκ μηδαμῇ μηδαμῶς γινόμενον καὶ οὕτω τὸ τοῦ ὄντως Θεοῦ ἀποσαμένη σέβας καὶ τοῖς θείοις οὐχ ὁσίως, κατ' αὐτὸν τὸν μέγαν Διονύσιον ἐπὶ τὰ θεῖα χρησαμένη καὶ παρὰ τοῦτο μωρὰ καὶ ἄσοφος γεγονυῖα, πῶς ἂν εἴη Θεοῦ σοφία. Διὸ καὶ ὁ Παῦλος διττὸν ἡμῖν ἐνταυθοῖ δεικνύς τὸ τῆς σοφίας εἶδος, «ἐν σοφίᾳ», φησί, «Θεοῦ, διὰ τῆς σοφίας οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος τὸν Θεόν». Ὁρᾷς ὅτι τὴν μὲν σοφίαν εἶπε τοῦ Θεοῦ, τὴν δὲ ψιλὴν σοφίαν καὶ αἰτίαν τοῦ μὴ γνῶναι τὸν Θεόν; Αὕτη δέ ἐστιν ἡ τοῖς Ἕλλησιν ἐξευρημένη, παρὰ τὴν τοῦ Θεοῦ ἑτέρα, τῷ διπλασιασμῷ τοῦ τῆς «σοφίας» ὀνόματος φανερωθεῖσα. τί γὰρ καὶ προϊών φησιν οὗτος ὁ θεόσοφος; «Ἡμεῖς δὲ λαλοῦμεν Θεοῦ σοφίαν»· ἄρ' οὖν ἢ ἐκεῖνοι κατὰ τοῦτον ἢ οὗτος κατ' αὐτούς; Οὐμενοῦν· διὸ καὶ αὐτὸς τοῦτ' ἀπαγορεύων, «σοφίαν» φησίν, «Θεοῦ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείος, σοφίαν δὲ οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τοῦ

---

[99] *Despre numirile dumnezeiești*, 4, 23, PG3, 725AB.
[100] Adică universului.
[101] Este, probabil, vorba de accepțiunea pe care o dă Platon termenului *διορισμός* în *Timaios* 38c6.
[102] Adică prin înțelepciunea pe care au primit-o zidirile de la Dumnezeu ca dar natural pe care l-au pervertit.

idol înşelător al adevăratei înţelepciuni şi lipsă de înţelepciune, dar nu înţelepciune – iar lipsa de înţelepciune cum ar putea fi numită „înţelepciunea lui Dumnezeu"? De altfel, şi mintea drăcească, întrucât este minte, este bună, dar întrucât se foloseşte de ea însăşi [în chip] rău, e rea[99] – şi, deşi ştie mai bine decât noi măsurile zidirii[100], orbitele şi conjuncţiile celor mişcătoare şi felul cum însemnează ele timpul[101], de vreme ce nu în chip iubitor de Dumnezeu se foloseşte de cunoaştere este [o] minte este făr'-de-minte şi întunecată. Într-acelaşi chip, deci, şi înţelepciunea elinilor, care prin înţelepciunea lui Dumnezeu cea din zidiri[102], potrivit căreia [El] a făcut ca stricarea[103] unuia să fie naşterea altuia, încearcă să-L arate pe Dumnezeu nu Domn al tuturor, nici Ziditor a tot, nepricepând că de nicăieri nu se poate face nicidecum ceva, şi a lepădat astfel cinstirea adevăratului Dumnezeu, şi în chip necuvios se slujeşte – după [cum spune] marele Dionisie[104] – de cele dumnezeieşti spre [a dobândi] cele dumnezeieşti, şi din pricina aceasta ajunge nebună şi neînţeleaptă, cum ar putea fi [una ca aceasta] înţelepciune a lui Dumnezeu? De aceea şi Pavel, arătându-ne aici că de două feluri este înţelepciunea, zice: „Întru înţelepciunea lui Dumnezeu, lumea nu a cunoscut prin înţelepciune pe Dumnezeu"[105]. Vezi că pe una a numit-o „înţelepciune a lui Dumnezeu", iar pe cealaltă numai „înţelepciune" şi pricină a necunoaşterii lui Dumnezeu? Or, aceasta [din urmă] este cea cercetată de elini, alta decât cea a lui Dumnezeu, arătată prin a doua folosire a substantivului „înţelepciune": pentru că ce zice, mergând mai departe, acest înţelept al lui Dumnezeu? „[Pe când] noi grăim înţelepciunea lui Dumnezeu"[106]. Oare împreună-glăsuiesc aceştia cu el sau el cu dânşii? Nicidecum. Iată de ce şi el, respingând aceasta, zice: „Noi grăim înţelepciunea lui Dumnezeu în cei desăvârşiţi, înţelepciune nu a veacului acestuia, nici a stăpânitorilor

[103] Am putea spune, mai pretenţios, „descompunerea".
[104] *Epistola 7*, PG 3, 1080B. [105] *I Corinteni* 1, 21. [106] *I Corinteni* 2, 6.

αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων» καὶ «ἣν οὐδείς τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου ἔγνωκεν». Αὕτη δ' ἡ σοφία ἐν ἡμῖν ἐστιν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, «ὃς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ». Ἐκείνη δ' ἐν ἐκείνοις οὐκ ἦν, ἀλλ' ἐν τοῖς ὑπ' ἐκείνων ἐρευνωμένοις κτίσμασιν, ὧν τοὺς λόγους ἐζητηκότες διὰ βίου, ἦλθον μὲν πως εἰς ἔννοιαν Θεοῦ, τῆς μὲν φύσεως καὶ τῆς κτίσεως ἀφορμὰς χορηγούσης οὐ μικράς, τῶν δὲ δαιμόνων δαιμονίως οὐκ ἀπειργόντων· πῶς γὰρ ἂν θεοὶ ἐνομίσθησαν μηδαμῶς Θεοῦ ἐννοίας τὴν ἀνθρωπίνην εἰσελθούσης διάνοιαν;

[18] Οὐκοῦν ἦλθον μὲν εἰς ἔννοιαν ἐκεῖνοι Θεοῦ τὴν τῶν αἰσθητῶν φύσιν ἐξητακότες, ἀλλ' οὐχὶ τὴν ἀξίαν καὶ τῇ μακαρίᾳ φύσει προσήκουσαν· «ἐσκοτίσθη γὰρ ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία» ὑπὸ τῶν κακομηχάνως μυούντων πονηρῶν δαιμόνων· πῶς γὰρ ἂν οὗτοι θεοὶ ἐνομίσθησαν, πῶς δ' ἂν ἐπιστεύθησαν πολυθεΐαν διδάσκοντες, ἀξίας Θεοῦ ἐννοίας ἐπιφαινομένης τῇ διανοίᾳ; Διὰ τοῦτο οἱ τῆς ἀνοήτου καὶ μωρᾶς σοφίας ἐκείνης καὶ ἀπαιδεύτου παιδείας ἐπειλημμένοι καὶ Θεοῦ καὶ φύσεως κατεψεύσαντο, τὴν μὲν εἰς δεσποτείαν ἀναγαγόντες, τὸν δὲ τῆς δεσποτείας, τό γε εἰς αὐτοὺς ἧκον, κατενεγκόντες, δαίμοσί τε τὸ θεῖον ἐπιφημίσαντες ὄνομα καὶ τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν εὑρεῖν, ὃ προὔργου καὶ διὰ σπουδῆς ἦν αὐτοῖς, τοσούτου δεήσαντες, ὡς ἔμψυχα μὲν εἰπεῖν τὰ ἄψυχα, πρὸς δὲ καὶ κρείττονος ἢ τῆς καθ' ἡμᾶς μετειληχέναι ψυχῆς, λογικὰ δὲ τὰ ἄλογα, τῆς γὰρ ἀνθρωπίνης δεκτικὰ ψυχῆς, κρείττους δ' ἢ καθ' ἡμᾶς τοὺς δαίμονας καὶ κτίστας, ὢ τῆς ἀσεβείας ἡμῶν, συναΐδια δὲ

107 *I Corinteni* 2, 6. 108 *I Corinteni* 2, 8.
109 *I Corinteni* 1, 30. 110 În elini.
111 Adică „au ajuns la o gândire, la un înțeles, și-au făcut o gândire despre". Vezi Plutarh, *Despre învățăturile naturale preferate de către filosofi*, 1, 6.
112 Firea lui Dumnezeu. 113 *Romani* 1, 21.
114 Asupra naturii, adică.

veacului acestuia celor desfiinţaţi"[107], şi „pe care nimeni din stăpânitorii veacului acestuia nu a cunoscut-o"[108]. Iar înţelepciunea aceasta este în noi întru Hristos Iisus, „Care S-a făcut nouă înţelepciune de la Dumnezeu"[109], pe când aceea nu era în ei[110], ci în zidirile cercetate de ei, ale căror raţiuni/logosuri cercetându-le toată viaţa lor, au ajuns oarecum la noţiunea de dumnezeu[111], pentru că firea şi zidirea [ne] dau prilejuri nu mărunte [spre aceasta], dracii nepunând piedică, [dar] cu drăcesc cuget [făcând aceasta] – căci cum ar mai putea fi socotiţi dumnezei dacă noţiunea de dumnezeu n-ar fi pătruns defel în gândirea omenească?

[18] Aşadar, cei ce au cercetat firea celor simţite [trupeşte] au ajuns la noţiunea de dumnezeu, dar nu la cea vrednică de fericita fire[112] şi cuvenită ei, „că a fost întunecată inima lor cea nepricepută"[113] de către viclenii diavoli care iniţiază în chip mârşav – căci cum ar mai fi fost socotiţi dumnezei aceştia şi cum li s-ar mai fi dat crezare când îi învăţau [pe oameni] politeismul dacă gândirii [omeneşti] i s-ar fi arătat acea noţiune de dumnezeu care e vrednică [de Dumnezeu]? Pentru aceasta, cei ce au dobândit acea neroadă şi nebună înţelepciune şi instruirea cea neinstruită minţit-au asupra lui Dumnezeu şi asupra firii[114], pe aceasta ridicând-o la stăpânie, iar pe El coborându-L [din stăpânie] pe cât ţinea de dânşii şi dracilor dându-le Dumnezeiescul nume[115] şi fiind aşa departe de aflarea cunoaşterii celor ce sînt – [aflare] pe care o socoteau de însemnătate şi pentru care se sârguiau – încât însufleţite le-au [socotit şi] numit pe cele neînsufleţite (ba chiar au zis că au parte de un suflet mai presus de al nostru), cuvântătoare pe cele necuvântătoare[116] (întrucât pot primi, [chipurile], suflet omenesc), de diavoli au spus că sînt mai presus de noi şi – o, ce necinstire [de Dumnezeu]!

---

[115] Adică: dracilor atribuindu-le calitatea de [Dumne]zeu şi, prin urmare, chemându-i cu acest nume.

[116] Sau: 'raţionale' pe cele iraţionale.

τῷ Θεῷ καὶ ἄκτιστά τε καὶ ἄναρχα, οὐ τὴν ὕλην μόνον καὶ τὴν τοῦ κόσμου παντός, ὡς αὐτοὶ λέγουσι, ψυχήν, καὶ τὰ τῶν νοερῶν μὴ ἐνημμένα πάχος σώματος, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τὰς ἡμετέρας ψυχάς. τί οὖν; Θεοῦ σοφίαν ἔχειν τοὺς ταῦτα τύτῃ φιλοσοφήσαντας ἐροῦμεν; Ἢ σοφίαν ὅλως ἀνθρωπίνην γοῦν; Μὴ ποθ' οὕτω μανείη τις τῶν καθ' ἡμᾶς. «Δένδρον γὰρ ἀγαθὸν καρποὺς πονηροὺς οὐ ποιεῖ», κατὰ τὸν τοῦ Κυρίου λόγον. Ἐγὼ γὰρ ἐπ' ἐμαυτοῦ λογιζόμενος, οὐδ' ἀνθρωπίνην δικαίαν εἶναι προσειρῆσθαι νομίζω τὴν σοφίαν ἐκείνην, ἐπὶ τοσοῦτον οὖσαν ἑαυτῇ ἀνακόλουθον ὡς τὰ αὐτὰ λέγειν ἔμψυχά τε καὶ ἄψυχα, λογικά τε καὶ ἄλογα καὶ τὰ μηδὲ πρὸς αἴσθησιν ὁπωσοῦν πεφυκότα, μηδ' ὄργανον ὅλως ἐσχηκότα τοιαύτης δυνάμεως, χωρητικὰ λέγειν τῶν ἡμετέρων ψυχῶν. Εἰ δὲ ὁ Παῦλος ἀνθρωπίνην σοφίαν ἔστιν οὗ λέγει ταύτην («τὸ γὰρ κήρυγμά μου», φησίν, «οὐκ ἐν πειθοῖς ἀνθρωπίνης· σοφίας λόγοις», καὶ πάλιν «λαλοῦμεν οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις») ἀλλὰ καὶ σοφοὺς κατὰ σάρκα, μωρανθέντας, συζητητὰς τοῦ αἰῶνος τούτου τοὺς κεκτημένους ταύτην ἀξιοῖ καλεῖν καὶ τὴν σοφίαν αὐτῶν παραπλησίως τῶν προσρημάτων, σοφίαν γὰρ καὶ ταύτην μεμωραμένην, σοφίαν καταργουμένην καὶ κενὴν ἀπάτην, σοφίαν τοῦ αἰῶνος τούτου καὶ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων.

[19] Ἐγὼ δὲ καὶ τοῦ λέγοντος ἀκούω πατρὸς «οὐαὶ σώματι, ὅταν μὴ τὴν ἔξωθεν προσενέγκηται τροφήν, καὶ οὐαὶ ψυχῇ, ὅταν μὴ τῆς ἄνωθεν ἐπιδέξηται χάριν». Εἰκότως. Τὸ μὲν γὰρ εἰς τὰ ἄψυχα μεταχωρῆσαν οἰχήσεται, ἡ δὲ τοῦ καθήκοντος παρατραπεῖσα ταῖς δαιμονικαῖς καὶ ζωαῖς καὶ

117 *Matei* 7, 18.
118 Adică inconsecventă.
119 Facultate, adică.
120 *I Corinteni* 2, 13.
121 *I Corinteni* 1, 26.
122 *Romani* 1, 22.
123 *I Corinteni* 1, 20.
124 Ibidem
125 *I Corinteni* 1, 28.
126 *Coloseni* 2, 8.
127 *I Corinteni* 2, 6.
128 Text neidentificat.

– ziditori ai noştri, iar împreună-veşnice cu Dumnezeu, şi nezidite, şi fără-de-început [a fi] nu doar materia, şi – cum zic ei – sufletul întregii lumi, şi acele [făpturi] înțelegătoare care nu sînt unite cu grosimea trupului, dar şi înseşi sufletele noastre. Cum aşa? Vom spune că au înțelepciunea lui Dumnezeu cei ce într-acest chip au filosofat acestea, ori că au, măcar cât de cât, înțelepciune omenească? Fie ca nimeni dintre noi să nu ajungă atât de nebun [încât să spună aceasta], „pentru că pomul bun nu face roade rele"[117], după cuvântul Domnului, căci, chibzuind eu în sinea mea, cred că nici omenească nu-i drept să fie socotită înțelepciunea aceea, atât de neurmătoare ei înseşi fiind[118] încât despre aceleaşi [lucruri] spune că sînt [şi] însuflețite şi neînsuflețite, [şi] cuvântătoare şi necuvântătoare, iar despre cele ce nici simțire nu au deloc din firea lor – şi nici măcar vreun organ cu asemenea putere[119] – spune că pot să încapă sufletele noastre. Iar dacă Pavel o numeşte undeva pe aceasta „înțelepciune omenească" („că propovăduirea mea", zice, „nu este în înduplecătoare cuvinte ale înțelepciunii omenești", și: „grăim nu în cuvinte învățate ale înțelepciunii omeneşti"[120]), socoate însă de cuviință să-i numim şi „înțelepți după trup"[121], „înțelepți nebuniți"[122], „cercetători ai veacului acestuia"[123] pe cei ce au dobândit [înțelepciunea] aceasta, iar înțelepciunii lor [să-i dăm numiri] foarte asemănătoare numirilor [acestora], pentru că şi aceasta este „înțelepciune nebunită"[124] , „înțelepciune desființată"[125] și „înșelare deșartă"[126], „înțelepciune a veacului acestuia" şi „a stăpânitorilor veacului acestuia, celor desființați"[127].

[19] Eu îl aud și pe Părintele ce spune: „Vai de trup când nu i se dă hrana din afară, și vai de suflet când nu primește harul cel de sus"[128]. Pe bună dreptate, fiindcă trupul, mutându-se [de aici], se va duce la cele neînsuflețite, iar sufletul abătut de la calea sa va cădea pradă drăceştilor

φρονήμασι συναπαχθήσεται. Εἰ δέ τις τῷ φυσικὴν εἶναι τὴν φιλοσοφίαν ἐκ Θεοῦ δεδόσθαι λέγει ταύτην, ἀληθῆ μὲν λέγει καὶ ἡμῖν οὐκ ἀντιλέγει καὶ τοὺς κακῶς ταύτῃ χρησαμένους καὶ πρὸς τὸ παρὰ φύσιν τέλος καταστήσαντας οὐκ ἐξαιρεῖται τῆς αἰτίας ἴστω δὲ καὶ τὴν καταδίκην τούτων ἐπὶ μᾶλλον αὔξων, ὅτι τοῖς ἐκ Θεοῦ θεοφιλῶς οὐκ ἐχρήσαντο. Ἄλλως τε καὶ ὁ δαιμόνιος νοῦς ἐκ Θεοῦ πεποιημένος φυσικῶς ἔχει τὸ φρονεῖν, ἀλλὰ τὴν αὐτοῦ ἐνέργειαν οὐκ ἐροῦμεν ἐκ Θεοῦ, εἰ καὶ τὸ δύνασθαι ἐνεργεῖν ἔχει ἐκ Θεοῦ· διὸ καὶ παραφροσύνη μᾶλλον ἢ φρόνησις αὕτη δικαίως ἂν προσρηθείη. Οὕτω τοίνυν καὶ ὁ τῶν ἔξω φιλοσόφων νοῦς δόμα θεῖον, ἔμφυτον ἔχων τὴν ἔμφρονα σοφίαν, παρατραπείς δὲ τοῖς ὑποβολαῖς τοῦ πονηροῦ εἰς μωρὰν καὶ πονηρὰν καὶ ἄνουν ὡς προϊσταμένην τοιούτων δογμάτων, μετεποίησε σοφίαν. Εἰ δέ τις αὖθις φαίη μηδὲ τὴν τῶν δαιμόνων ἔφεσιν καὶ γνῶσιν εἶναι παντάπασι κακόν, ἐφίενται γὰρ τοῦ εἶναι καὶ ζῆν καὶ νοεῖν πρῶτον μὲν ἐκεῖνο δικαίως παρ' ἡμῶν αὖθις ἀντακούσεται μὴ δικαίως δυσχεραίνειν δαιμονιώδη μετὰ τοῦ ἀδελφοθέου, ὡς ἔριδος γέμουσαν καὶ πᾶν σχεδὸν φαῦλον δόγμα περιέχουσαν, τὴν ἐν τοῖς Ἕλλησι σοφίαν ἡμῶν ἀποκαλούντων, ἅτε δὴ καὶ τοῦ οἰκείου τέλους ἔκπτωτον, τῆς θεογνωσίας δηλαδή· μεθέξει γὰρ καὶ οὕτω τοῦ ἀγαθοῦ κατ' ἔσχατον καὶ ἀμυδρὸν ἀπήχημα. Ἔπειτα καὶ τοῦτο διανοεῖσθαι τοῦτον ἀξιοῦμεν, ὡς οὐδὲν κακόν, ᾗ ἐστι, κακὸν ἐστι, ἀλλ' ἡ τῆς καταλλήλου τε καὶ προσηκούσης ἐνεργείας καὶ τοῦ τῆς ἐνεργείας τέλους ἀποπέπτωκε.

[20] Τί τοίνυν ἔργον τε καὶ τέλος τῶν ζητούντων τὴν ἐν τοῖς κτίσμασι Θεοῦ σοφίαν; Οὐχ ἡ τῆς ἀληθείας ἐμπορία

[129] Altfel spus, chipuri de viețuire.
[130] Cel care spune lucrul acesta.
[131] Aici Palama vrea să sugereze, dimpreună cu mulți alți Părinți, că filosofia elină a fost izvorul tuturor ereziilor.

vieți[129] şi cugete – iar dacă cineva va spune că întrucât filosofia este firească, [ea] de la Dumnezeu a fost dată, adevărat zice, și nu ne contrazice pe noi, și nu-i scuteşte de vină pe cei în chip rău s-au folosit de aceasta și au târât-o spre un scop împotriva firii, şi să ştie[130] că şi mai mare le va fi acestora osânda, pentru că nu în chip iubitor de Dumnezeu s-au folosit de cele de la Dumnezeu. De altfel, și mintea drăcească, făcută de Dumnezeu, are din fire [însuşirea de] a cugeta, dar nu vom spune că lucrarea ei este din Dumnezeu, deși putința de a lucra o are din Dumnezeu, drept care aceasta, după dreptate, s-ar numi mai degrabă aiurare decât cugetare. Tot aşa, deci, și mintea filosofilor dinafară este dar dumnezeiesc ce are sădit în el înțelepciunea cea sănătoasă, dar rătăcindu-se prin uneltirile celui viclean a prefăcut-o în înțelepciune nebună, şi vicleană, și fără minte, întrucât a pus-o în fruntea unor asemenea învățături. Iar dacă cineva ar spune, iarăși, că nici dorirea și cunoașterea dracilor nu e cu totul rea, din pricină că [şi] aceștia [îşi] doresc [faptul de] a fi, şi a vieţui, și a gîndi, în primul rând îi vom spune, pe drept cuvânt, că nu-i drept să se supere pe noi dacă, împreună cu fratele-lui-Dumnezeu, ca pe una ce este plină de [duh de] ceartă și cuprinzătoare [în sine] a mai toată reaua învățătură/dogmă[131] numim „drăcească"[132] înțelepciunea elinilor, întrucât a căzut de la scopul ei propriu, adică de la cunoașterea de Dumnezeu: [nu-i drept să se supere pe noi], de vreme ce ea se împărtăşeşte [chiar] şi așa de bine prin cel mai de pe urmă şi stins ecou al [acestuia]. Pe urmă îi vom cere să se gândească şi la faptul că nimic rău nu este rău din pricină că există, ci din pricină că a căzut de la lucrarea potrivită și cuvenită și de la scopul lucrării.

[20] Care este, deci, lucrarea[133] și scopul celor ce caută înțelepciunea cea din zidirile lui Dumnezeu? Nu

[132] *Iacov* 3, 15. [133] Literal: lucrul.

καὶ ἡ πρὸς τὸν κτίσαντα δοξολογία; Παντί που δῆλον. Ἀλλ' ἀμφοτέρων διαπέπτωκεν ἡ τῶν ἔξω φιλοσόφων γνῶσις. Ἀλλ' ἔνεστι καί τι χρήσιμον ἡμῖν ἐν ταύτῃ; Πάνυ γε. Καὶ γὰρ ἐν τοῖς τῶν ὀφείων σαρκῶν ἀπειλημμένοις πολὺ τὸ δραστικὸν καὶ θεραπευτικὸν καὶ ἰατρῶν παῖδες ἀντιδότων ἀρίστην καὶ χρησιμωτάτην τὴν ἐκ τούτων συνεσκευασμένην ἥγηνται· κἂν τοῖς πρὸς ἀπάτην συνεσκευασμένοις τῶν δηλητηρίων τῶν ἐδωδίμων τὰ ἥδιστα παραλαμβάνεται, συγκαλύψαι δυνάμενα τὴν περίεργον κατασκευήν. Ἔστι τοίνυν χρήσιμον ἐν τούτοις καὶ πολὺ γ' ἴσως ὡς μέλι κωνείῳ παραμιχθέν· ἀλλὰ καὶ πολὺ τὸ δέος μὴ διακρίνουσιν ἐκεῖθεν λάθῃ τι συναποληφθὲν λείψανον θανατηγόρον. Κἂν ἐξετάσῃς, ἴδοις ἂν πάσας ἢ τὰς πλείστας τῶν δεινῶν αἱρέσεων ἐντεῦθεν λαβούσας τὰς ἀρχάς, καὶ τοὺς εἰκονογνώστας τούτους, οἵ φασιν ἐκ τῆς γνώσεως τὸ κατ' εἰκόνα τὸν ἄνθρωπον λαμβάνειν καὶ δι' αὐτῆς κατὰ Θεὸν μορφοῦσθαι τὴν ψυχήν. Κατὰ γὰρ τὸ πρὸς τὸν Κάϊν εἰρημένην «οὐκ ἂν ὀρθῶς προσενέγκοις, ὀρθῶς δὲ μὴ διέλῃς». Τὸ δὲ διελεῖν ὀρθῶς ἐπιεικῶς ὀλίγων, κἀκείνων μόνων, ὅσοι τὰ αἰσθητήρια τῆς ψυχῆς ἔχουσι γεγυμνασμένα πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ. Τίς τοίνυν χρεία παρακινδυνεύειν μάτην, καὶ ταῦτ' ἐνὸν οὐχ ὅπως ἀκινδύνως, ἀλλὰ καὶ λυσιτελῶς, τὴν ἐν τοῖς κτίσμασι Θεοῦ σοφίαν κατιδεῖν; Ἀφροντις γὰρ βίος διὰ τὴν εἰς Θεὸν ἐλπίδα φυσικῶς κινεῖ τὴν ψυχὴν πρὸς κατανόησιν τῶν κτισμάτων τοῦ Θεοῦ· ἐκπλήττεταί τε ταύτῃ προσανέχουσα καὶ ἐμβαθύνουσα, καὶ παραμένει δοξάζουσα τὸν κτίστην, καὶ διὰ τοῦ θαύματος τούτου

[134] ἐμπορία, de regulă, înseamnă „comerț, negoț".

[135] Aici Palama omite pe ἥμαρτες, pe care noi l-am adăugat pentru că așa este în Septuagintă, dar și la alți Părinți. Mai mult, acesta îl înțelege pe διέλῃς, διαιρῶ care înseamnă de regulă "a împărți", cu "a discerne", "a avea discernământ". Referitor la această împărțire a jerfei către Dumnezeu, Ioan Gură de Aur insistă pe "precizia" acesteia, mai bine zis pe dreapta orânduire a modului de a aduce jertfă. *Omilia 28 la Facere* PG 53, 157.

neguțătorirea[134] adevărului și slavoslovirea cea către Ziditor? Bineînțeles că da. Cunoașterea filosofilor din afară a căzut, însă, de la amândouă. Există însă și ceva folositor pentru noi în aceasta? Cum să nu – că şi în [bucățile] tăiate din cărnurile şerpilor este mare putere drastic lecuitoare, şi doctorii socot că antidotul preparat din ele este cel mai bun şi mai de folos dintre antidoturi: şi în otrăvurile pregătite spre înşelare se adaugă cele mai plăcute dintre lucrurile „bune de mâncat", pentru că sînt în stare să ascundă raționamentul van. Există, deci, [ceva] folositor în [învățăturile] acestea, ba poate [chiar] mult, [dar] ca [în] mierea amestecată cu cucută; dar este şi foarte de temut ca nu cumva cei lipsiți de discernământ să ia de acolo, fără să își dea seama, şi vreun rest de otravă. Iar de vei cerceta, vei vedea că dintre groaznicele erezii toate sau aproape toate de aici și-au luat începuturile, [ca] şi 'iconognoştii' aceștia, care spun că [doar] din cunoaștere își ia omul însuşirea de a fi după chipul lui Dumnezeu și [doar] prin ea îşi formează sufletul după Dumnezeu. Că, după spusa cea către Cain «[nu ai păcătuit, oare,] de ai adus jertfă [în chip] drept, dar nu [de]osebeşti [în chip] drept?»[135]. Iar faptul de 'a deosebi [adică de a discerne] în chip drept' este propriu pentru puțini, și numai pentru cei ce au simțurile sufletului deprinse cu deosebirea binelui şi a răului[136]. Ce nevoie este, deci, a ne primejdui fără rost, mai ales că putem vedea înțelepciunea lui Dumnezeu din zidiri nu numai fără primejdie, dar și într-un chip folositor? Că viața fără griji, datorită nădejdii în Dumnezeu, în chip firesc[137] mişcă sufletul către înțelegerea zidirilor lui Dumnezeu, şi se minunează aplecându-se spre aceasta[138] şi adâncindu-se [în ea], şi stăruie în slăvirea Ziditorului, şi prin uimirea aceasta

[136] Diadoh, *Capete* 77 şi urm.
[137] Adică natural.
[138] «aceasta»: înțelegerea zidirilor lui Dumnezeu.

χειραγωγεῖται πρὸς τὰ μείζω· κατὰ γὰρ τὸν ἅγιον Ἰσαὰκ θησαυροῖς ἐντυγχάνει διὰ γλώττης φρασθῆναι μὴ δυναμένοις καὶ οἷά τινι κλείθρῳ χρησαμένη τῇ εὐχῇ, δι᾽ αὐτῆς εἰσδύεται πρὸς τὰ μυστήρια ἐκεῖνα «ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ οἶδε, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη», διὰ μόνου τοῦ Πνεύματος, καθά φησιν ὁ Παῦλος, φανερούμενα τοῖς ἀξίοις.

[21] Ὁρᾷς ἐπιτομωτάτην καὶ πολυωφελῆ καὶ ἀκίνδυνον ὁδὸν πρὸς αὐτοὺς φέρουσαν τοὺς ὑπερφυεῖς καὶ οὐρανίους θησαυρούς; Ἐπὶ δὲ τῆς θύραθεν σοφίας, δεῖ μὲν πρῶτον τὸν ὄφιν ἀποκτεῖναι, καθελόντα σε τὸ παρ᾽ αὐτῆς προσγενόμενόν σοι φύσημα (πόσης δὲ τοῦτο δυσχερείας· «ταπεινώσει» γάρ, φασίν, «ἔκφυλον τὸ τῆς φιλοσοφίας φρύαγμα)· καθελόντα δ᾽ ὅμως, ἔπειτα διελεῖν καὶ διαῤῥῖψαι κεφαλήν τε καὶ οὐράν, ὡς ἄκρα καὶ ἄκρατα κακά, τὴν περὶ τῶν νοερῶν καὶ θείων καὶ ἀρχῶν δηλαδὴ σαφῶς πεπλανημένην δόξαν καὶ τὴν ἐν τοῖς κτίσμασι μυθολογίαν. Τὸ δὲ μεταξύ, τοὺς περὶ φύσεως τουτέστι λόγους, ὡς οἱ φαρμακοποιοὶ πυρὶ καὶ ὕδατι τὰς τῶν ὄφεων σάρκας ἀποκαθαίρουσιν ἕψοντες, οὕτω δὲ τῷ τῆς ψυχῆς ἐξεταστικῷ καὶ θεωρητικῷ τῶν βλαβερῶν διακρῖναι νοημάτων. Οὐ μὴν ἀλλ᾽ εἰ καὶ ταῦθ᾽ ἅπαντα ποιήσεις καὶ καλῶς χρήσῃ τῷ καλῶς διακριθέντι (ὅσον δὲ καὶ τοῦτ᾽ ἔργον καὶ ὅσης δεῖται διακρίσεως), ὅμως εἰ καὶ καλῶς χρήσῃ τῷ καλῶς ἀπειλημμένῳ μορίῳ τῆς ἔξωθεν σοφίας, κακὸν μὲν οὐκ ἂν εἴη τοῦτο, καὶ γὰρ ὄργανον πέφυκε γίνεσθαι πρός τι καλόν· ἀλλ᾽ οὐδ᾽ οὕτως ἂν κληθείη Θεοῦ κυρίως δῶρον καὶ πνευματικόν, ἅτε φυσικὸν καὶ μὴ ἄνωθεν καταπεμφθέν. Διὸ καὶ ὁ σοφὸς εἴπερ τις τὰ θεῖα Παῦλος σαρκικὸν αὐτὸ καλεῖ, «βλέπετε, λέγων, τὴν κλῆσιν ἡμῶν, ὡς οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα». Καίτοι τίς ἂν χρήσαιτο

[139] Κλείθρον poate însemna şi lacăt, barieră.
[140] Isaac Sirul, *Omilii*, 72, ed. Spetsieris, p. 314.
[141] *I Corinteni* 2, 9.

este călăuzită la cele [ce sînt] mai înalte; că, după sfântul Isaac, [sufletul] se împărtăşeşte de comori ce nu se pot grăi cu limba, şi ca de o cheie slujindu-se de rugăciune[139], prin ea intră la tainele acelea[140] „pe care ochiul nu le-a văzut şi urechea nu le-a auzit şi la inima omului nu s-au suit"[141], prin singur Duhul – cum zice Pavel – arătate celor vrednici.

[21] Vezi calea cea foarte scurtă, multfolositoare şi neprimejdioasă ce duce la înseşi comorile cele mai presus de fire şi cereşti? Iar cu privire la înţelepciunea din afară, mai întâi trebuie să omori şarpele, nimicind înfumurarea care-ţi vine din ea (şi cât de greu este aceasta – că „va umili", zice, „obrăznicia cea străină a filosofilor"). Nimicind-o însă, trebuie apoi să desparţi şi să rupi capul de coadă, ca pe nişte rele extreme şi neamestecate cu binele, adică – în chip limpede – părerea lor rătăcită despre cele înţelegătoare şi dumnezeieşti şi despre principii şi basmele despre zidiri. Cu privire la ceea ce este între [cap şi coadă], adică învăţăturile lor despre natură, la fel cum curăţesc farmaciştii cărnurile şerpilor fierbându-le cu foc şi apă, şi tu, prin puterea cercetătoare şi văzătoare a sufletului tău, să le desparţi de înţelesurile dăunătoare. Bineînţeles, dacă le vei face pe toate acestea şi vei folosi bine ceea ce bine a fost deosebit [de acolo] (dar cât de anevoioasă este această lucrare, şi de cât discernământ are trebuinţă!); chiar şi dacă vei folosi bine, zic, partea cea bine luată din înţelepciunea cea dinafară aceasta n-ar fi un lucru rău, pentru că din fire aceasta este unealtă spre ceva bun, dar totuşi nici aşa n-ar putea fi numită dar duhovnicesc al lui Dumnezeu în înţelesul propriu al cuvântului, deoarece este dar firesc şi netrimis de sus. De aceea şi Pavel, înţelept ca nimeni altul în cele dumnezeieşti, o numeşte pe aceasta trupească: „luaţi aminte la chemarea voastră, că nu mulţi sînt înţelepţi după trup"[142]. Cine s-ar folosi mai bine de această

[142] *II Corinteni* 1, 12.

κάλλιον τῇ σοφίᾳ ταύτῃ τῶν ὑπὸ Παύλου κεκλημένων ἔξωθεν σοφῶν; Ἀλλ' ὅμως κατὰ σάρκα τούτους, τό γε εἰς ταύτην ἧκον, ὀνομάζει σοφούς· εἰκότως.

[22] Ὡς γὰρ ἡ ἐπὶ παιδοποιΐᾳ κατὰ τοὺς νομίμους τῶν γάμων ἡδονὴ 'θεῖον Θεοῦ δῶρον' ἥκιστ' ἂν κληθείη (σαρκικὸν γὰρ καὶ φύσεως, ἀλλ' οὐ χάριτος δῶρον, καίτοι τὴν φύσιν ὁ Θεὸς ἐποίησεν), οὕτω καὶ ἡ παρὰ τῆς ἔξω παιδείας γνῶσις, εἰ καὶ καλῶς τις ταύτῃ χρῷτο, φύσεώς ἐστιν, ἀλλ' οὐ χάριτος τὸ δόμα, διὰ τῆς φύσεως παρὰ Θεοῦ κοινῇ πᾶσι δεδομένον καὶ μελέτῃ πρὸς ἐπίδοσιν ἀγόμενον· ὃ καὶ τοῦτο τεκμήριον ἐναργὲς ὡς φυσικὸν ἀλλ' οὐ πνευματικὸν ἄρα δῶρον, τὸ μὴ σπουδῆς καὶ μελέτης ἄνευ μηδενὶ τῶν ἁπάντων παραγίνεσθαι. Θεοῦ γὰρ κυρίως δῶρον, ἀλλ' οὐ φυσικόν, ἡ καθ' ἡμᾶς θεοσοφία, ἥ κἂν ἁλιεῦσιν ἄνωθεν ἐπιπτῇ βροντῆς υἱούς, κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον, ἀπεργάζεται, περιηχοῦντας, τῷ λόγῳ τῆς οἰκουμένης τὰ πέρατα, κἂν τελώναις, ψυχῶν ἐμπόρους δημιουργεῖ, κἂν διώκταις θερμοῖς τὸν ζῆλον, μετατίθησι καὶ ποιεῖ Παύλους ἀντὶ Σαύλων, ἀπὸ γῆς μέχρι οὐρανοῦ τρίτου φθάνοντας καὶ ἀκούοντας ἄρρητα· δι' αὐτῆς τοίνυν ἔνι καὶ ἡμᾶς κατ' εἰκόνα Θεοῦ γενέσθαι τε καὶ μετὰ θάνατον εἶναι. Τῆς δὲ φυσικῆς σοφίας καὶ τῷ Ἀδάμ εἴπερ τινι τῶν μετ' αὐτὸν περιεῖναι λέγεται, καίτοι τὸ κατ' εἰκόνα πρώτῳ πάντων μὴ φυλάξαντι. Καὶ ἡ ταύτῃ δ' αὖθις βοηθοῦσα τῶν ἔξω φιλοσοφία πρὸ τοῦ κατελθεῖν τὸν δι' ἑαυτοῦ πρὸς τὸ ἀρχαῖον κάλλος τὴν ψυχὴν ἐπανακαλεσάμενον εὕρηται. Πῶς οὖν οὐ πρὸ Χριστοῦ δι' αὐτῆς ἀνεκαινίσθημεν, ἀλλ' ἐδεήθημεν ἐκεῖνοί τε καὶ πάντες, οὐ τοῦ διδάσκοντος φιλοσοφίαν, τέχνην τῷ αἰῶνι τούτῳ συγκαταλυομένην, διὸ καὶ τοῦ αἰῶνος τούτου λέγεται, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ τὴν ἁμαρτίαν αἴροντος τοῦ κόσμου καὶ παρέχοντος σοφίαν ἀληθῆ τε καὶ διαιωνίζουσαν, εἰ καὶ

[143] *Omilia 40*, 1, PG 36, 448C.

înțelepciune decât cei numiți de Pavel „înțelepții dinafară"? Şi totuşi, „înțelepți după trup" îi numeşte – şi pe bună dreptate – cât priveşte această înțelepciune.

[22] Că precum plăcerea care însoţeşte facerea de prunci în căsătoriile legiuite n-ar putea fi câtuşi de puțin numită „dar dumnezeiesc al lui Dumnezeu" (căci e un dar trupesc şi al firii, nu al harului, cu toate că pe fire Dumnezeu a făcut-o), tot așa și cunoașterea de la instruirea dinafară, chiar dacă cineva se foloseşte de ea în chip bun, este un dar al firii, nu al harului, dar ce prin fire e dat de Dumnezeu tuturor îndeobşte și care prin sârguință poate spori – şi acest lucru, anume că fără râvnă şi sârguință nu e primit de nimeni, este încă o dovadă limpede că este dar firesc, nu duhovnicesc. Că a lui Dumnezeu în sensul propriu, nu în cel firesc, este theosofia noastră, care, trimisă de sus asupra pescarilor îi face pe aceştia fii ai tunetului, care, după Grigorie Teologul[143], au înconjurat cu răsunetul cuvântului lor marginile pământului; trimisă asupra vameșilor, îi face „negustori" de suflete; trimisă asupra prigonitorilor aprinşi cu râvna îi preschimbă și îi face Paveli în loc de Sauli, care ajung de pe pământ până la cerul al treilea și aud lucruri negrăite. Așadar, prin aceasta putem și noi să devenim şi după moarte să fim după chipul lui Dumnezeu. Iar despre înțelepciunea firească se spune că a fost și în Adam mai mult decât în oricare altul de după el, deși a fost întâiul dintre toți care n-a păzit însuşirea sa de a fi după chipul lui Dumnezeu. Pe urmă, filosofia celor dinafară, care ajută acestei înțelepciuni, s-a aflat şi înainte de pogorârea Celui care prin Sineşi a rechemat la frumusețea cea dintâi sufletul. Cum se face, dar, că nu ne-am înnoit prin ea înainte de Hristos, ci am avut nevoie, aceia și toți ceilalți, nu de dascăl de filosofie (meşteşug care piere odată cu acest veac, drept care este şi numită „a veacului acestuia"), ci de Cel ce ridică păcatul lumii și dă înțelepciune adevărată și veșnică, deși e

μωρία τοῖς προσκαίροις καὶ ἀπολλυμένοις ἐστὶ σοφοῖς, οὐ δοκοῦσα μόνον, ἀλλὰ καὶ μωραίνουσα τῇ ἑαυτῆς ἀπουσίᾳ τοὺς μὴ ταύτῃ προσέχοντας τὸν νοῦν; Ὁρᾷς σαφῶς ὡς οὐχ ἡ τῆς ἔξω παιδείας μάθησίς ἐστιν ἡ σώζουσα καὶ τὸ τῆς ψυχῆς γνωστικὸν καθαίρουσα καὶ πρὸς τὸ θεῖον ἀρχέτυπον ἀφομοιοῦσα;

Τοιγαροῦν τοῖς περὶ αὐτῆς λόγοις προσῆκον ἐποίσω τέλος. Εἴ τις πρὸς τὰς νομικὰς παρατηρήσεις ὡς καταρθησόμενος ἐκ τούτων ἐπιστρέφεται, Χριστὸς αὐτὸν οὐδὲν ὠφελήσει, καίτοι παρὰ τοῦ Θεοῦ ποτε νενομοθέτηνται σαφῶς ἐκεῖναι, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἡ τῶν ἔξω μαθημάτων ἀνάληψις· ᾧ δὴ καὶ πολλῷ μᾶλλον, εἴ τις πρὸς τὴν ἀποδεδοκιμασμένην τῶν ἔξω φιλοσοφίαν ὡς ἐξ αὐτῆς τὴν ψυχὴν καθαρθησόμενος αὖθις ἐπιστρέφει, Χριστὸς αὐτὸν οὐδὲν ὠφελήσει. Τὸ τοῦ Χριστοῦ στόμα Παῦλός ἐστιν ὁ λέγων ἐκεῖ καὶ ἡμῖν ἐνταυθοῖ συμμαρτυρῶν.

[23] Ταῦτα πρὸς τοὺς τὴν ἔξω σοφίαν πλέον ἢ δέον ἐξαίροντας, ἀδελφέ, εἰπέ. Καὶ πρὸς τούτοις δεῖξον αὐτοῖς διὰ τῶν ὑπογεγραμμένων κεφαλαίων, πῶς ματαία καὶ περιφρονητέα τοῖς ἁγίοις ἡμῶν πατράσιν ἐνομίσθη καὶ μάλιστα τοῖς ἐν πείρᾳ γεγονόσιν αὐτῆς.

Τοῦ Νύσσης, ἐκ τῆς *Θεωρίας τῆς τοῦ σώματος κατασκευῆς*. Οὗτος τῶν πνευματικῶν προβάτων ὁ νόμος· μηδὲν τῆς ἔξωθεν τῆς ἐκκλησίας φωνῆς ἐπιδεέσθαι καί, καθά φησιν ὁ Κύριος, ἀλλοτρίας φωνῆς μὴ ἀκούειν.

Τοῦ αὐτοῦ, *Πρὸς Εὐπάτριον*. Ἡ περὶ τοὺς ἔξωθέν σου τῶν λόγων σπουδὴ τοῦ μηδεμίαν σε τῶν θείων μαθημάτων ἐπιμέλειαν ἔχειν ἀπόδειξις ἡμῖν ἐγένετο.

Τοῦ μεγάλου Βασιλείου, ἐκ τοῦ *εἰς τὸν Ἔβδομον ψαλμόν*. Δύο τὰ σημαινόμενα τῆς ἀληθείας εὕρομεν. ἓν μέν, τὴν κατάληψιν τῶν ἐπὶ τὸν μακάριον βίον φερόντων, ἕτερον

[144] *Despre alcătuirea omului*, 30, PG 44, 240D.

nebunie pentru înțelepții vremelnici şi pieritori – şi nu doar pare, ci îi şi nebuneşte prin lipsa ei pe cei ce nu iau aminte la ea cu mintea? Vezi limpede că nu învățarea instruirii dinafară este cea care mântuiește, și care curățește partea cunoscătoare a sufletului, și care duce la asemănarea cu arhetipul dumnezeiesc?

Voi termina, deci, cuvintele despre aceasta precum se cade. Dacă cineva se întoarce la păzirea rânduielilor legii, ca şi cum se va putea curăți din acestea, Hristos nu îi va folosi deloc, deşi e limpede că de Dumnezeu au fost legiuite cândva acelea – nu însă şi primirea ştiințelor dinafară, drept care cu atât mai mult dacă se întoarce cineva spre lepădata filosofie dinafară, ca şi cum dintr-însa îşi va putea curăți sufletul, Hristos nu îi va folosi cu nimic. Gura lui Hristos, Pavel, este cel care spune aceasta acolo şi dă mărturie aici împreună cu noi.

[23] Acestea spune, frate, celor ce înalță înțelepciunea cea dinafară mai mult decât se cade, şi pe deasupra arată-le prin capetele scrise mai jos cât de zadarnică şi vrednică de dispreț a fost socotită ea de către sfinții noştri Părinți, mai ales de către aceia care au avut cercarea ei.

Al Nysseanului, din *Contemplarea alcătuirii trupului*: „Aceasta este legea oilor cuvântătoare: nimeni să n-aibă trebuință de vreun glas din afara Bisericii şi, precum zice Domnul, să nu asculte glas străin"[144].

Al aceluiaşi, *Către Efpatrie*: „Râvna ta pentru ştiințele dinafară ne-a dovedit că nu te îngrijeşti deloc pentru învățăturile dumnezeieşti"[145].

Al marelui Vasilie, din *Tâlcuirea la psalmul al şaptelea*: „Cuvântul „adevăr" are, am aflat noi, două înțelesuri: unul este cuprinderea cu mintea a celor care duc la viața cea fericită, iar celălalt este cunoaşterea sănătoasă a celor privitoare

[145] PG 46, 1041C.

δέ, τῶν περὶ οἱουδήποτε τῶν ἐν τῷ κόσμῳ εἴδησιν ὑγιῆ. Ἡ μὲν οὖν συνεργὸς τῆς σωτηρίας ἀλήθεια τῇ καρδίᾳ ἔνεστι τοῦ τελείου, ὅς καὶ παραδίδωσι ταύτην τῷ πλησίον ἀδόλως. Περὶ δὲ γῆς καὶ θαλάσσης, ἀστέρων τε καὶ τῆς τούτων κινήσεως ἢ τάχους, ἐὰν μὴ εἰδῶμεν τὴν ἐν τοῖς τοιούτοις ἀλήθειαν, οὐδὲν ἡμῖν ἐμποδίσει πρὸς τὸ ἐπιτυχεῖν τῆς ἐν ἐπαγγελίαις μακαριότητος·

Τοῦ μεγάλου Διονυσίου, ἐκ τοῦ πρώτου τῆς *Ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας*. Ἡ πρὸς Θεὸν ἀφομοίωσίς τε καὶ ἕνωσις, ὡς τὰ θεῖα διδάσκει λόγια, ταῖς τῶν σεβασμιοτάτων ἐντολῶν ἀγαπήσει καὶ ἱερουργίαις μόνως τελεῖται.

Τοῦ Χρυσοστόμου, ἐκ τῆς *Ἑρμηνείας τοῦ κατὰ Ματθαῖον ἁγίου εὐαγγελίου*· «Ἃ μηδὲ ὄναρ οἱ ἔξωθεν σοφοὶ φαντασθῆναι ἠδυνήθησάν ποτε, ταῦτα οἱ ἁλιεῖς καὶ ἀγράμματοι μετὰ πολλῆς τῆς πληροφορίας ἡμῖν ἀπαγγέλουσι καὶ τὴν γῆν ἀφέντες πάντα περὶ τῶν ἐν οὐρανοῖς διαλέγονται, ἑτέραν ἡμῖν ζωὴν καὶ βίον εἰσάγοντες, ἐλευθερίαν τε καὶ δουλείαν καὶ κόσμον ἕτερον, καὶ ἁπλῶς πάντα ἐξηλλαγμένα, οὐ καθάπερ Πλάτων καὶ Ζήνων καὶ εἴ τις ἕτερος νόμους συνέθηκε· καὶ γὰρ αὐτόθεν ἅπαντες ἐδείκνυντο οὗτοι ὅτι πνεῦμα πονηρὸν καὶ δαίμων τις ἄγριος πολεμῶν ἡμῶν τῇ φύσει ταῖς αὐτῶν ἐνήχησε ψυχαῖς. Καὶ περὶ Θεοῦ δὲ ταῦτα φιλοσοφεῖν πείθουσιν οἱ ἁλιεῖς, ἃ μηδεὶς μηδέποτε ἐκείνων μηδὲ εἰς νοῦν λαβεῖν ἴσχυσε, διὸ τὰ μὲν τῶν φιλοσόφων ἐκείνων οἴχεται καὶ ἀπόλωλε, καὶ μάλα εἰκότως· δαίμονες γὰρ αὐτὰ διηγόρευσαν· ἠφανίσθη τοίνυν καὶ καταπεφρόνηται, ὡς ἀραχνίων εὐτελέστερα, μᾶλλον δὲ ὡς καταγέλαστα καὶ ἀσελγῆ καὶ πολὺν ἔχοντα τὸν ζόφον καὶ τὸ ἄχρηστον· ἀλλ᾽ οὐχὶ τὰ ἡμέτερα τοιαῦτα».

Τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου· «Σοφία πρώτη βίος ἐπαινετὸς καὶ θεῷ κεκαθαρμένος ἢ καθαιρόμενος τῷ καθαροτάτῳ καὶ λαμπροτάτῳ καὶ μόνην ἀπαιτοῦντι παρ᾽ἡμῶν θυσίαν, τὴν κάθαρσιν. Σοφία πρώτη σοφίας

la un lucru sau altul dintre cele ce sînt în lume. Adevărul care ajută la mântuire este în inima celui desăvârşit, care îl şi predaniseşte fără de vicleşug aproapelui său – iar cât priveşte pământul şi marea, stelele şi mişcarea sau repeziciunea lor, dacă nu ştim adevărul despre acestea nu sîntem împiedicaţi cu nimic să dobândim fericirea făgăduită"[146].

Al marelui Dionisie, din întâiul cap al *Ierarhiei bisericeşti*: „Asemănarea şi unirea cu Dumnezeu se săvârşesc, după cum ne învaţă dumnezeieştile Scripturi, doar prin iubirea şi prin sfinţita lucrare a preacinstitelor porunci"[147].

Al lui Gură de Aur, din *Tâlcuirea la Evanghelia după Matei*: „Cele pe care înţelepţii dinafară nici în vis nu şi le-au putut vreodată închipui, pe acestea ni le vestesc pescarii şi necărturarii cu multă încredinţare şi, lăsând pământul, spun totul despre cele din ceruri, vorbind de o viaţă, şi de o slobozenie, şi de o slujire, şi de o lume, şi, pe scurt, de toate schimbate cu totul – nu precum Platon, şi Zinon, şi mai ştiu eu cine, au alcătuit legi, fiindcă toţi aceştia au arătat singuri că duh rău şi demon sălbatic, luptându-se împotriva firii noastre, însufla sufletele lor. Iar despre Dumnezeu pescarii ne înduplecă să filosofăm lucruri pe care nici unul dintre ei n-a fost în stare să le primească vreodată în mintea sa, drept care părerile filosofilor acelora s-au dus şi au pierit – şi pe bună dreptate, pentru că dracii le-au vestit pe ele. Aşadar, au pierit şi au fost dispreţuite, fiindcă erau mai firave ca pânza de păianjen, mai bine zis fiindcă erau de batjocură, şi dezmăţate, şi pline de mult întuneric şi de multă netrebnicie. Filosofia noastră însă nu este aşa"[148].

Al sfântului Grigorie Teologul: „Înţelepciunea cea dintâi este viaţa vrednică de laudă şi care a fost curăţită de Dumnezeu sau este curăţită de Cel preacurat şi preastrălucitor, Care cere de la noi ca singură jertfă curăţirea. Înţelepciunea

[146] *La Psalmi*, 14, 1, PG 29, 256BC.

[147] *Despre ierarhia cerească*, 2, PG 3, 392A.

[148] *Omilia 1*, 4-5, PG 57, 18.

ὑπερορᾶν τῆς ἐν λόγῳ κειμένης καὶ στροφαῖς λέξεων καὶ ταῖς κιβδήλοις καὶ περιτταῖς ἀντιθέσεσι. Ταύτην ἐπαινῶ τὴν σοφίαν ἐγὼ καὶ ταύτην ἀσπάζομαι, μεθ᾽ἧς ἁλιεῖς τὴν οἰκουμένην ὅλην τοῖς τοῦ εὐαγγελίου δεσμοῖς ἐσαγήνευσαν τῷ συντετελεσμένῳ καὶ συντετμημένῳ λόγῳ τὴν καταργουμένην σοφίαν νικήσαντες».

Τοῦ ἁγίου Κυρίλλου, ἐκ τῆς *Ἑρμηνείας τοῦ ἐνάτου ψαλμοῦ*. «Οἱ τὴν ἐγκόσμιον ταύτην καὶ δαιμονιώδη καὶ ψυχικὴν σοφίαν ἐξησκηκότες ἀλαζονεύονται διὰ τοῦτο καὶ τοὺς ἐν πτωχείᾳ φρενῶν ἐμπυρίζουσι, τουτέστιν υἱοὺς γεέννης ἀποφαίνουσι, συνηγοροῦντες τῷ ψεύδει καὶ ταῖς αὐτῶν εὐγλωττίαις τὴν ἀπάτην κατακαλλύνοντες καὶ ἀποφέροντες διὰ τούτου πρὸς τὸ πλανᾶσθαι πολλούς· οὗτοι συλλαμβάνονται, καθάπερ εἰς παγίδα πεσόντες, εἰς τὰ τῶν πλάνων διαβούλια· ὃ γὰρ ἂν ἐκεῖνοι συμβουλεύσειαν, τοῦτο τοῖς ἀμαθεστέροις πάγη καὶ βρόχος γίνεται».

dintâi e a dispreţui înţelepciunea ce stă în cuvinte, şi în întorsături de vorbe, şi în antiteze măsluite şi de prisos. Pe această înţelepciune o laud eu şi pe aceasta o îmbrăţişez: pe cea cu care pescarii au prins întreaga lume în legăturile Evangheliei, biruind înţelepciunea cea desfiinţată prin cuvântul cel împlinit şi pe scurt (v. *Isaia* 10, 22)[149].

Al sfântului Chiril, din *Tâlcuirea la psalmul al nouălea*: „Cei ce s-au exersat în această înţelepciune lumească, şi drăcească, şi sufletească, se laudă cu aceasta şi îi pun pe foc şi pe săraci la minte, adică fii ai gheenei îi arată, apărând minciuna, şi prin vorbele dulci înfrumuseţează amăgirea, şi prin aceasta îi duc în rătăcire pe mulţi, care sînt prinşi căzând ca într-o cursă în sfaturile amăgitorilor, fiindcă orice ar sfătui aceia, celor mai lipsiţi de învăţătură [duhovnicească] li se face cursă şi laţ"[150].

[149] *Cuvântul 16*, 2, PG 35, 936A.
[150] PG 69, 780A.

CUVÂNT ÎN APĂRAREA CELOR CE SE LINIŞTESC ÎN CHIP SFÂNT

AL DOILEA DIN PRIMELE, [CUM] CĂ CELOR SUS POMENIŢI, CARE ÎN LINIŞTE IAU AMINTE LA EI ÎNŞIŞI, NU FĂRĂ FOLOS [LE ESTE] A ÎNCERCA SĂ ÎŞI ŢINĂ MINTEA ÎNLĂUNTRUL TRUPULUI